tarih ve toplum

aylık ansiklopedik dergi

9 771019 468006

İLETİŞİM YAYINLARI
KDV DAHİL 4.000.000.- TL

TEMMUZ 2002
CİLT 38 • SAYI:
223

ISSN 1019-4681
212163 - 2002/7

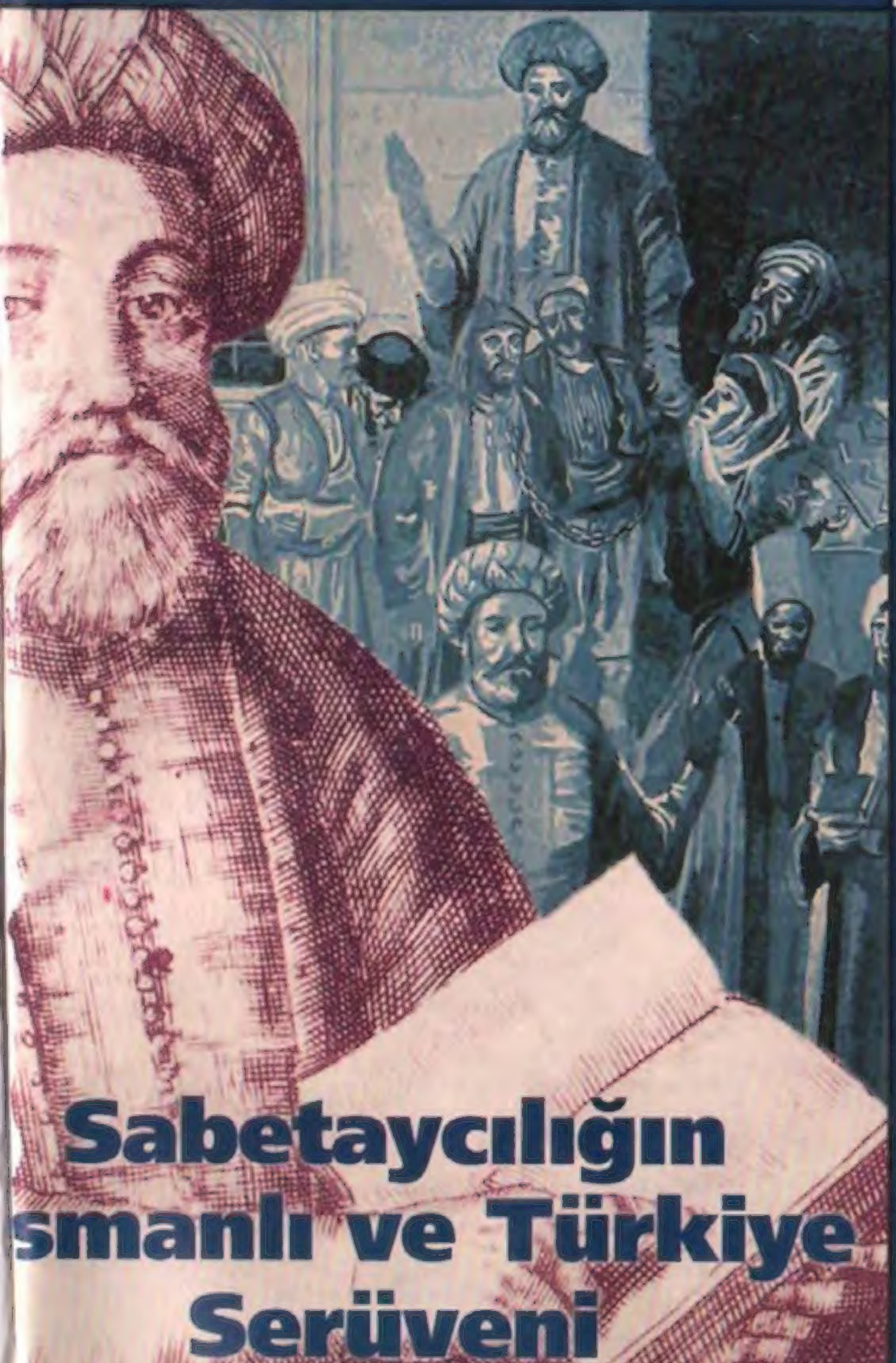

Sabetaycılığın Osmanlı ve Türkiye Serüveni

ANILARDA VE SÖYLEŞİLERDE SABETAYCILAR

SABETAY SEVİ İLE İLGİLİ BİR OSMANLI BELGESİ

NEW YORKLU BİR SABETAYİSTİN VASİYETİ

fest TRAVEL

"Köşe Bucak İstanbul" Gezilerimiz 12 yıldır Sürüyor

tarih ve toplum
aylık ansiklopedik dergi

DOĞU KARADENİZ KÜLTÜR GEZİSİ

(Trabzon, Sumela ve Vazelon Manastırları, Artvin Yapıları, Çoruh Vadisi, Çamlıhemşin, Uzungöl İkizdere, Akçaabat Evleri ve Doğu Karadeniz Dağları)

Tur Lideri: MUSTAFA PEŞTERELİ

20 Temmuz Cumartesi
İSTANBUL - TRABZON
Küçük Ayvasil (St. Anna), Trabzon Çarşısı, Taşhan, Çarşı Camii, Fatih Camisi, Aya Sofya Müzesi ve Atatürk Köşkü

•

21 Temmuz Pazar
TRABZON
Gümüşhane Karaca Mağarası, Zigana Geçidi ve Akçaabat Orta Mahalle evleri

•

22 Temmuz Pazartesi
TRABZON - RİZE
Sümela ve Vazelon manastırları

•

23 Temmuz Salı
RİZE
İkizdere Vadisi, ahşap camiler, Uzungöl

•

24 Temmuz Çarşamba
RİZE - ARTVİN
Fırtına Deresi, Çamlıhemşin, Ayder gezileri. Arhavi, Cankurtaran Geçidi yoluyla Artvin'e hareket

•

25 Temmuz Perşembe
ARTVİN
Cehennem Deresi Kanyonu, Ardanuç, Şavşat ve Yavuzköy

•

26 Temmuz Cuma
ARTVİN - ERZURUM
Büyüleyici Çoruh Vadisi'ne iniş. İşhan Kilisesi, Öşk-Vank ve Haho

•

27 Temmuz Cumartesi
ERZURUM - İSTANBUL
Erzurum şehir gezileri. Havaalanı ve otobüs terminaline transfer.

BAŞVURULAR İÇİN
Tel: (0212) 216 10 36
Faks: (0212) 216 10 30
e-mail: fest@festtravel.com

tarih ve toplum
aylık ansiklopedik dergi

KÜLTÜR GEZİLERİ Temmuz 2002

5 - 7 Temmuz 2002
Antik Dönemde Bağcılık ve Şarap Ülkesi
DATÇA YARIMADASI
Marmaris-Hisarönü
Prof. ERSIN DOĞER

•

13 - 14 Temmuz 2002
KAPIDAĞ YARIMADASI
Denize Açılan Kapı (Daskleion, Kuşcenneti, Erdek, Gölyazı)
Öğr. Gör. Arkeolog ŞÜKRÜ TÜL

•

20 - 30 Temmuz 2002
Doğudan Batıya Açılan Kapılar
DOĞU ANADOLU
(Sivas, Erzurum, Kars, Ağrı, Van, Ahlat, Malatya)
Öğr. Gör. AHMET UHRİ
Rehber MEHMET KAHYAOĞLU

•

21 Temmuz 2002
FOÇA (PHOKAI)
Öğr. Gör. Arkeolog ŞÜKRÜ TÜL

•

23 - 31 Temmuz 2002
Hamsi, Horon ve Yaylalarıyla
KARADENİZ
Rehber SEVİL SOYDANBAY

•

28 Temmuz 2002
ILDIRI - ERYTHRAI - ÇEŞME
Öğr. Gör. Arkeolog ŞÜKRÜ TÜL

ebruli TUR

Rezervasyon: Adres: 1443 sok. (Kıbrıs Şehitleri) Mutlu Apt. No. 37/3 Alsancak İzmir
Tel: (0 232) 464 07 18 - 463 60 43 • Fax: (0 232) 464 92 03
e-mail: ebruliturizm@hotmail.com • http:\\ebruliturizm.sitamynet.com

tarih ve toplum

aylık ansiklopedik dergi

TEMMUZ 2002 • CİLT 38 • SAYI 223

4 *Cengiz Şişman*
Sabetaycılığın Osmanlı ve Türkiye Serüveni

7 *Uriel Heyd*
Sabetay Sevi İle İlgili Bir Osmanlı Belgesi

10 *Gonca-ı Edeb*'ten
İki "Söz"

12 *Cengiz Şişman*
"Dönme" Şarkı ve İlâhileri

15 Dönmenin Hikâyesi:
Nazif Özge Kimdir?

22 *Paul Besemmer*
Cavid Bey'e Mektuplar

24 "Tarihin Esrarengiz Bir Sahifesi"

26 *Rıfat N. Bali*
Anılarda ve Söyleşilerde Sabetaycılar

37 *Gershom Scholem*
New Yorklu Bir Sabetayistin Vasiyeti

44 *Rıfat N. Bali*
Sabetaycılar Hakkında Milliyetçi Şiirler

48 AH MİNE'L GARAİB
Turgut Kut
Avdetîlerin Amentüsü!

50 *Orhan Koloğlu*
Marrano'dan Sabetaycı'ya Avdetî'den Dönme'ye 350 Yıllık Serüven

63 Sabetaycılık Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi

69 KİTAP DAĞARCIĞI
Sabetaycılar Hakkında!

71 KİTABİYAT
Marc David Baer
Kayıp Mesihi Aramak!

ÖN KAPAK: Sabetay Sevi'nin gerçek portresi ve Münif Fehim'in temsili resimleriyle yapılan kolaj.
ARKA KAPAK: Selânik kartpostallarından üç örnek.

Sabetaycılığın Osmanlı ve Türkiye Serüveni

CENGİZ ŞİŞMAN

Sabetay Sevi 1626'da İzmir'de doğmuş bir Osmanlı Musevisi ve Yahudi mistiği/kabalistidir. Okuduklarının ve düşündüklerinin etkisiyle önce 1648 yılında kendi şehrinde küçük bir gruba, daha sonra 1665'te Kudüs'te, "peygamberi" Gaza'lı Nathan'ın da teşviki ile daha büyük bir gruba, beklenen kurtarıcı olduğunu ilan ederek hem Yahudiliğin hem de Osmanlı tarihinin en büyük ve en önemli mesihî hareketlerinden birini başlatmıştır. Hareket sadece Osmanlı toprakları sınırlannda kalmamış çok kısa bir süre içerisinde yankısı Eski ve Yeni Dünya'nın sınırlarını aşarak, Moskova'dan, Boston'a, Londra'dan, Fas ve Yemen'e kadar ulaşmıştır.

IV. Mehmet.

Yerleşik kamusal ve dinî düzeni tehdit ettiği gerekçesiyle gerek Osmanlı yöneticilerinden gerek Yahudi toplumundan gelen şikâyetler sonucu, Sevi 1666 yılının nisan ayında önce Çanakkale'de Boğazhisarı'na sürülmüş, ancak burada mesihî faaliyetlerinin artarak devam etmesinden dolayı 16 Eylül 1666'da Edirne'deki saraya getirilerek padişahın [IV. Mehmet] "nazargâhında" Edirne Kaymakamı Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Şeyhülislâm Minkarizade Yahya ve Vani Efendi tarafından sorguya çekilmiştir. Sevi, hakkındaki suçlamaları reddetse de öldürülmek ya da Müslüman olma tercihleri karşısında kalınca Müslüman olmayı tercih ederek Aziz Mehmed Efendi adını almıştır. İhtida ile beraber kitlesel mesihî hareket sona ermiş olsa da, Mesih'e inananların bazıları Yahudiliğin içinde, bir kısmı da Mesih'i takip ederek İslâmın içinde kalmışlar ve uzun yıllar inançlarını sessizce devam ettirmişlerdir. Söz konusu mezhep kendi içinde zaman zaman bölünmelere uğramış ve daha sonraki adlandırılmalarıyla Yakubiler, Kapancılar ve Karakaşlar olarak ayrılmışlardır. Ancak bu cemaatler on dokuz ve yirminci yüzyıllarda Batılılaşmanın ve sekülerleşmenin etkisiyle kimliklerini kaybederek büyük ölçüde yaşadıkları topluma asimile olma sürecine girmişlerdir. Yirminci yüzyıla gelindiğinde inanların sayısı azalsa da konu etrafındaki tartışma ve spekülasyonlar bazen özel bazen kamusal alanda canlılığını sürdürmüştür.

Kısaca özetlediğimiz bu ilginç tarihî olay, en başından itibaren yerli ve yabancı pek çok gözlemcinin dikkatini çekmiş ve 300 yılı aşkın bir süredir birçok dilde konu hakkında yüzlerce kitap, makale ve anı yayımlanmıştır. Bu ilginin sebebi, erken modern döneme ait bu fenomenin sadece Osmanlı ve Yahudi tarihi için değil aynı zamanda Avrupa ve Hıristiyanlık tarihi için de önemli olaylardan biri olduğundandır. Çünkü 1666 yılında Avrupa'daki Milleneryan Hıristiyanlar da İsa Mesih'in ikinci gelişini bekliyorlardı. Ancak kehanete göre İsa'dan önce, Yahudilik içinden bir Me-

* Harvard Üniversitesi, Tarih Bölümü doktora öğrencisi.

Müslüman olup Mehmet Efendi ismini alan Sabetay Sevi.
(Kaynak: Yedigün, 28 Nisan 1937, sayı 216, s.12)

sih'in gelmesi, bu Mesih'in bütün Yahudileri Hıristiyanlığa döndürmesi ve 'Kutsal Toprakları' işgal eden 'Türk' imparatorluğunun sonunun gelmesi gerekiyordu. Sabetay Sevi'nin Doğu'dan yani Türkiye'den gelmesi bu kehanetlerin gerçekleşiyor olduğunun bir işaretiydi. İşte bundan dolayı imparatorluğa gelen yabancılar her yerde konuyla ilgili izler aramışlardır. Paul Rycaut, Dr. Covel, De La Croix, Antoine Galland bu yazarlardan sadece birkaçıdır.

Bu dosyada yayımladığımız yazılar geçen üç yüz yıldan çeşitli kesitleri sunmaktadır. Her metnin başında yazarlarının açıklayıcı notları olduğundan burada bazı genel noktalara değinmekle yetineceğim.

Konu hakkındaki en önemli metodolojik sorun, günümüz Türkiyesi'nde Sabetaycılık denince sadece İslâmı seçenlerin anlaşılmasıdır. Oysa Sevi'nin mesihliğine inanlar hem Yahudiliğin, hem İslâm'ın hem de Hıristiyanlığın içinde varolmuşlardır. Mesela Abraham Cordoza ve Hayim Luzzatto (İtalya), Gaza'lı Nathan (Gaza), Jonathan Eybeschuetz (Vilna/Amsterdam) gibi isimler Yahudiliğin içinde kalarak Sabetayist teolojinin en temel mistik metinlerini üretmişlerdir. Buna karşılık İslâmı seçmiş olanlar, belki de Osmanlı genel eğiliminin bir parçası olarak, geride oldukça az sayıda entelektüel/mistik metin bırakmışlardır. Jacob Frank 1750'lerde Sevi'nin ruhunun kendisinde hülûl ettiğini söyleyerek Polonya'da mesihliğini iddia etmiş, kendisine birçok taraftar toplamış ve daha sonra Sevi'nin yolunu takip ederek din değiştirmiş ve Katolik dinine geçmiştir.

İkinci metodolojik sorun ise söz konusu fenomenin adlandırılmasıyla ilgilidir. İslâmı seçmiş olan söz konusu cemaat hakkında kullanılan en yaygın terimler, çoğu kez küçük düşürücü olarak kullanılan "Avdeti", "Selânikli", "Dönme", "Sabetaycı" ve "Sabetayist" kavramlarıdır. Bu kelimelerin tarihî kökenini tam olarak kestirmek mümkün olmasa da bunların on dokuzuncu yüzyıldan daha önceye gitmediğini iddia etmek mümkündür. Dolayısıyla bu kavramları "tarihî" kavramlar olarak kullanmak doğru değildir. Cemaatin kendisini tanımladığı kavram ise "Ma'aminim" yani "inananlar"dır.

Adlandırma konusunda ilginç bir paralellik 1492'de İspanya'dan zorla çıkarılan ya da zorla Hıristiyanlaştırılan Musevilere verilen "Marrano", "Yeni Hıristiyanlar", "Anusim" kavramlarıdır. Bazı araştırmacılar, Sevi fenomenini "Gönüllü Marranism" olarak adlandırmışlardır. Ancak günümüzde modern İspanyol asıllı Yahudilerle ilgili araştırmalarda "Marrano" gibi küçük düşürücü kavramlar kaldırılmış ve yerine daha nötr olan "Converso" kavramı kullanılmaya başlanmıştır. Sevi fenomeni için İngilizce'de 'Sabbateanism', İbranice'de ise 'Shabta'ut' ifadeleri kullanılmaktadır. Dolayısıyla yukarıdaki sakıncaları ortadan kaldırmak için, Sevi'nin yol açtığı dinî/siyasî fenomene Türkçe'de daha uygunu bulununcaya kadar verilecek en uygun isim "Osmanlı-Türk Sabetaycılığı" olabilir/olmalıdır.

Sabetay Sevi ve mesihî hareketi konusunda en önemli modern katkıyı Gershom G. Scholem yapmıştır. Walter Benjamin, Martin Buber, Carl G. Jung gibi yirminci yüzyılın büyük entelektüel figürleriyle yakın arkadaşlık yapmış olan Scholem, 1926 yılında İbrani Üniversitesi'nin Kabbala kürsüsünün başına geçmiş ve neredeyse tek başına bu yüzyılda Kabbala çalışmalarına Yahudilik çalışmaları içinde saygın bir yer kazandırmış ve Sabetaycılık ile ilgili araştırmalarını da kendi çalışmalarının merkezine oturtmuştur. Konu hakkında pek çok açıdan hâlâ aşılamamış olan bin sayfalık **Sabbatai Sevi: The Mystical Messiah (1973)**, adlı kitabını kırk yılı aşkın süren araştırmaları sonucunda önce İbranice'de yayımlamış daha sonra genişletilmiş baskısını İngilizce'de yapmıştır. [Büyük bir talihsizlik sonucu bu önemli kitap akademik sorumluluktan uzak olarak, özetlenerek ve de kavramlar tamamıyla karıştırılarak Türkçe'ye çevrilmiştir. **Sabetay Sevi Mesih mi? Sahte Peygamber mi?**, Burak Yayınları, çeviren: Selahattin Ayaz, 2001]. Bu sayıda yayımladığımız Scholem'in yazısı 18. yüzyılda Doğu Avrupa ve daha sonra Amerika'da Sabetaycılığın hangi şartlarda devam ettiği hakkında bilgi vermektedir.

Yine İbranice'den çevirmiş olduğum Uriel Heyd'in kısa makalesi ise şu ana kadar Osmanlı arşivinde konuyla ilgili 17. yüzyıla ait olan tek belge olma özelliğini koruduğu için önemlidir.

Bir kaç yıl once Harvard Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunan bir ilahi mecmuasından yaptığım alıntıları içe-

Nathan'ın İzmir'de yapılmış gerçek portresi.
(Kaynak: Sabbatai Sevi The Mystical Messiah, Gershom Scholem, Princeton 1989)

ren yazı cemaat hakkında en az bilinen zamana yani 18.yüzyıla ışık tutması açısından son derece dikkat çekicidir. Yazma Ladino ve Türkçe ilahi ve şarkıların İbranice harflerle yazılmasından oluşmuştur.

1880'lerde Selanik'te yayınlanan **Gonca-I Edeb** adlı dergiden yaptığım iki küçük çevrimyazı ise Batılılaşma etkisi altında kalmış 'Selanikli' gençlerinin zihniyeti hakkında bize bazı ipuçları sunmaktadır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Maliye Nazırı Mehmet Cavit Bey üzerine doktora çalışması yapmakta olan Paul Bessemer'in yayımladığı Cavit Bey'e gönderilmiş mektuplar, konu hakkındaki tartışmanın Cumhuriyet'in hemen öncesine ait bilgiler vermektedir.

Diğer metinler modern Türkiye dönemine aittirler. Sabetay Sevi ve Türk Sabataycıları konusu ilk olarak hemen Cumhuriyet'in başındaki mübadele sonrasında Karakaşzade Rüştü'nün meclise sunduğu bir dilekçe ile gündeme gelmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda ihtida hareketleri üzerine doktora çalışmasını bitiren ve daha önceleri konu ile ilgili makalelerini Türkçe'de gördüğümüz Marc Baer'in Osmanlıca'dan yaptığı çevrimyazı 'Karakaşzade' olayının sonrasında 'Bir Tarih Muharriri' tarafından kaleme alınmış uzun bir makalenin ilk bölümüdür. Sabetaycılık konusunda son zamanlarda başta İsrail olmak üzere pek çok ülkede ve dilde yayınlarda artış görülmektedir. Dr. Baer aynca bu sayı için son zamanlarda yayımlanan kitaplardan John Freely'in, **The Lost Messiah** adlı kitabının değerlendirmesini de yapmaktadır.

Konu kamusal düzeyde tekrar İkinci Dünya Savaşı sırasında Varlık Vergisi bağlamında gündeme gelmiş ve vergiyi verecek olanlar Müslüman, Gaynmüslim, Ecnebi ve'D' yani 'Dönme' kategorilerine ayrılmışlardır. Laiklik ve aynmcılık ilkesi ile büyük bir çelişki oluşturan bu sınıflandırma, kamusal düzeyde bir süre sonra terkedilse de, konu daha sonrasında belli çevrelerde ilgi odağı olmaya devam etmiştir. 1980 ve 90'lı yıllarda Mehmet Şevket Eygi, Ertuğrul Düzdağ, Abdurrahman Küçük, Ilgaz Zorlu, Yalçın Küçük, İlber Ortaylı gibi isimler tartışmalann farklı boyutlarda canlı tutulmalarına sebep olmuşlardır. Varlık Vergisi'ni konu alan **Salkım Hanımın Taneleri** filmi ile 2000'li yıllarda konu özellikle 'azınlıklar' bağlamında Türkiye'nin farklı entelektüel çevrelerinin neredeyse tamamını içine alacak şekilde tartışılmaya açılmıştır.

Türk Cumhuriyeti Musevileri ile ilgili araştırmalarıyla yakından tanıdığımız Rıfat Bali'nin derlediği üç yazı İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'de konunun günümüze kadar hangi bağlamlarda gündeme geldiğini yansıtmaktadır. Bilindiği gibi aynı zaman diliminde özellikle de İsrailde'ki akademik kurumlarda Sabetaycılık konusu Gershom G. Sholem, Isiah Tishbi, Ishak ben-Zwi, Moshe Attias, Zalman Shazar, ve son dönemlerde Moshe İdel, Yehuda Liebes, Yacob Barnal ve Abraham Elqayam gibi bilim adamlan tarafından incelenmiş ve konu hakkındaki kitaplar ve makaleler birbirini izlemişlerdir.

Bali tarfından yayımlanan ve bir araştırmadan ziyade spekülatif içerikli olan yazılan dikkatli okumak gerekir. Örneğin 'ifşaat' diye sunulan ve 1950'lerin **Büyük Doğu** dergisinde yayımlanan bir metin en nihayetinde 'başkaları' tarafından kaleme alınmıştır. Metin tamamen kurmaca olmasa bile, kaleme alanlann istekleri doğrultusunda yeniden inşa edildiği açıktır. Yine şiirlerde geçen 'Dönme' imajı artık tamamen farklı bir karaktere bürünmüş ve tarihten ziyade siyaset ve ideolojilerin rol oynadığı zemine kayan tartışmanın geldiği noktayı göstermektedir. Bali'nin derlediği diğer bir yazı ise cemaati tanıyan ya da cemaat mensubu olan kimselerin kısa anılarından oluşmaktadır. Bu anılar sözlü tarih ve antropoloji açısından oldukça değerlidir. Ancak bir tarihçi olarak bu yazıların da eleştirel bir şekilde okunmaları gerekmektedir.

Orhan Koloğlu'nun, Joseph Nehama (1884-1914) adlı Selanik kökenli bir musevi araştırmacının kitabına dayanarak yazdığı yazı, Sabetaycılık hakkındaki bazı önyargılı bilgilerin modern Musevi araştırmacılar tarafından nasıl paylaşıldığını göstermektedir. 19. yüzyılda Aydınlanma'nın ve "Haskala" yani Yahudi Aydınlanması'nın etkisi ile ortaya çıkan "Bilimsel Yahudilik" akımının etkisinde kalan pek çok Yahudi araştırmacının, temel hedeflerinden birisi Yahudi tarihine ait mistisizm, kabbala ve batıl inançlar gibi "irrasyonel" unsurları temizlemektir. Bu perspektifle yazan H. Greatz, J. Nehama gibi isimler doğal olarak Sabetay Sevi ve hareketi hakkında olumsuz yargılarda bulunmuşlardır.

Derginin sürekli köşelerinden Ah Mine'l Garaib'te Turgut Kut, "Avdetîlerin Amentüsü" başlıklı bir alıntıya yer veriyor.

Son olarak şunu tekrar belirtmekte fayda vardır ki, bu konuda Türkçe dışında pek çok dilde kitap, makale ve hatta roman ve tiyatro oyunları vardır. Bunlardan bazı örnekler sunmak için Rıfat Bali elinizdeki sayı için konu hakkında bir kaynakça hazırlamıştır. Bunların en azından bir kısmının Türkçe'ye kazandırılması, konu etrafında canlılığını bir şekilde devam ettiren tartışmaları daha sağlıklı ve önyargısız bir zemine çekecektir.

Sabetay Sevi ile İlgili Bir Osmanlı Belgesi

URİEL HEYD

Sabetay Sevi olayı dönemin Osmanlı kroniklerine yansımasına rağmen, günümüze kadar konuyla doğrudan ilgili resmî bir Osmanlı arşiv belgesi bulunamamıştır. Halen İstanbul'daki devlet arşivinde bulunan ve imparatorluğun dört bir tarafına gönderilen padişah fermanlarının toplandığı "Mühimme Defterleri" böyle bir belgeyi bulmanın ümit edilebileceği önemli bir yerdi. Ancak ne yazık ki söz konusu defterlerin Rebîül-evvel 1076'dan (Ekim 1665) Sâfer 1089 (Nisan 1678) tarihleri arasını kapsayan bölümü kayıptır. Kayıp defterlerin kapsadığı zaman dilimi ise Sabetay Sevi'nin İstanbul'a geldiği zamandan ölünceye kadar olan zamana rastlamaktadır.

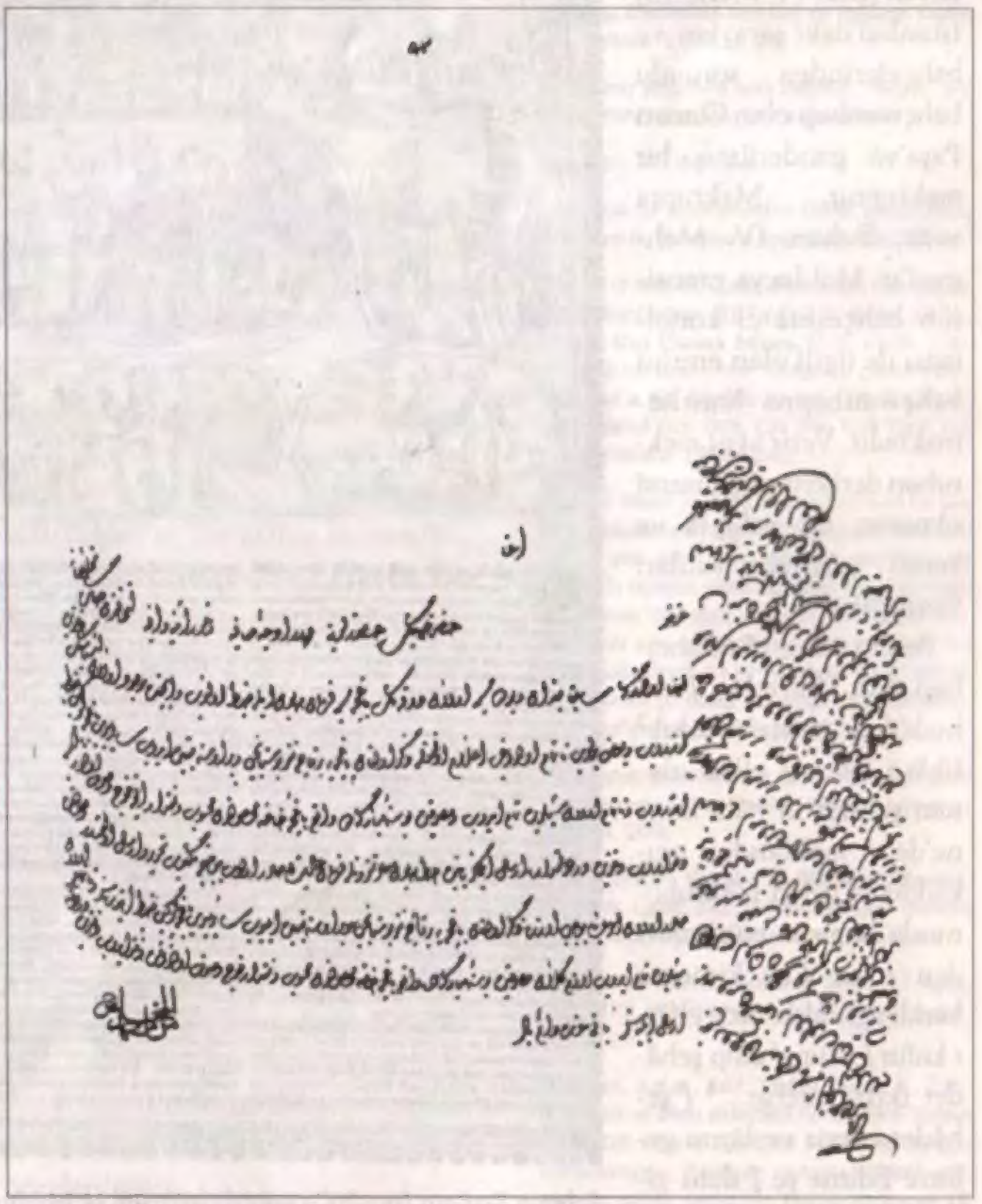

Heyd'in bahsettiği belgenin orijinali.

---

* Uriel Heyd (1913-1968). İslâm tarihi ve kurumları profesörü. Almanya'da doğdu ve 1934'te Filistin'e yerleşti. Ankara'da İsrail Büyükelçiliği'nde çalıştı. 1951'de Kudüs İbrani Üniversitesi'nde akademik kariyerine başladı. 1956'dan 1963'e kadar Institute of Oriental Studies direktörlüğü yaptı. Çalışmaları arasında Mahmud Makal'ın **Bizim Köy** (Ha-Kefar Shallanu- 1951) çevirisi ve **The Foundations of Turkish Nationalism** (1950); **Language Reform in Modern Turkey** (1954); **Ottoman Documents on Palestine 1552-1615** (1960) ve **Revival of Islam in Modern Turkey** (1968) adlı kitapları vardır.

Bu ilginç olay ile ilgili tek Osmanlı belgesi tesadüfen Almanya'da bulunmuştur. Baden eyaletindeki bir şehir kütüphanesinde 17. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış olan Bosnalı Osman Paşa adında yüksek rütbeli bir Osmanlı kâtibinin özel arşivi saklanmaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla bu koleksiyon Viyana kuşatması sırasında (1683) Osmanlılara karşı savaşa katılmış olan Boğdan Prensi'nin eline geçmiştir. Bu belgeler Almanca özetleriyle beraber 25 sene önce Babinger tarafından yayımlanmıştır.[1]

Bu koleksiyondaki VII numaralı belge vezîr-i azam Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa'nın Sultan'ın [ç.n.: IV. Mehmed] İstanbul'daki sarayları ve bahçelerinden sorumlu bahçıvanbaşı olan Osman Paşa'ya gönderilmiş bir mektuptur. Mektupta vezir, Sultan IV. Mehmed'in Moldavya prensinin bahçesine el konulması ile ilgili olan emrini bahçıvanbaşına hatırlatmaktadır. Vezir aynı mektubun derkenarında resmî olmayan bir üslûpla ve kendi yazısıyla şunları yazmıştır:

Benim ruhum Bostancıbaşı Ağa Hazretleri / Yahudi'den müste'ar olub[2] libâs-ı İslâm / elbâs olunan çehud[3] ki hâlâ Edirne'de / mahbusdur mukaddemâ gelen mektubunuzda bî-garaz müslimînden / bir kaç kimesne kendi ağzından nice elfâzı küfür / istima' edip şehâdet iktiza ederse...[4] / şehâdet ederiz ve lâzım gelürse Edirne'ye / dahi gideriz dediklerin iğlam eylemiş idiniz / hâlâ mahbus merdud tarafından mazlum ve mağdurum / dimek üzere ordu-yu hümâyuna tazallum olunur / lisenanından? mu'ceb izâlesi olur elfâzı / istima' eyleyin Müslimîn kim ise Edirne'ye gönderesiz / gelsünler ...4 şehadet hakkı edâ eylesünler ki / mu'ceb-i şer'iyyesi icra oluna/

Vezirinin kastettiği bu Yahudi kimdir? Babinger onun kimliği hakkında bilgi vermiyor, ancak onun vezire şikâyet edilecek ve vezirin de bu şikâyete cevap verecek olmasından hareketle söz konusu şahsın önemli bir kimse olması gerektiği varsayımı ile yetiniyor.[5] Söz konusu Yahudi şüphesiz ki Sabetay Sevi'den başka birisi değildir. Bu bilgi Sabetay Sevi zamanından gelen diğer kaynaklar tarafından da doğrulanmaktadır.[6] Aynı yıllarda İstanbul'daki Fransız elçisinin sekreterliği görevini yapan, şarkiyatçı Antoine Galland'in anılarına göre, Sabetay Sevi 1672'de hâlâ Yahudi geleneğine göre ibadet ettiği gerekçesi ile hapsedilmiş oradan da Edirne'deki hapishaneye götürülmüştür.[7] İstanbul'da devletin ileri gelenlerin-

Sabetay Sevi'nin İstanbul'a gelişiyle başlayan ve Müslümanlığı kabul edişiyle devam eden süreci gösteren bir gravür. (Kaynak: Gershom Scholem, Sabbatai Şevi The Mystical Messiah, *1989).*

Sabetay Sevi'nin İstanbul'da Çavuşbaşı'nın huzuruna çıkarılıp zincire vurularak hapse gönderilmesi. (Kaynak: Yedigün, 21 Nisan 1937, Sayı 215, s. 12)

den bostancıbaşı bu nazik olaya müdahale etmiştir. Bu sırada Sultan'dan Sabetay Sevi'yi serbest bırakması istenmiş ve bundan dolayı da Sultan, Sabetay'ın küfre girdiğine şehadet edecek kimselerin Edirne'ye gönderilmesini emretmiştir. Vezir onu idam etmek istese de Sultan bu cezayı hafifleterek onu Ocak 1673'te Mora'ya sürgüne göndermiştir.[8]

Belgemiz Galland'ın anlattıklarını tamamen doğrulamaktadır. Vezirin mektubu Sabetay Sevi'nin tutuklanıp Edirne'ye gönderilmesi sırasında yazılmış gibi görünen bahçıvanbaşı Osman'ın mektubuna bir cevaptır. 1672'nin mart sonu ya da nisan başında[9] Osman'ın bostancıbaşılığa atanmasından sonraki senenin yazında Sabetay'ın hapsedilmesi kesinleşmiştir. Ancak, mahkeme gerçekleşmemiştir çünkü 1672 Haziranı'nın başında padişah ve vezir-i azam Polonya'daki savaş için hareket etmişlerdir.[10]

Sabetay Sevi'nin şikâyeti ordugâha gönderilmiş ve mahkemenin hazırlanması için vezîr-i azam Osman'dan şahitleri Edirne'ye göndermesini istemiştir. Vezir'in mektubunda, aynı belgede bulunan resmî fermanda olduğu gibi tarih yoktur. Ancak Sultan'ın aynı emri neredeyse kelime kelime tekrar eden bir önceki fermanın sonundaki imzaya bakılırsa, bizim belgemiz Varna'nın batısındaki bir Bulgar kasabası olan Pravda yakınlarında, 1083 şaban ayının başında (1672 Kasım'ının sonu) kaleme alınmıştır. Polonya'ya karşı olan ve Kamaniçe'nin alınıp[11] Podolya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na katıldığı meşhur seferden dönerken Sultan'ın bu mekânda konakladığı bilinmektedir.[12] Çok büyük bir ihtimalle vezir-i azam mektubu bu zamanda yazmıştır. Ve aynı şekilde bu sırada şahitler Edirne'ye gönderilmiş olmalıdır. Sultan, Kasım 1672'de Edirne'ye geldikten sonra şahitler dinlenmiş ve mahkeme sonunda Sabetay Sevi sürgüne gönderilmiştir.

İbranice'den çeviren
Cengiz Şişman

NOTLAR

* **Çevirmenin Notu:** Bu makale 1956 yılında, İsrail'de, **Tarbiz** (XXV) dergisinde İbranice olarak yayımlanmış ve günümüze kadar herhangi bir Batı diline ya da Türkçe'ye çevrilmemiştir. Hem yazarın makalesindeki yargının doğruluğunu hâlâ sürdürmesi hem de uzun yıllar önce Osmanlı çalışmaları sahasındaki en yetkin isimlerden biri olan Uriel Heyd tarafından kaleme alındığı için bir tür tarihi bir belge değeri taşıması bu çeviri için yeterli neden olmuştur. Yazarın bahsettiği on yedinci yüzyılın ikinci yarısına ait olan 'Mühimme Defterleri' dahil pek çok diğer tür defter ve belgeler II. Viyana seferinde orduyla götürülüp, bozgun sonunda geri getirilmemesinden dolayı hâlâ kayıp ve eksiktir.

1 Franz Babinger, **Das Archiv des Bosniaken Osman Pascha**, Berlin, 1931.

2 "Dinimize geçen" diye okumak mümkündür (geçici olarak ya da görünüşte).

3 Bu konuda düzenlenmiş kural şudur: "İslâm dinine giren Yahudi ya Hıristiyana İslam elbisesi yani, destar verilir. Bkz. İ. H. Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı**, Ankara, 1948, s. 28.

4 Bu kelime yeterince açık değildir. 'Allahu" yada "bi'llahi" diye okumak mümkündür.

5 Babinger, 37, dipnot 1.

6 Dikkatimi bu kaynaklardan birine çeken Prof. Gershom G. Scholem'e teşekkürü borç bilirim.

7 Journal d'Antoine Galland pendant son sejour à Constantinople (1672-1673), Paris, 1881. (**Revue Des Etudes Juives**, XVIII, 1889, 106-7). [Söz konusu anılar Türkçe'ye çevrilmiştir: **İstanbul'a Ait Günlük Anılar (1672-1673)**, Çev.: Nahid Sırrı Örik, Cilt I+II, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1998.- ç.n.]

8 [Sürgün Mora'ya değil Arnavutluk'taki bir sahil kasabası olan Ülgün'e olmuştur. Sevi ömrünün son dört yılını burada geçirmiş ve 1676'da burada vefat etmiştir. Heyd bu bilgiyi Hammer'den alsa gerektir ki Hammer aynı zamanda yine yanlış olarak Sabetay Sevi'nın sürgünden önce on yıl ve sonra on yıl olmak üzere yirmi yıl daha yaşadığını yazmaktadır. Hammer'in Atai tercümesi, 167.- ç.n.]

9 Bu göreve atanmasının tarihi diğer görevinden öncedir. Bkz. **Tarih-i Reşad**, İstanbul, 1282, I. 259.

10 J. de Hammer, **Histoire de l'Empire Ottoman**, XI , Paris, 1838, 381. [8 Safer 1083/4 Haziran 1672, Abdi Paşa, Vekâyiname, 117b.- ç.n.]

11 [Kamanıçe 3 Cemaziyelevvel 1083/17 Ağustos 1672 de alınmıştır. [Abdi Paşa, **A.g.e.** 117b.- ç.n.]

12 Hammer, **a.g.e.**, 484, **Tarih-i Reşad**, I., 291. [Padişah ve Ordu seferden dönerken 6 Şaban 1083/26 Kasım 1672'de Pravdi'de bir gün konaklamıştır. Padişah ve ordu şiddetli yağmur ve çamur sebebiyle Edirne'ye ancak 18 Şaban'da varabilmişlerdir. Abdi Paşa, **a.g.e.**, 123b/124a.- ç.n.]

"Selânikli" Gençlerin Düşünce Dünyaları Hakkında

Gonca-ı Edeb'ten İki "Söz"

Gonca-ı Edeb, Batı eğitimi almış ve çoğunlukla Sabetaycı kökenli gençler tarafından Selânik'te Osmanlıca çıkarılmış edebiyat ve fen ağırlıklı bir dergidir. 1883-84 yılları arasında aylık olarak çıkarılan dergi ancak 11 sayı devam etmiştir. Yazarları arasında Fazlı Necib, A. Emin, Osman Adil, Osman Tevfik, Abdi Fevzi ve Mekteb-i Osmani muallimi İsmail Hakkı Efendi gibi isimler vardır. Dergi her nekadar şiir ve edebiyat ağırlıklı olsa da ondokuzuncu yüzyıl Selâniki'nin entelektüel ilgilerini yansıtacak bir çeşitliliğe sahiptir. Şiir ve edebî yazıların yanısıra, şu başlıklar söz konusu çeşitliliği göstermeye yeterlidir: 'Arılar', 'Filler', 'Galaksiler' 'Kuyruklu Yıldızlar', 'Havagazı', 'Napoli', 'Bir Gencin Kütüphanesi', 'Şems', 'Mevasım-ı Erba'a', 'İnsana Eğlence Lazım mıdır', 'Tuz', 'Rüzgarın Sebeb-i Zuhuru', 'Bir Annenin Figanı', 'Ahlâk', 'Adalet ve Zulm', 'Hikemiyyet', 'Tenbellik', 'Andelib'...

Derginin yazarları içinde yaşadıkları toplumu aydınlatmayı ve önyargı ve batıl inançlardan kurtarınayı amaçlamaktadır. Aşağıda iki küçük çevrimyazı Batılılaşma etkisi altında kalmış 'Selanikli' gençlerinin zihin ve düşünce dünyaları hakkında bize bazı ipuçları sunmaktadır.

Hazırlayan: Cengiz Şişman

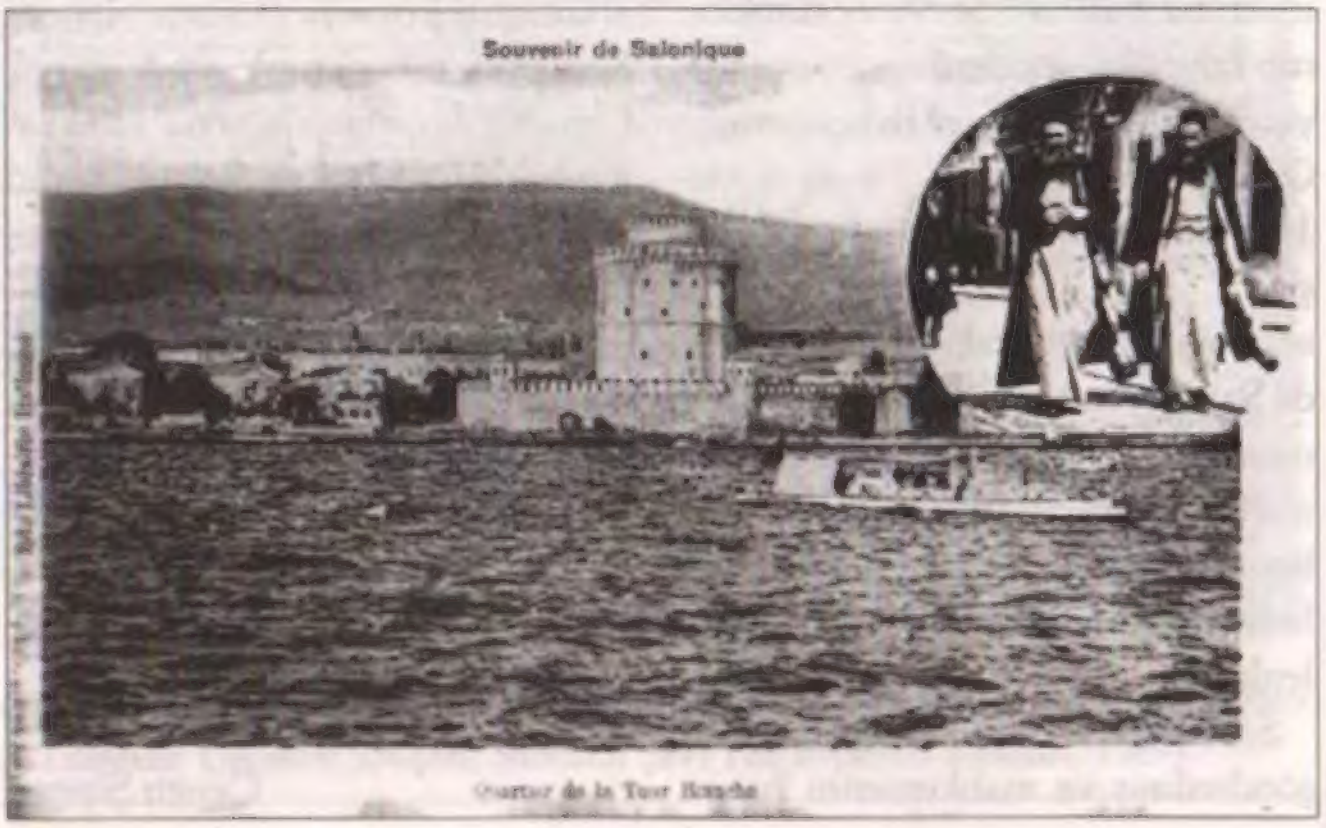

Âdet Hakkında Bir İki Söz

FAZLI NECİP

Adetin ne olduğunu bilirsiniz zannederim? Ancak güzelce bilmeyen dahi bulunması muhtemel olduğundan biz bir kere âdetin meziyetini nazarlarda ta'yin ettirmeye çalışalım. Âdet bir çok kimseler tarafından bir çok defalar işlenmiş ve ma'ruf olmuş olan fiile itlak olunur. Böyle olduğu takdirde bu fiilin umuma nafı' olması lazım gelir. Çünkü insan daima menaf'i düşündüğü ve bununla beraber meyli umumi daima istihsan olunagelen şeylere olduğu için bu kadar kimsenin ahz ve kabul edeceği bir şeyin tabi'i ahsen olması icab eder. Öyle değil mi? Evet öyledir mi dediniz? Fakat bakınız ben size bir çok âdetler ira'e edebilirim ki garaibine gülmekten ve bazısına teessüf etmekten kendinizi alamazsınız.

Öyle ise biz burada âdeti, mezmume ve makbule diye ikiye tefrik edelim. Âdat-ı makbule umum tarafından ahz ve kabul olarak bir kanun hikmetine girmiştir. Şimdi biz yalnız âdat-ı mezmume kısmından bahsedeceğiz.

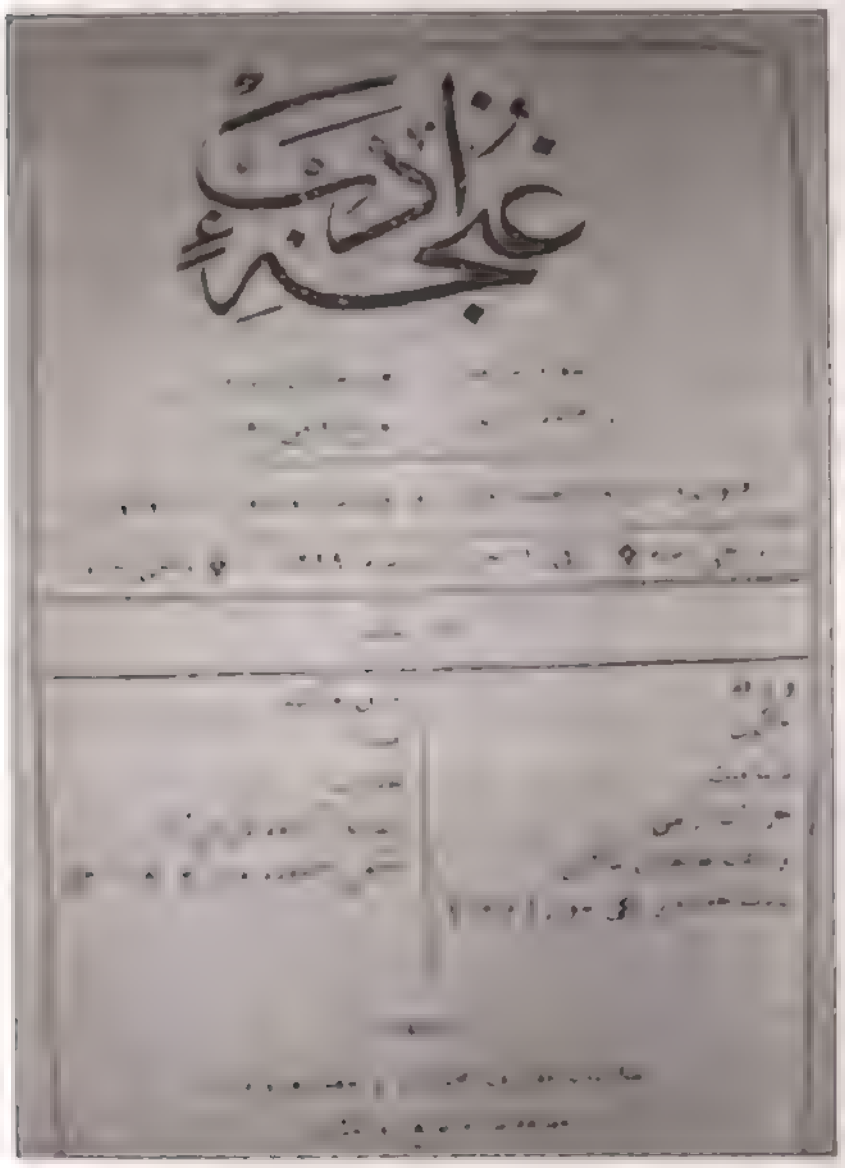

Gonca-ı Edeb *dergisinden bir örnek.*

Tarihin delâletiyle millel-i mutekaddimenin ahlâk ve âdetini bir nazar-ı tetkikden geçirecek olur isek göreceğiz ki ol vakit ki âdetler de az garip şeyler değilmiş. Hususiyle eski milletlerin ekser âdetleri birbirine ol kadar munafi ve muhalif imiş ki şimdi bunlara ta'accub edilmemek kabil olmuyor. Mesela bir vakit Mısırlılar emvatı mahv olmaktan vikaye kasdıyla pek çok külfetler ihtiyar ederek 'mumyalar' ve muhafaza için cesim kabirler bina ettikleri halde Hintliler mevtalarını ihrak ederek mahv ve nabud ederler idi. Bu eski milletlerin tezevvüc husunda olan âdetleri de epeyce acaiptir. Hindistan'da birisi izdivaç edeceği vakit alacağı kız ile enzar-ı âmmede meydan-ı mubarezeye çıkarak gülüşür-

Asır ve Yeni Asır gazetelerinin kuruculuğunu ve başyazarlığını yapan Fazlı Necip.

ler eğer delikanlı galip gelirse küfuv olacaklarından nikah addolunur ve eğer mağlup olursa nikah caiz olmazdı. Çin'de ise bir delikanlı tezevvüc eyleceğinde akrabası bir kızı adeta esir mubaya'a eder gibi alır.

Vaktiyle Avrupalılar da bu gibi bir çok âdetler mevcut idiyse de medeniyyet-i hazıra ekserisini kuşey-i feragat ve nisyana attı. Bu âdetlerden bakiyye olarak hüküm sürmekte olan 'karnaval' ve buna mümasil bazı âdetler garabette âdeti kadimeden aşağı kalmazlar. Akvamın âdeti muhtelifesi murur-u zaman ile bir itikad suretini almada olduğunu görüyoruz. Bu avam tarafından ol kadar ehemmiyettle telakki olunur ki icra olunmazsa itikada halel târı olacağına hükm olunur.

Gonca-ı Edeb, 6.sayı s.91 ve 7.sayı s.106-7

Bir İhtiyarın İzhar-ı Nedameti

NAZMİ

Eyvâh! Hayatımın kıymetli günlerini lehv-i lağviyât ile tüketmişim. Gençliğim beyhude geçmiş. Perde-i cehalet gözlerimi kapamış. Yüreğimin en mukaddes hissiyatı bir müzlim gaflet altında kalmış. Ömrümün ledünniyâtını anlamaksızın imrâr-ı evkat etmişim. İnsanın sermayeyi sa'adeti olan ilim ve fünûndan binasip bulunuyorum. Akran ve emsalimi şeref ve şân ile gördükçe her yerde her mecliste hicabımdan yerlere geçiyorum.

Hocalarımın vaktiyle acı gelen sözleri şekerden dahatatlı olduğunu şimdi anlayorum. Lâkin teessüf. Teessüf ki o istidadatlı zamanım bir daha avdet etmemek üzere geçip gitti...ah... o güzel gençliğim o nuranî vakitlerim o zamanlar çalışmalı imişim ki bu gün nedâmet etmeyeyim. Eyvâh ki benim için bu nedâmetin de bir faidesi yok.

Gençler şu ihtiyarın nedâmet ile söyledlği bu sözleri zaman bir gün olup da zaman size söylettirmemesi için vaktinizi mes'ut bilin. Çalışın gayret edin!

Gonca-ı Edeb, 2. Sayı, s. 29

Harvard Üniversitesi'nde Bulunan Bir Yazmadaki

"Dönme" Şarkı ve İlâhileri

CENGİZ ŞİŞMAN

Sabetaycılık araştırmalarının en muammalı sorularından birisi cemaatin 17. ve 20. yüzyıllar arasında kimliğini nasıl muhafaza ettiğidir. Cemaat hakkında 17. ve 19. yüzyıl sonlarından birtakım bilgiler bulunsa da 18. yüzyıl yaşantısı hakkında hemen hemen hiçbir bilgi yok gibidir. Oysa bu dönem Osmanlı topraklarında yaşayan Sabetaycılığın diğer tür Sabetaycılıklardan ayrılıp daha Osmanlı ve İslâmî unsurların ağır bastığı kendine has bir kimliği oluşturma dönemidir.

Harvard Üniversitesi Houghton Kütüphanesi'nde birkaç yıl önce bulunan yazma Sabetaycı cemaatin 18. yüzyıldaki kültürel dünyası hakkında bize çok önemli ipuçları verecek niteliktedir. Kitap İbrani alfabesiyle yazıldığından İbranice yazmalar[1] arasında bulunmakla beraber gerçekte Ladino[2] ve kısmen de Türkçe ilahi ve şarkılardan oluşmaktadır. 800 civarında olan bu ilahi ve şarkıların sayısı, cemaate ait olduğu sanılan ve şimdiye kadar bilinen ilahilerin tamamından daha fazladır.[3]

Sabetay Sevi'nin 1676 tarihinde Arnavutluk'ta sürgündeyken ölümünden sonra inananlarının büyük kısmı Selânik şehrine gelerek burada grup halinde yaşamayı tercih etmişlerdir. Kesin tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte 1680'lerde 200 ya da 300 kadar aile, mesihin yolunu takip ederek İslamı seçmişlerdir. O yıllara gelinceye kadar inanların arasında mesihin İslâmı neden seçtiği konusu büyük polemiklere yol açmıştır. Bazı inananlar bunu kabullenmese de Sabetaycılığın önemli isimlerinden olan Gaza'lı Nathan ve Abraham Cordoza gibi Sabetaycı teologlar İslama girmenin aslında mesiyanik yazgının bir gerekliliği olduğuna kanaat getirmişler ve bu konuda pek çok insanı da ikna etmişlerdir. Dolayısıyla toplu ihtida bir bakıma bu uzun ve karmaşık tartışmaların bir uzantısı olarak ortaya çıkmıştır.

Toplu ihtidadan sonra Osmanlı/Türk Sabetaycılığı diğer tür ve özellikle de bireysel olarak kalan Sabetaycılık türlerinden ayrılarak farklı yaşam tarzları seçmiş ve farklı konular üzerine vurgu yapmıştır. Söz gelimi, Avrupa'nın diğer şehirlerinde bireysel ola-

---

* Harvard Üniversitesi tarih bölümü doktora öğrencisi.

1 Söz konusu ilahi mecmuası Harvard Üniversitesi'deki nadir kitapları barındıran Houghton Kütüphanesi'nde Hebrew Ms. 80 referansı altında kayıtlıdır. Bu metinler hakkında ilk çalışmayı Sorbonne Üniversitesi'nden Paul Fenton yapmış ve yayımlamıştır. [("A new collection of the Sabbatian Hymns", (Jerusalem Studies. 2001)]. Buradaki Türkçe seçmeler yapılırken söz konusu makaleden faydalanılmıştır. Metinlerden yaptığı seçmeleri kullanmama izin verdiği için Prof. Fenton'a teşekkürü borç bilirim. Yazarın ayrıca Niyazi Mısri ve Sabetay Sevi arasındaki muhtemel ilişkiden bahsettiği bir çalışması vardır. "Shabbatay Sebi and His Muslim Contemporary Muhammed an-Niyazi", **Approaches to Judaism in Medieval Times** içinde, Cilt III, David Blumenthal (Derleyen), Atlanta, 1990. s. 81-88. Ancak metin üzerindeki daha kapsamlı bir çalışma şu an Avraham Atqayam ve Sholomo Avayau adlı iki İsrailli araştırmacı tarafından yapılmakta ve metnin tamamı günümüz İbranicesine çevrilmektedir.

2 Ladino: İspanya kökenli Musevilerin kullandıkları günlük dil. Osmanlı Musevilerinin neredeyse tamamı 17. yüzyıldan itibaren bu dili kullanmışlardır. 19. yüzyıldan itibaren Alliance Israélite okullarının da etkisiyle Fransızca karşısında zayıflamış 20.yüzyılda ise yavaş yavaş kaybolmaya başlamıştır.

3 Bildiğimiz ilk ilahi koleksiyonu 1947 yılında İsrail'in ikinci cumhurbaşkanı olup aynı zamanda tarihçi ve araştırmacı İzak Ben Zwi tarafından yayımlanmış ve bu baskıya Gershom Sholem tarafından önsöz yazılmıştır. **Shirim ve Tishbahot shel-Shabta'ut** Tel-Aviv, 1947. Yine Ben-Zwi Enstitütüsü'nde bulunan 200 civarındaki yayımlanmamış ilahi ve şarkılar Kudüs İbrani Üniversitesi'nde Eli Harel tarafından çalışılmaktadır.

Selânik'teki Mevlevihane. (Nicholas Stavroulakis, Jews and Dervishes, Atina 1993)

nak yaşamlarını sürdüren Sabetaycılar daha ziyade kuramsal ve teosofik konulara vurgu yapıp bu doğrultuda eserler verirlerken, Osmanlı'da kalıp cemaat olarak yaşamayı tercih edenler vecd (ecstasy) üzerinde durarak şarkı/ilahi ve zikir formlarını benimsemişlerdir. Bu yolu seçmek belki grup olarak yaşamayı kolaylaştıran bir şeydi, ancak bu tercih sonuçta Osmanlı / Türk Sabetaycılarının geriye daha az entelektüel / kabalistik bir miras bırakmalarına yol açmıştır. 19. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Sabetaycılığı bir bakıma mistik içeriğini kaybederek bazı ritüellerin uygulanması haline indirgenmiştir. Burada bahsedilen yazma bu geçiş dönemine ait bir eserdir. Bu yolu seçmek belki gurup olarak yaşamayı kolaylaştıran bir şeydı, ancak bu tercih sonuçta Osmanlı/Türk Sabetaycılarının geriye daha az entelektüel/kabalistik bir miras bırakmalarına yol açmıştır. 19. yüzyıla gelindiğinde osmanlı Sabetaycılığı bir bakıma mistik içeriğini kaybederek bazı ritüellerin uygulanması haline indirgenmiştir. [Ancak yine de söz konusu yazma az da olsa Ladinoca'ya çevrilmiş Zohar yani Kabalanın en temel mistik kitabının parçalarını da içermektedir]. Burada bahsedilen yazma bu geçiş dönemine ait bir eserdir.

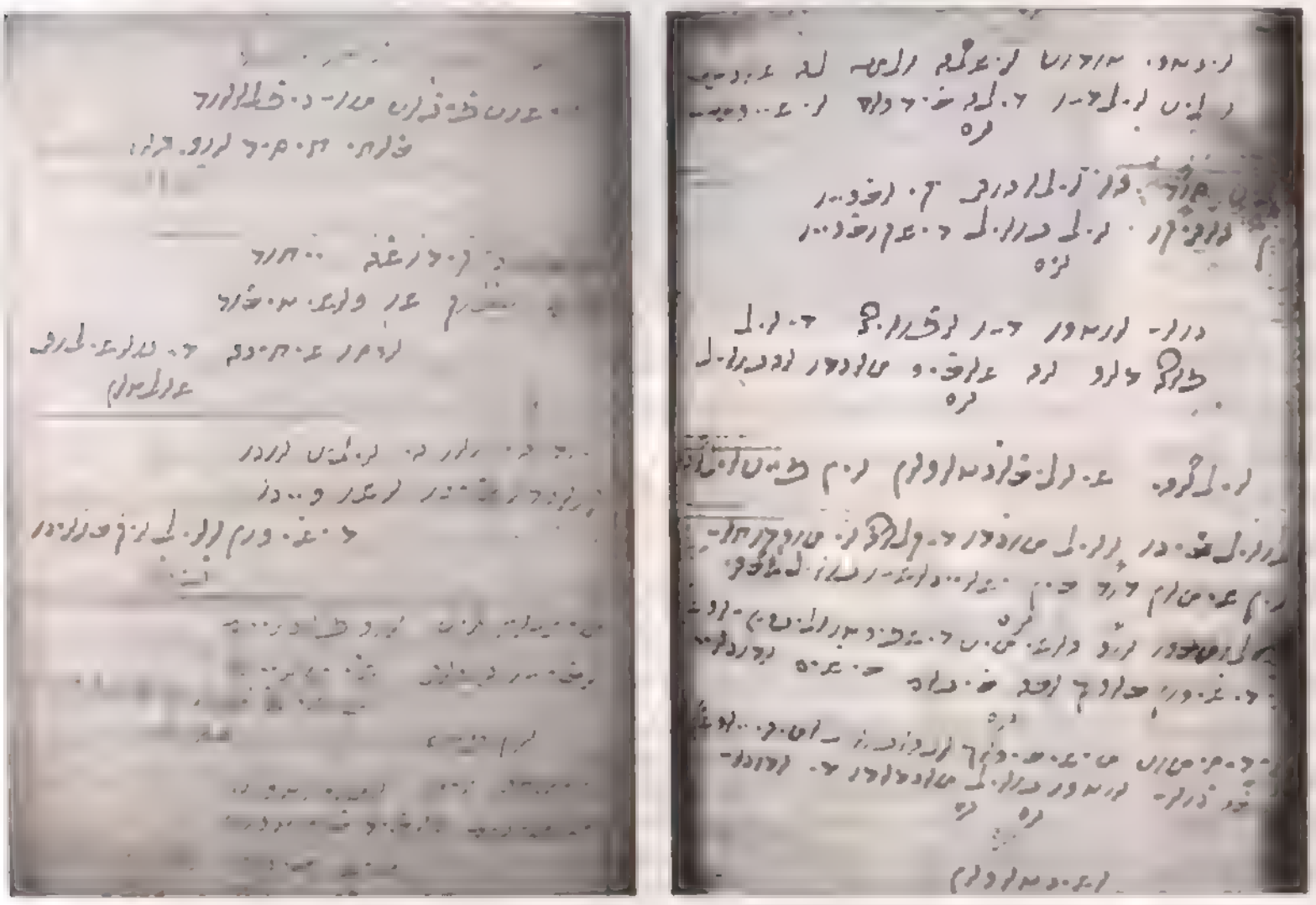

Harvard'da bulunan yazmanın İbranice harflerle Ladinoca yazılmış sayfalarından iki örnek.

Kapağındaki şu not yazmanın Harvard Kütüphanesine masıl geldiğini açıklar:

"İbranice karakterlerle yazılmış bu kitap İstanbul Üniversitesi'nde 1933-50 yılları arasında sosyoloji profesörü olan babam Dr. Gerhard Kessler'e Dönme, yani 17. yüzyılda İslamı benimseyen sahte-Mesih Shabbatai Zevi'nın takipçilerinin ahfadından olan bir öğrencisi tarafından verilmiştir. Kitap 1953 yılında Ortodoks Türk hahambaşısına gösterilmiş, o da üstünkörü bir inceleme yaptıktan sonra kitabın Ju-

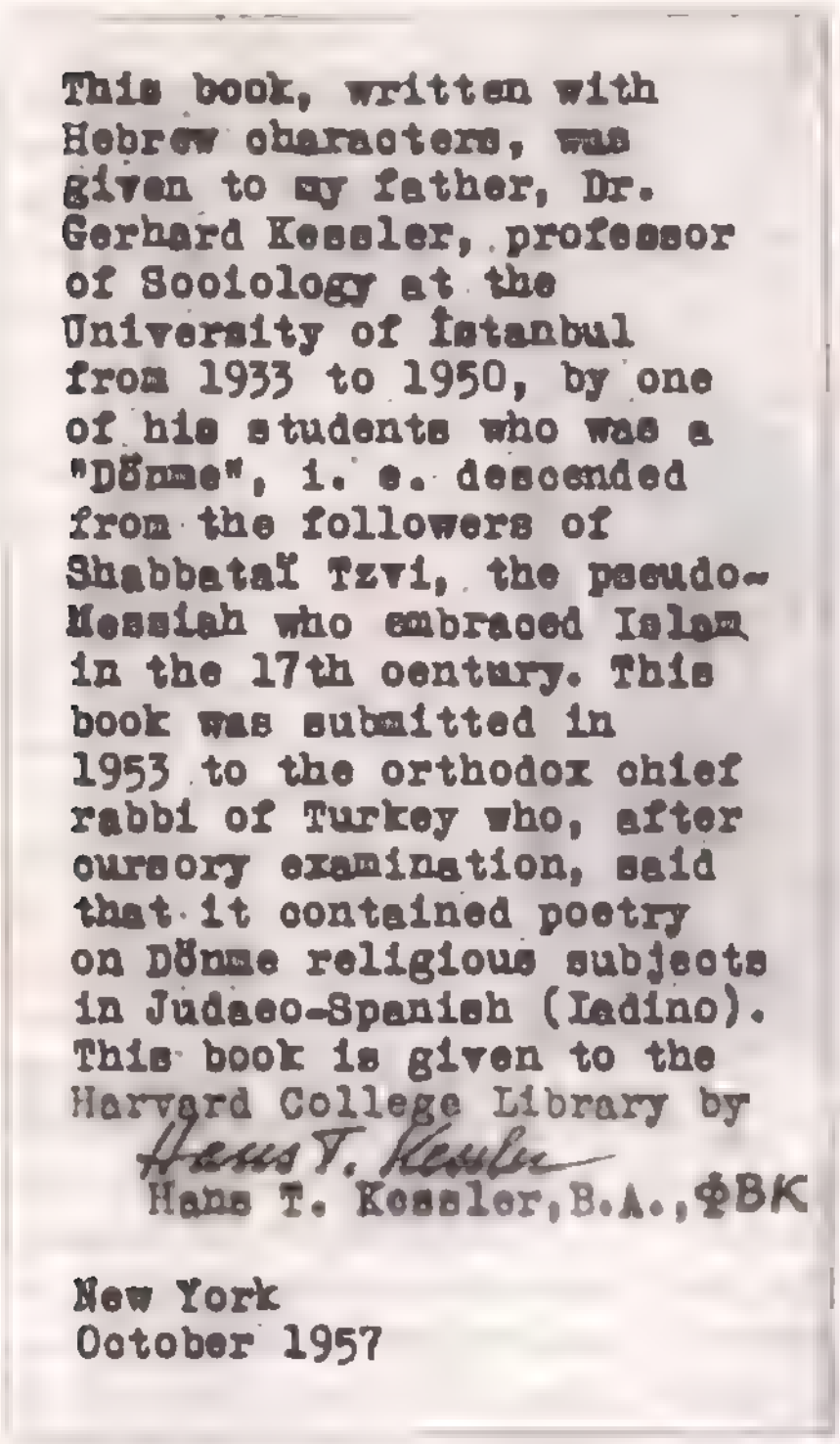

This book, written with Hebrew characters, was given to my father, Dr. Gerhard Kessler, professor of Sociology at the University of İstanbul from 1933 to 1950, by one of his students who was a "Dönme", i. e. descended from the followers of Shabbatai Tzvi, the pseudo-Messiah who embraced Islam in the 17th century. This book was submitted in 1953 to the orthodox chief rabbi of Turkey who, after cursory examination, said that it contained poetry on Dönme religious subjects in Judaeo-Spanish (Ladino). This book is given to the Harvard College Library by

Hans T. Kessler

Hans T. Kessler, B.A., ΦBK

New York
October 1957

Aynı yazmanın Harvard'a nasıl geldiğini gösteren ve kitabın başında bulunan açıklayıcı not.

deo-Spanish (Ladino) dilinde yazılmış ve Dönme dinî konularını içeren şiirler olduğunu belirtmiştir. Kitap Hans T. Kessler tarafından Ekim 1957 tarihinde Harvard Kütüphanesi'ne (New York) verilmiştir."

Bu kısa yazı metinde geçen Türkçe ilahi ve şarkılardan bir kısmını içermektedir. Türkçe ilahilerin hangi bağlamda metinde yer aldıkları oldukça ilginçtir. İlahi ya da şarkıların ilk mısraları Ladinoca olan ilahi ve şarkıların baş taraflarına konularak onların makamlarını belirlemektedir.[4] Ancak yakından bakıldığında ilahi ve şarkıların sadece bu amaç için seçilmiş rastgele ilahiler değil, anlam itibarıyle içerikle yakından bağlantılı olduklarını görmek mümkündür. Bunu daha iyi göstermek için yazının sonunda ilk mısraları kullanılan bir ilahinin tamamı verilmiştir.

Mısraların çoğunun Bektaşi ve Mevlevi ilahilerinden/şarkılarından alındığı görülmektedir. Bunlar cemaat mensuplarının ilk zamanlardan itibaren Bektaşi ve Mevlevi tarikatı ve mensupları ile karmaşık bir sosyal ve kültürel ilişki içinde oldukları argümanı için destekleyici birer örnektirler. Mısralar, diğer bütün mistik düşünce ve hareketlerde olduğu gibi Tanrıya / Mesihe / Şaha / Mehdiye / Sevgiliye ulaşmakla ilgilidir.

Örneklere geçmeden önce son olarak teknik bir probleme değinmek gerekmektedir. Metindeki Türkçe mısralar özgün olarak İbranice harflerle yazıldığından, metinde bazı Türkçe karakterler kayba uğramıştır. Dolayısıyla bunları İbranice'den tekrar Türkçe harflere çevirmek bazı durumlarda mümkün olmamaktadır. Bu karakter kayıplarının sebebi belki de başlangıçta bu mısraların ilahilerin yazılı kopyalarından değil şifahi olarak aktarılan söz ve müziklerinden İbranice harflere aktarılmış olmasındandır.

***

Ol Şahı alem geldi cihane
Yakın bağırcığım etti virane

***

Affet günahım gel benim canım

***

Meramı andelibin vasl-ı güldür

***

Sen şehin-şah-ı cihansın

***

Senin aşkınla suzanım

***

Aşkınla yanar ağlarım

***

Ayırma beni senden yaradan

***

Biz sana üftadeyiz ey şah-ı hubb-i cihan

***

Gel gönül sabr eyle katlan bu cevre
Elbet seni ağlatan bir gün güldürür
Niceler kondu göçtü bu haneye
Elbet seni ağlatan bir gün güldürür

Gitti yoldaşlarım deyü ağlama
Ciğerciğim aşk oduna dağlama
Hayıf oldu deyü yanup ağlama
Elbet seni ağlatan bir gün güldürür

Gittiğin yollar da sana ayandır
Cevrin kime ise lütfun anadır
Erler ile evliya ya beyanıdır
Elbet seni ağlatan bir gün güldürür

Gitti göremedim mihrü vefayı
Aşık olan çeker cevr ü cefayı
Kelb rakib sürsün zevk ü sefayı
Elbet seni ağlatan bir gün güldürür

Pir Sultan Abdal'ım bunda bi hal var
Özünü yokla ki üstünde yol var
Seni kim ağlatı var ana yalvar
Elbet seni ağlatan bir gün güldürür.

4 Bu konudaki bir çalışma için bkz. Andre Tietze ve J. Yahalom, **Ottoman Melodies and Hebrew Hymns**, Budapeşte, 1995. Burada 16. yüzyılda yaşayan Osmanlı Musevi şairlerinden İsrael Najara' nın şiirleri'nin Osmanlı melodileri eşliğinde Museviler arasında nasıl bestelenip söylenildiği gösterilmektedir. Bu yazının konusu olan yazmadaki ilahilerin arasında da Najara'nın şiirlerini görmek mümkündür.

Dönmenin Hikâyesi

Nazif Özge Kimdir?

Sabetaycılar arasından bu inanca has ritüel ve gelenekleri birinci ağızdan nakleden Türkçe kaynaklar son derece nadirdir. 1952 yılında Büyük Doğu gazetesinde tefrika olarak yayımlanan bu yazı dizisi bu açıdan ilginçtir. Ancak bu yazı dizisinin yayımlandığı Büyük Doğu gazetesinin, Sabetaycıları Ahmet Emin Yalman'ın şahsında âdeta şeytanlaştırdığını da unutmamak ve söz konusu tefrikayı da bu çerçeve içinde değerlendirmek gerekir.

RIFAT N. BALİ

Nazif Özge.

"-Ben Dönmeyim; Selânik Dönmelerinden... Fakat tamamıyla hidayete gelmiş bir insanım. Size Dönmelerin bütün esrarını ifşa edeceğim!

Bir amele veya esnaf kılıklı bu tipi tetkike başladık. Halinde insana birden bire çarpan bir gayritabiîlik yoktu. Devam etti:

-Onlardan çok fenalık gördüm. Benim aileme tecavüz ettiler. Nihayet hak ve hakikati anladım. Her şeyi size bildireceğim!

Bu adam bir deli, gayet zayıf bir ihtimalle bir casus veya tuzakçı, sadece bir menfaat takipçisi, filân veya falan olabilirdi.

Kendisinden, arzusunu, niyetini, fikrini ve mazisini, uzun uzun anlatmasını istedik. Gûya anlattı. Anlattıkları birbirini tutmaz şeylerdi. Fakat, her şeye rağmen, hasta bir dimağdan fışkıran uydurma hayallerden de ibaret değildi. Bir deli, pek zayıf ihtimalle bir casus, basit bir menfaat takipçisi, her şey, her şey olması mümkün bulunan bu adam, şahsen kıymetli olmasa da, kuyruğunun ucunda bir kan lekesi getiren kedinin içerideki odaya ait bir vesika ifade etmesi gibi, mühim bir esasa delil olabilirdi.

Bu yüzden, ne bu adamın ciddiyetine, ne de büsbütün saçmalığına hükmetmeden soğukkanlılıkla vaziyeti tetkik ettik. Her şeyden evvel bize bir taahhüt mektubu imzaladı. Dünkü sayımızda aynen neşrettiğimiz bu taahhüdü tekrarlayalım:

'Ben, Nazif Özge isimli bir Selânikliyim. Yani Dönmelerden... Dönmeler arasında eşine tesadüf edilemez bir şekilde tam olarak Allah'a ve Resûl'üne bağlı olduğum için, bu yolun tek müdafil [savunucusu] gazetenize, Dönmelerin, Dönmeliğin, Dönmeliğe ait bütün ticarî, malî, ruhî, dinî ve siyasî tertipler ve hiyanetlerin içyüzünü ifşa etmeyi üzerime alıyor ve sırf Allah ve Türk Milleti için taahhüt ediyorum.'

Nazif Özge

• Araştırmacı.

•• Bu tefrikayı temin etmemde yardımcı olan Ömer Türkoğlu'na candan teşekkür ederim.

Nihayet tetkiklerimiz, bu garip şahsın Dönmelere ve Dönmeliğe ait ticarî, malî, ruhî, dinî ve siyasî tertipler ve hiyanetlere ait hiçbir şey bilmediğini ve bilmek iktidarında da olmadığını, fakat kendilerinden bir fert olarak birçok ruhî ve bâtıl mânasıyla dinî taraflarını tamamen bildiğini ve bu hususta kuyruğunda kan lekesi getiren bir kedi mevkiinde olduğunu gösterdi. Vâkıa Dönmeler arasında gerçek Müslüman'a tesadüf hemen hemen muhal [imkânsız] derecesinde de olsa, Allah'ın hikmeti bu, sırf Allah aşkıyla hareket etmiş olması da ihtimal dahilindeydi; ve halinde, böyle bir ihtimale bağlı kuvvetli delâletler mevcuttu. Biraz da aklından sakatlık ifade ediyordu. Casusluk veya menfaat takipçiliğinden tamamen uzak bulunduğunu, bizim (Dedektif X Bir)[1] gözümüz hemen kavramıştı."

Büyük Doğu, *23 Temmuz 1952.*

İlk Vesika

"Mahut Dönme Nazif Özge'nin bize teslim ettiği ilk vesika, bir protesto oldu. Meşhur ve maruf Dilberzadeler'e çektiği resmî bir protesto...

Bir vâkıa ifade ettiğinde asla şüphe olmayan, klişesini gördüğünüz protestoyu evvelâ tekrar edelim:

FATİH NOTERLİĞİ
Çarşıkapı Hidayet Aydemir
Han 3. kat İstanbul 2799

İSTANBUL
15.3.952

Fatih Noterliğine

Tebliğ isteyen Nazif Özge: Çarşıkapı Emin Sinan Kara Baba Tekke sokak. No. 28'de mukim.

Muhatap: Dilberzadeler. Sultanhamam'ındaki mağazalarında, Dilber Kardeşler.

'Bu mektubu size son defa olarak göndermeye ihtiyaç hissediyorum. Bundan sonra sizi rahatsız etmeyeceğim. Maksadım gayet mâkuldur. Bundan 7-8 ay önce cereyan eden olaylardan sonra bana iş vâad edilmişti. Artık her şey yoluna girecekti. Herkese benim hakkımda hüsnüniyet telkîn edilecekti. Siz bunları yerine getirdiğiniz takdirde ben de eski vaziyetime dönecektim. Dolayısıyla aksi bir tesadüfün doğurduğu korkunç bir buhran neticesinde cereyan eden bu çirkin hâdise yavaş yavaş unutulacaktı. İş temini şöyle dursun, Allah'ın bir selâmını bile benden esirgediniz. Selâm vermedikten maada yüzüme dik dik bakmalar veyahut baş çevirmeler mi yok. Daha neler de neler... İşte bu gibi haller beni çileden çıkarmaya kâfi geliyor. Ve kendi kendime düşünüyorum nerede kaldı bunların bana verdikleri sözler... Demek ki, hiçbir şeyden umurları yok. Ve beni hiçe sayıyorlar. Her hal ve hareketinizden beni efrad-ı milletten saymadığınız belli.

Demek oluyor ki benimle hiçbir alâkanız yok. Ve ben de her harekâtımda serbesttim. Öyle mi; ben de sizin başınıza bir çorap öreyim ki tarih kayıt etsin. Sizler kim oluyorsunuz da bana nefretle bakıyorsunuz. Halbuki gittiğim cemiyetlerde hep kardeşlikten, birlikten bahsederdiniz. Eğer siz hakikî mümin olsaydınız Allah'ın ırzını korumak için bu en basit kucaklamayı can ve gönülden hiç tereddütsüz yapardınız. Fakat siz kibir ve âzametinizden bunu haysiyetinize yediremiyorsunuz. Kendinizi bir büyük adam sanıyorsunuz. Halbuki ben fakir olmayıp zengin olsaydım, bu işler ortaya bile çıkmazdı, örtbas olurdu. Nasıl ki olanları biliyoruz. Maalesef siz zerre kadar Allah'ını bilen ve onun emaneti olan sırrını koruyacak kabiliyetli insanlar değilsiniz ve beni bu hatt-ı hareketinizle bilmiş olunuz ki körüklüyorsunuz ve beni istemediğim hallere, bu yollara sevk etmeye sebep oluyorsunuz. Doğru yoldan ayrılan bir kimseyi elinden tutmak, intikam his ve düşüncelerinden uzaklaştırmak, daimâ iyiye ve iyiliğe sevk etmek maziyi unutmak ve unutturmak bir insanın

1 "Dedektif X Bir" **Büyük Doğu** dergisinde yer alan bazı yazılarda kullanılan müstear bir addı. Bir kaynağa göre bu yazar Necip Fazıl Kısakürek'ti. (Yrd. Doç. Dr. Etem Çalık, **Turk Edebiyatında Mustear - Mahlas ve Tapşırmalar,** Aktüf Yayınevi, 1999, s. 88).

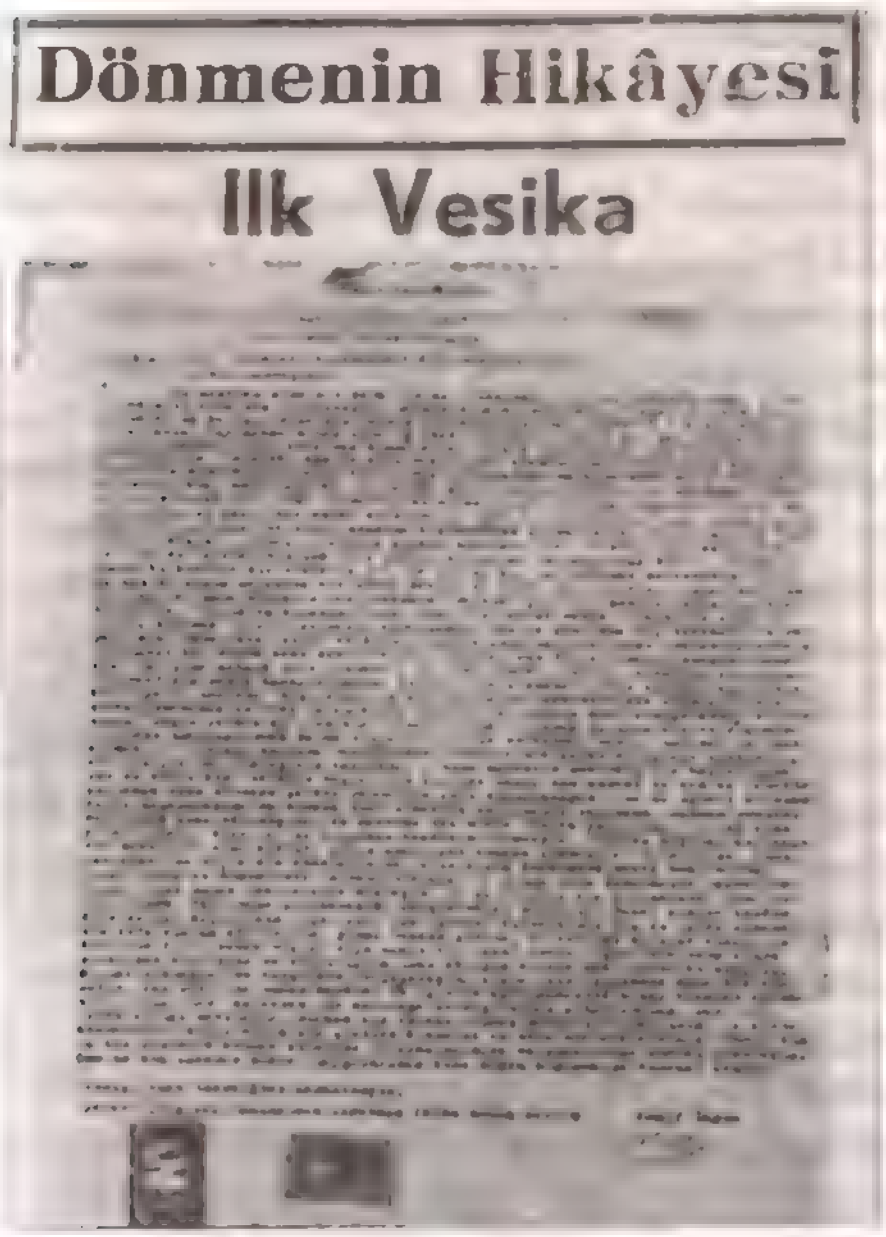

Dönmenin Hikâyesi

İlk Vesika

Büyük Doğu, 25 Temmuz 1952.

başlıca vazifesidir. Kararınızda ısrar ettiğiniz takdirde bir gün pişman olacağınız tabiîdir. O bana nefretle çevirdiğiniz başlarınıza ben de bütün Din-i İslâm'ın başlarının sizlere karşı hem nefret ve hem de lânetle çevirmek için elimden geleni yapmaktan geri durmayacağım ve bu işleri ne suretle başaracağımı da burada izah etmekten sarf-ı nazar ediyorum. Bundan evvelki mektupta izah edilmiştir. Bu mektubu iki nüsha olarak yazıyorum. Birini size gönderiyorum, diğerini de noterden tasdik ettireceğim. İleride doğacak herhangi bir mesuliyet size aittir. Artık mesuliyet benden çıkmıştır. Allah'ınıza, cemiyetinize, en büyük din adamlarınıza ve en küçük ferdinize kadar mesulsünüz. Çünkü kibir ve azametinizi kıramıyorsunuz. Ve Allah için fedakârlık yapamıyorsunuz. Sizi ancak ben terbiye edeceğim. Bu da Allah'ın bir cilvesidir. Size Allah yolunu öğretmeye çalışacağım.

Karşınızdaki cahildir, fakat sizler benden daha akıllı değilsiniz. Eğer akıl ile işinizi tutsaydınız hiç bu işler olmazdı. Son defa olarak söylüyorum, günah benden gitsin. Bu mektubu elinize aldığınız tarihten 5 gün sonra müsbet veya menfî bir haber verin. Eğer haberiniz bence muvafıksa birliğine ve doğruluğuna iman ettiğim Allah'a and içerim ki namuslu, dürüst olacağım. Ve her şeyden vazgeçeceğim. Sizin istediğinizden daha âlâ olacağım. Ben kötü bir insan mıydım? Bu işlerin alevlenmesine sebep olanlar Allah'tan bulsun. Beni dalavere ile avutmaya kalkışıyorsanız aldanırsınız. Her türlü imkân elimde mevcuttur. Burada bir tercih yapmak mecburiyetindesiniz. Ya kibir ve azametinizi kırıp olgun bir şekilde dininizi ve beni kurtaracaksınız. Yahut din ve ben sizlerin sönmek bilmeyen ihtiraslarınıza ve gururunuza kurban gideceğiz. Son kararım budur. Saygılarımla size doğru düşünceler temenni ederim.'

Hâmiş: Para istediğimi zannetmeyin.

Adres: Çarşıkapı - Emin Sinan
Karababa Tekke sokak. No: 28.
Nazif Özgen"

İddiaya Göre, Tecavüze Uğrayan ve Dönme Usulünce Hâmile Bırakılmak İstenen Kadın

"Dünkü sayımızda neşrettiğimiz protesto, muhatabına resmen keşide edilmiş bir ihtar olarak tam bir vâkıa, fakat maksat ve niyeti bakımından tam bir müphemiyet vesikasıdır. Dönme olduğunu ve Dönmelerden intikam almak istediğini samimiyetle itiraf eden Nazif Özge, bu protesto ile ne demek ister? Yaptığı âdi bir şantaj mıdır? Şu veya bu türlü bir menfaat oyunu mu takip etmek ister? Gerçekten, muhataplarına ait, ifşası pek fena neticeler doğuracak bir takım bilgiler sahibi midir? Yoksa sadece, muhatapları tarafından kalbi incinmiş bir ruh hastası, bir muvazenesiz midir?

Ne türlü alsanız olur. Fakat bu protestonun Fatih noterliği tarafından Dilberzadeler'e keşide edilmiş olduğu apaçık bir vâkıadır.

Dönmeye sorduk:

-Bu protesto müphemdir. Maksadınız ne? Sonra protestoda da sık sık geçen 'dininiz', 'dinimiz' sözünden kastınız nedir? İslamiyet'ten başka, hususî bir din mi kastediliyor?

Cevap verdi:

-Din, kendi dinleri... Dönmelerin hususî dini... Maksadım sadece beni tam manasiyle içlerine almalarını teminden ibaretti. Başka bir menfaat arzusu beslemedim.

-Hani ya, siz, hidayete ve İslâm'a gelmiş bir insandınız?

-Sonradan hidayeti ve İslâmiyet'i anladım.

Görülüyordu ki, Nazif Özge, her şeyden evvel şüpheli; bilhassa akıl ve muvazene bakımından şüpheli bir insandı. Vazıh [açık] bir hükme varmak için, kendisini biraz uzunca dinlemek lâzım geliyordu. Anlattı:

-Dönmeler Türklere 'Türkhamre' ve kendilerine 'Mamin' [Mümin] derler. Çektiğim protestoda da "eğer siz hakiki bir mamin iseniz" diye bu kelimeyi aynen kullandım. Mamin, onlarca, Allah'ın 'hâşa' neslinden gelme manasınadır. Bunlar, Dönme olmam hasebiyle beni aralarına alıp kısım kısım sırlarını gösterdikten sonra, birdenbire hayret ve dehşet içinde bırakan bir iş yaptılar. Şöyle oldu: Geçen sene Ramazan bayramının arife gününde işimden çıkıp evime geldim. Ben Sütlüce'de mezbahada çalışırım. Şark Deri Limited Şirketi'nde barsak-

çıyım. Evime de mezbahadan bir parça et getirdim. Eve girince ne göreyim? Dönmelerin en büyük hocalarından biri karıma bir kağıt yazdırıyor.

-Kim bu adam, açıkça söyleyiniz?

-Akil Kibar... Yeşildirek Karakolu, Katırcıoğlu Hanı numara 2'de Abdurrahman Kibar'ın ağabeyidir.

-Devam ediniz!

-Ben girince, o ve karım birden bire bozuldular. Ne yapacaklarını şaşırdılar. Birbirlerine kaş göz işareti yaptıklarını gördüm. Akil Kibar, birtakım beylik lâflar edip çıktı, gitti. O gidince karımı zorladım, kendisine yazdırılan kağıdı aldım. İşte buyurun takdim ediyorum!

-Karınızdan başka ne anladınız?

-Karıma tecavüz edilmek istendiğini anladım. Ben gelmeden mahut Dönmelik hocası, karımın üzerine atılmış ve göğsünü tutmak istemiş... Fakat bir şey yapamamış...

-Bütün bunları doğru mu söylüyorsunuz? Haliniz ve sözleriniz insana itimat hissi vermiyor.

-Bana itimat ediniz! Hakkımda Dönmeler deli raporu çıkartmak istediler ama siz bende deliye benzer bir taraf görüyor musunuz?

-Deliye pek benzediğiniz yok.

-Evet, karıma tasallut ettiler. Kendi akideleri icabı Dönme karıları böyle hocalarla yatıp da hamile kalacak olurlarsa doğacak çocuk (hâşa) Allah'a yakın olurmuş!!! Böyle çocuklara da Dönmeler cemiyeti bakar ve onları yetiştirir. Karıma tasallut etmeğe kalkmışlar, fakat muvaffak olamamışlar. Bilâhare kendisiyle bayram yemeğini yediğim Akil Kibar bana 'Bizim dinimizde böyle şeyler günah sayılmaz!" dedi. Bu vakadan sonra evime Dönmelerin iki fedaisi geldi: Birisi Asaf, öbürü de Dönme kurbanlarını kesen Hüseyin Çavuş oğlu Osman... Benden karıma yazdırdıkları duayı geri almak istediler. Vermedim. Üzerime hücum ettiler. Camı kırdım ve işi zabıtaya aksettirdim."

Dönmelerin Gizli Duaları

"Dönme, hikâyesinin gerisini şöyle anlattı:

'-Camı kırdıktan sonra beni İşçi Sigortaları Hastanesi'ne götürdüler. Orada kolumdan aldığım yarayı sardılar. Yine aynı şahıslar, beni hastaneye kadar takip ederek cebimde birtakım kağıtlar bulunduğunu doktora söylediler ve kendilerine verilmesini istediler. Kağıtları vermedim. Nevrasteni teşhisiyle hastaneden istirahat alarak çıktım. Aynı günün akşamı, Dilberzadeler'den Osman Nuri (Abdurrahman Kibar'ın halazadesi) Cihangir'de kayınbiraderimin oturduğu Hayfer apartmanına beni dâvet etti. Gittim. Orada yine elimdeki kağıtları iade etmem için ısrar ettiler. Vermedim; ertesi günü vereceğimi söyledim. Ertesi günü Sultanahmet Medresesi'nde büyük kız kardeşim Nebile'nin yanından, Osman ile Adnan Ayfer isimli iki Dönme beni kaçırmak istedi. Niyetleri beni Emirgân'a götürüp kağıtları elimden koparmaktı. Vak'aya şahit olan küçük kız kardeşim İrfan, polis birinci şubesine haber vererek işe hükümet müdahalesini temin etti. Birinci şube memurları gelerek mütecavizleri yakaladılar. İfadelerimiz müdüriyette alındıktan sonra Birinci Şube Müdürü bana:

-Sende birtakım kağıtlar varmış!

dedi.

-Evet, var!

diye cevap verdim. Birinci Şube Müdürü verinemi teklif edince kağıtların yanımda olmadığını, bir yerde emanet bulunduğunu söyledim. Hakkaten emanet bıraktığım yerden de, kağıtların yalnız dördünü teslim ettim ve iki adet de başka bir yazı vererek altı kağıt teslim etmiş gibi göründüm. Halbuki hakiki kağıtların mevcudu tam 24 adetten ibaretti. Geriye kalan kağıtları işte size teslim ediyorum. Bunlar Dönmelere ait dualardır ve İbranice'dir. Karıma bizzat kendi el yazısıyla yazdırılmıştır. Sadece bu vesika, Dönmelerin nasıl hususî bir din ve tarikat işlettiklerini ispata kâfidir.'

Bizim mahut Dönme Nazif Özge, bu izahları verdikten ve vesika diye iddia ettiği şeyleri teslim ettikten sonra, birden bire ortadan kayboldu ve bir daha görünmedi. Polisten vâki tahkikatımızda filhakika geçen sene bu tarzda bir müracaat ve takip olduğunu, fakat Nazif'in muvazenesiz bir adam telâkki edildiğini gösterdi. Bunun üzerine biz, esasen kendisi de bir Dönme olan Nazif ile beraber ve bütün ihtiyat kayıtlarıyla vakayı topye-

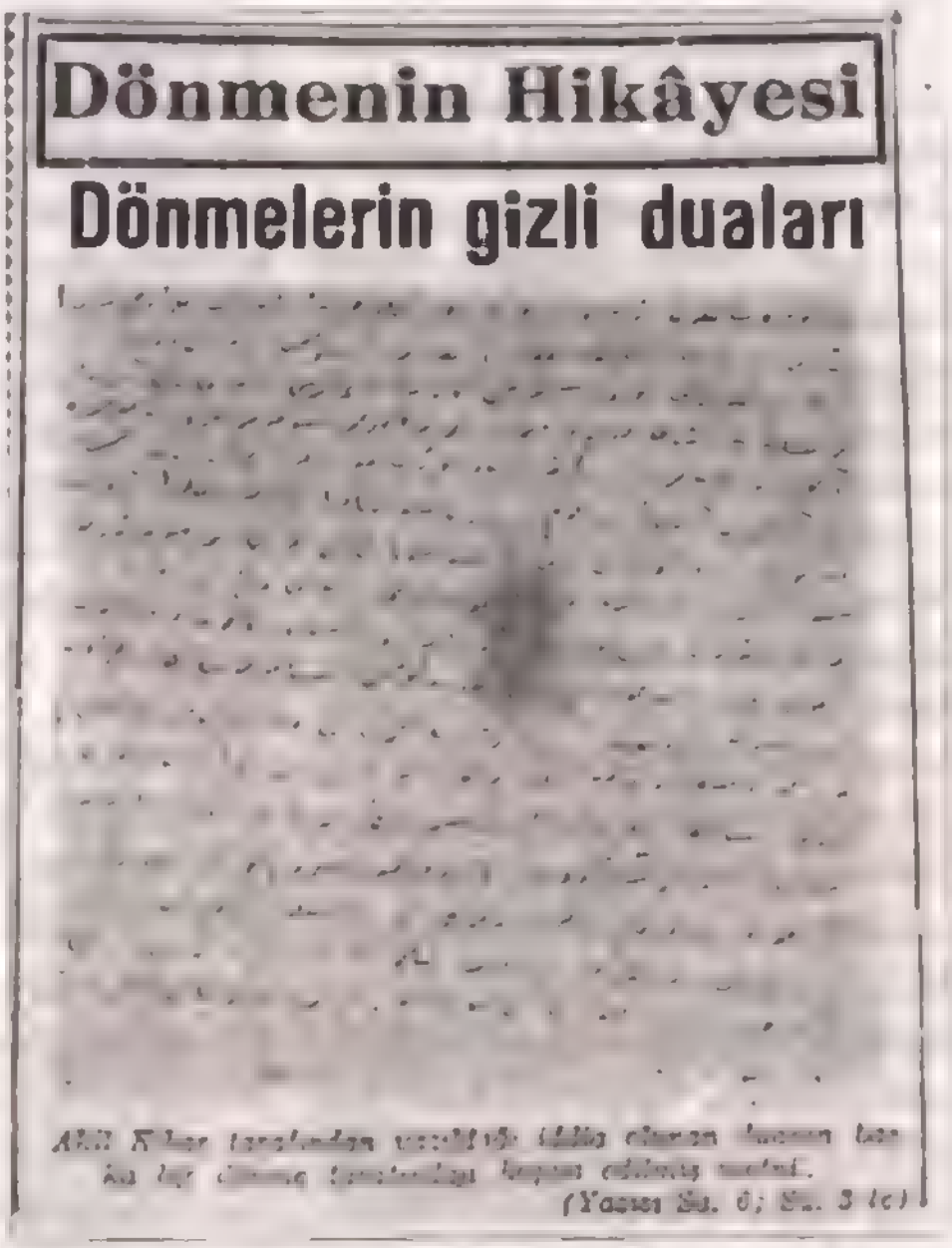

Dönmenin Hikâyesi

Dönmelerin gizli duaları

Büyük Doğu, 27 Temmuz 1952.

kûn neşretmek kararını verip kararımızı tatbik mevkiine çıkarınca mahut muhbir Nazif Özge birden bire zuhur ediverdi [meydana çıktı]."

Dönmenin Anlattıkları

"Şimdi tekrar zuhur eden ve günün birçok saatlerini idarehanemizde geçiren mühtedî olmak iddiasında (Allah'a malûm) Nazif Özge, bize şöyle demektir:

-Ben bunların bütün tarihlerini, ayınlerini, tertiplerini, her şeylerini haber verebilirim. Tefrikasını bir senede bitiremezsiniz. Zaten niyetim Avcı Sultan Mehmet devrinden ve Sabatay Sevi'den başlamaktadır.

-Sen bu kadar büyük iddialara girme de, sadece bugüne ait bildiklerini söyle!

-Hayır! Hepsini anlatmalıyım!

-Hepsini anlatmaya kalkarsan ne başı, ne sonu bulunabilir. Söyleyeceklerini kısaca ve birden dinlemeliyiz ki bir nizama koyalım!

Fakat, her halde geçirdiği ıstıraplardan olacak, ruhunda bir kamaşma olduğu aşikâr bulunan Nazif Özge, usulsüz, plânsız ve başı boş nakillerinde ısrar etmektedir. Anlattıklarından bir nizama bağlayabildiğimiz kadarı şunlardır:

-Dönmeler üç sınıftır: Kapancılar, Karakaşlar, Komşu ağaları veya Yakuplar... Ahmet Emin Yalınan işte bu Yakuplardandır. Piyasaya hâkim birçok büyük tüccar ve müteşebbisler de Karakaşlardan...

Dönmeler, kendilerini Müslüman gösterdikleri halde, içlerinde nasıl gizli bir din taşıdıklarının en kat'i delili, tevhid kelimesine mukabil kullandıkları ibaredir. Tevhid kelimesi mevzuunda en küçük bir mâna inhirafı [sapması] küfre gitmeye kâfi iken, bunların kullandıkları gûya tevhid kelimesine bakınız:

Alunay mele alunay mâlâ dunay imlu lulam vaet.

Bu cümlenin mânasına inanmayan ve onu diliyle tekrarlamayan, Dönmelere göre, mamin (kendi müminleri) değildir.

Besmele mukabilinde de şunu kullanırlar:

Beşon barufya ilâ Şabbetay Sevi entetdeloz muntos.

Herhangi bir işe başlarken, sofraya otururken hep bu kelimeleri tekrarlarlar.

Dönmelere göre 22 mart, Kıyamet'in kopacağı gündür. Bu ehemmiyeti dolayısıyla her sene 21 ve 22 Mart'ta hususî merasimler yapılır ve senede bir gün olan gûya namazlarını o gün kılarlar. O gün bir dişi ve bir erkek kuzu, hususî kasapları tarafından yine hususî mizbiya (mezbaha)da kesilir. Erkek kuzu, kesildikten sonra sünnet edilir. Dişi kuzuyu da kesilmeden evvel ilk çocuğunu doğurmuş yeni bir gelin emzirir. Kuzular kesilirken Mizbiya Odası'nda yani kuzuların kesildiği yerde kendilerince namaz kılarlar. Senede bir gün olan namazları şöyledir: Kuzular bağlı olarak ortada ve Dönmeler sandalyelerinde, kuzuların etrafını çevirmiş olarak oturmaktadırlar. Kuzulara bıçak vurulacağı esnada kollarını birbirinin omzuna atarak bir halka yapar ve oturdukları yerde secde eder gibi öne doğru eğilirler. Kendi hocaları şu duayı okur:

Zaşalu alunay saddıkım Yahubu.

Secde duasının arkasından Mizbiya Duası okunur:

Manaltuha asem sapanta lıre eha fe altula üsümbo."

Dönmelerin Merasimi ve Ruhânî Reisleri

'Bir müddet kayıplara karıştıktan sonra tekrar zuhurunu ve idarehanemizden ayrılmaz şekilde gelip gittiğini haber verdiğimiz mahut Dönme, yani şu Nazif Özge, anlattıklarını birden bire keserek dedi ki:

-Yazdıklarınız gayet mükemmel olmakla beraber biraz da bana dokunuyor. Evvelâ 'Dönmenin Hikâyesi' diye yazıyorsunuz. Sonra da beni kendi aranızda değil, onların arasında mütalâa ediyorsunuz. Halbukî ben tam manasıyla hidayete gelmiş bir insanım. Arada bir de deli olduğuma işaret ediyorsunuz. Bilmem ki, beni deliye benzetebilir misiniz?

Şu cevabı verdik:

-Henüz senden, tam saffet [saflığından] ve samimiliğinden emin değiliz. Bizden olduğunu gördüğümüz, bu işi sırf Allah ve Resûl'ü yolunda yaptığına inandığımız ve anlattığın şeylerin kat'i ciddiyetine hükmettiğimiz gün bizden olacaksın! O zaman söylediklerin, Dönmenin hikâyesi olmayacak, *Büyük Doğu*'nun malı olacak... Şimdilik seni, hem maksadın, hem de ruh muvâzenen [dengesi] bakımından tam emin telâkki edemediğimiz için böyle bir ihtiyat tedbiri muhafaza edişimizden bizi mazur gör! Haydi devam et bakalım!

Nazif Özge, hiç de muvazenesiz bir adamın halini andırmayan bir dikkat ve zihnî tekâsüf [yoğunlaşma] edasıyla anlatmaya başladı:

-Mizbiya'da, yani kuzuların hususî şekilde kesildiği yerde, aynen Şabetay Sevi'nın karşısındaymışlar gibi bir dua okurlar. Dua şöyledir:

(Hayye gayyam liva enrev parazyen presyen pre...)

Kuzular susam yağında kavrularak pişirildikten sonra içerisi bildiğiniz şekilde doldurulur. Kuzu sofraya konacağı zaman üzeri örtülü olarak getirilir. Sofradaki cemaat, kuzu gelir gelmez, secdeye varmış vaziyette eğilir. Dünyada o güne mahsus ne kadar yemiş varsa hepsi de sofrada mevcut bulunur. O esnada büyük türkü okunur. Beşinci kitap ismini verdikleri kendi kitaplarınca mukaddes tanınan türkü... Kuzuyu oradaki cemaat yer; ve evlerine giderken de kuzudan birer parça alıp meyveleriyle beraber evlerine götürmeyi ihmal etmezler. Evlerindeki çoluk çocuk bu yemeklerden tatmaya mecburdur. Uykuda

bile olsalar uyandırılıp tattırılırlar. Evvelce bu kuzular, hususî mevsiminde 22 adet olarak kesilirdi. Kuzuların mevsimi 22. ay tesmiye edilen [besmele çekilen] (Teyyialam)ı, yani Kıyameti bekleme zamanıdır bu da mart sonuna rastlar.

-Anlattığınız şeyler arasında Dönmelere ait hususî tâbirler kullanıyorsunuz. Bunlardan birkaçını söyler misiniz?

-Başlıcaları şunlardır: Kendi dindaşlarına 'Mamin' derler. Türklere 'Türkhamre' ismini verirler. Ayrıca 'Acı soğan' ismini de verirler ve 'Türklerin ölüsünden bile bize zarar gelir!' derler. Ev ev dolaşıp hastalara, ölülere, cemiyet ve davetlere adam çağıranlara 'Sammaz' adını koşarlar. Ölü yıkayıcılara 'Kassal' derler ki, bu kelimenin Müslüman'ca 'gassâl'dan tahrif edilmiş olması ihtimali vardır. Ölüm halindeki hastalara edilen duanın ismi 'Tifillâ'dır.

-Dönmelerin ruhanî büyükleri kimlerdir?

Derin bir düşünce içinde tek tek, mırıldandı:

-Eski Maliye Nazırı Cavit Bey'in kardeşi Şefkati Bey'dir. Dönmeler onu (hâşâ) Allah'ın soyundan gelmiş kabul ederler. Yetmiş yaşlarındadır. Dönmelere isim ve soyadlarını o takar. Kendisinin soyu (Roz) dur. Küfürlerince Allah'ın soyu da (Roz)muş!!!

-Mezarları nerededir?

-Üsküdar'da Bülbüllüdere'dir. Bir tarafında Yakuplar ve Kapancılar, diğer tarafında da Karakaşlar vardır.

-Mezarları ne şekildedir ve Müslümanlardan ayrı mıdır?

-Tamamiyle ayrıdır ve tefrik edilmiş tarzdadır. Ölü defnedildikten sonra üzerine betondan bir kapak kapatılır, bundan sonra mezarın haricî kısmı yaptırılır ve fevkalâde şatafatlı, azametli olmasına dikkat edilir. Dönme kabirleri 15 bin lira ile 80 bin lira arasında çıkar. Her kabrin üstünde de, Rum ölüleri gibi birer fotoğraf vardır. Ayrıca sanki ölü Müslüman'mış gibi, tıpkı dükkânlarındaki Besmelelere nazire olarak birer Fatiha isteği de bulunur. Bu cihet de ihmal olunmaz.

-Dönme cemiyetlerinde neler yapılır? Bunlara dair izahat verir misiniz?

-Evvelâ Dönmeler, kendilerinden olan her ferdi bilirler. Ölü ve diri defteri tutarlar. Bu hususiaki kayıtları gayet muntazamdır. Dönmelerin yaşayışı da birbirinin gözü ve mürakabesi [denetimi] altında cereyan ettiği için aralarından 'Mamin' dedikleri tipleri ayıklarlar. İşte cemiyet bunlar arasında olur. 'Sammaz' isimli çağırıcı maminleri belli başlı yerlerde toplar. Şimdilik üç meşhur 'Sammaz'ları vardır ki, isimleri, Yusuf, Yaver ve Osman Talât'tır. Bakınız, isimlerine kadar apaçık bildiriyorum. Toplantı yerinde hoca bir koltuğa yerleşir; diğerleri iskemlelerde oturur ve etrafını sararlar. Kadınlar hocanın tâ karşısına otururlar. Hocanın o aya mahsus olarak okuttuğu türküyü zâkirler teganni eder. Ondan sonra hoca türküyü tefsir eder. Yirmi ikinci gece toplantısında okutulan türkü, kuzular bahsinde bildirdiğimiz Büyük Türkü'dür. Bu türkü, Türkçe ve İbranice olarak karışıktır.

-Türküyü söyler misiniz?

-Söylüyorum:

Yirmi ikinci gece verdi
Mevlâm devletin
Sübhâne gör ki, ya ne
kudretin?
Cümle canlar buna bağlı
Cümle canlar
İlm-i derya idemez tefsirin;
bu hikmetin...

Mısralarıyla başlıyor. Ondan sonra İbranice kısım gelir. Türkü bittikten sonra hep beraber Selânik istikametine dönüp kollarını bağlayarak iki büklüm eğilmek suretiyle bir nevi secdeye varırlar. Dönmelerin kıblesi, Şabatay Sevi'nin kabri bulunan Selânik istikametidir.

-Cemiyetlerde siyasî lâflar propagandalar yapılır mı?

-Hem de nasıl yapılır! Hoca müteaddid defalar 'Minarelerde Türkhamrelerin ezanı okunmayacak ve bizim türkümüz söylenecek!' demiştir. Dönmelerin gayesi, her şeyden evvel memleketi iktisaden ele geçirdikten sonra para ve desise [hile] kuvvetiyle bütün iş merkezlerini ele geçirmek ve memleketi kendi emellerine esir etmektir.

-Sayıları ne kadardır Dönmelerin?

-Mecmuan [toplam] on bin kişi kadar vardırlar. En çoğu İstanbul'da ve gerisi İzmir, Ankara, Samsun ve Adana'dadırlar.

-Servetleri hakkında bir fikir verir misin?

-Sayıları Türk nüfusunun iki binde biri olduğu halde, servetleri umumî Türk servetinin nısfına [yarısına] yakındır.

-En büyük zenginleri kimlerdir?

-Bu hususta isim açıklamak istemem. Bu cihet herkesçe malûmdur. Ahmet Emin matbaası da eskiden bir Dönmenin eviydi. Sonradan onlara verdiler. Zenginler kendi cemaatlerinin, yani Dönmelerin fakirlerine maaş verirler.

-Sen de bunlardan hiç yardım aldın mı?

-Aldım. Halen her ay 30 lira ev kiramı onlar verir.

-Veren kimdir?

-Dilberzade İbrahim Şinasi Bey verir.

-Bu ifşaatından dolayı ev kiranı kesmezler mi?

-Belki de keserler. Ne yaparlarsa yapsınlar. Zaten artık evime gitmiyorum. Onlardan olan karımdan da ayrılacağım!

-Bunlarda cinsi ahlâk nasıldır?

-Harice karşı gayet temiz dururlar. Fakat kendi aralarında her şeyi yaparlar.

-Hulûl ettikleri [girdikleri] yerler, hükümette nerelerdir?

-Her şeyden evvel orduda erbaş ve subay olarak beş yüz kadar Dönme vardır. Eski Maliye Nazırı Cavid Bey'den itibaren en büyük makamlara kadar sokulmuşlardır. Üniversite kürsülerinde, birçok umum müdürluklerde, Dönmelerin geniş bir hulûl dairesi mevcuttur."

Netice

"Bir müddet kayboldıktan sonra, kendisi de dahil olarak bütün Dönmeleri içine alacak şekilde vâki neşriyatımız üzerine zuhur eden Nazif Özge, her akşam idarehanemizde bize verdiği bilgilere dün akşam hiçbir şey ilâve edemedi.

Yalnız şu sözleri geveledi durdu:

-Niçin beni de içine alan bir neşriyat yapıyorsunuz da ifşalarımı kendinize mal etmiyorsunuz? Niçin kendinizden fikir karıştırmıyorsunuz?

-Çünkü senden henüz tam emin değiliz!

-İsterseniz Şabatay Sevi'den başlayıp bugünlere kadar size her şeyi anlatayım!

-O kadar uzun boylu gitmeye lüzum yok... Sen bugünkü vaziyete ait başka ne biliyorsan onu söyle!

-Her şey hatırıma gelmiyor ki...

-Söylemek istiyor musun, istemiyor musun?

-Başından itibaren anlatabilirim.

-Biz sonunu istiyoruz. Başını senden iyi biliriz. Soralım, söyle!

-Sorun!

-Dönmelerin idareci rehberleri ve şefleri kimlerdir?

-D. Zade H. Bey...

-Büyük zenginleri?

-D. Zade H. Bey...

-Sen bir fikr-i sabit sahibi gibi hep aynı ismi geveliyorsun! Başka bir bildiğin yok mu?

-Size verdiğim evrakta bir sürü dua var...

-Evrakını okuduk. Onlarda hiçbir mühim şey yok... Sadece bir takım sözde dualar... Kargacık burgacık şeyler... Anlaşılmaz karalamalar... Onlardan bir ikisini okuyuculara gösterdik. Boyuna bunları tekrarlayamayız. Canın istiyorsa ve bir şeyler biliyorsan bize Dönmelerin iç hayatını, desiselerini [hilelerini], tertiplerini, siyasetlerini anlat!

- .....

-Galiba bütün söyleyeceklerini tükettin!

-Çok var söyleyeceğim ama, kabul etmiyorsunuz ki...

-Neyi kabul etmiyoruz?

-Meselâ Peşkir duasını... Bunlar Rusa dua ederler...

-Bırak bu delice şeyleri de bize vakalardan bahset!

-Bildiklerimi söyledim.

-Hani daha birçok şey biliyordun?

-Biliyorum ama söyletmiyorsunuz!

Anlaşılıyordu ki, tamamıyla ciddi bir plândan hareket eden ve deli saçmalarına âlet olmak istemeyen bir gazeteci için Nazif Özge, mevcut balının hepsini birden vermişti. Bütün bu mevcut da, Donmelerin gizli âyin ve dualarına ait birkaç hususiyetten başka bir şey değildi. Onların iç hayatı ve gizli tertipleri bu 'yarı deli'den, gayet tabiî olarak gizli kalmıştı. Her şeye rağmen böyle bir tipi tanımış olmak, Dönmelerin kendi aralarından bir adamı, kendisinden ufak bir ihanet kokusu alır almaz ruhen ve maddeten nasıl ezdiklerine dair elimize gayet alâkaya şayan bir vesika vermişti. Bu muvazenesiz tip, aslında muazzam bir muvazenesizlikten gelip son derece habîs bir muvazene ile içinde yaşadıkları millet birliğini güve gibi yiyen Dönmelerin ruhundan, o ruhun itrah ve ifraz ettiği ayrı ve hastalıklı bir mâna taşıyordu. Dönme sınıfı üzerinde büyük bir ciddiyet isteyen mücadelemizde hafifliklere kaçmamak ve basit bir muvazenesize âlet olmamak için Nazif Özge'yi bu kadar kullandıktan sonra tasfiye etmeyi tercih ettik. O vereceğini vermiş ve kendi öz haliyle, Dönmelerin, madalyonun tersinden yeni bir mânasını göstermişti. Yoksa Nazif Özge, gayet kurnaz ve habîs bir topluluğu oltaya getirebilecek kadar kıymetli bir yem olamazdı.

İşin ötesini mücadelemizin istediği ciddiyet ve plâna terk ederek Nazif Özge bahsini kesiyor ve şu muhtemel sualleri, aşağıdaki şekilde cevaplandırıyoruz:

Nazif Özge'nin bu vakte kadar anlattıkları doğru mudur?

Büyük iddiaları bir tarafa, küçük teferruatın hepsi doğrudur kanaatindeyiz.

Bu adam bir deli midir?

Esasen cebinde, yine Dönmelerin marifetiyle bir ruhî tenebbüh [uyarın] raporu taşıyan bu adam, şüphesiz ki biraz muvazenesizdir. Zaten bu da ırkının hususiyetinden gelir. Fakat zırdeli olmaktan uzaktır ve sözlerine itimat edilebilir.

Maksadı nedir? Hidayete geldiği hakikat midir?

Maksadı muhakkak ki, Dönmelerden intikam almaktır. Hidayet bahsini Allah bilir. Fakat içine bir nûr kırıntısı düşmüş olmak ihtimali kuvvetlidir.

Dönmelerin bir casus ve oyuncusu olamaz mı?

Zannetmiyoruz.

İfşaları onların emriyle kesmiş olamaz mı?

Asla! Öyle olsaydı hiç uğtamazdı. Bu adam sadece onların ve o kabilenin ifrazat [salgı] unsurundan ibarettir. Aralarından attıkları ve deli farz ettikleri bir adam...

Ya bildiği şeylerin kıymeti?..

Teferruata ait çok mühim şeyler bildirmiş olduğu kabul edilebilir.

Başka bildikleri yok mudur?

Bizce yoktur. Çünkü açık göz ve güya muvazeneli Dönmeler ona hiçbir şey göstermezler. Nazif bilmeyebilir ama, Dönmelerde bilinecek şey sayısızdır."

Büyük Doğu,
24-31 Temmuz 1952

Cavid Bey'e Mektuplar

PAUL BESEMMER

Aşağıda yayınladığımız iki mektup, 14 Aralık 1909 ve 26 Ocak 1910 tarihlerinde, Düyûn-u Umûmî'nin bir memuru tarafından İttihatçı Maliye Nazırı Mehmed Cavid Bey'e gönderilmiştir.[1] Mektuplar İttihatçı hükümete karşı içeride ve dışarıda gelişen rahatsızlığı yansıtmaktadır. Bu rahatsızlıklardan birisi de Cavid Bey'e karşı yapılan kişisel suçlamalardır. Konu mektuplarda doğrudan gündeme gelmese de, meclisteki tartışmalarda sık sık Cavid Bey'e 'Dönme' olduğu hususunda suçlamalar yöneltilmiştir.

Birinci mektup Cavid Bey'in hükümetin Lynch sorunu konusundaki tutumunu çok güçlü bir şekilde savunduğu Osmanlı Meclisi'nde yapılan hararetli tartışmaların sonrasında gönderilmişti.[2] Her ne kadar hükümet konu hakkında güven oyu alsa da, konunun yarattığı etki bir süre sonra Hüseyin Hilmi hükümetinin istifa etmesine sebep olmuştu. Bu aynı zamanda 31 Mart'ta bastırılan karşı-devrimden bu yana örgütlü muhalefetin ortaya çıkmasının bir işaretiydi.

Cavid Bey.

Aynı şekilde ikinci mektup da İttihat ve Terakki'nin hem içeride hem de dışarıdaki muhaliflerinin yükselen rahatsızlığını göstermektedir. Mektupta sözü edilen makaleler ile ilgili adı geçen şahıslara bakacak olursak İttihatçılara karşı olan muhalefetin pek çok düzeyde gerçekleştiğini görürüz. Bu kimselerden birincisi Halid Hürşid, Abdülhamid'in "Arap gözdeleri"nin, en önemlilerinden birisi olan Hicaz Valisi Ahmet Ratip Paşa'nın oğlu idi. Zeki Bey'in muhalefeti İttihatçılar'ın özellikle de Cavid Bey'in iktisadî politikalarına olan eleştirilerinden kaynaklanmaktaydı. Eleştirileri o kadar sertti ki, 1911 Temmuzu'nda suikaste uğradığında bazıları bunda Cavid'in parmağı olduğunu ileri sürmüşlerdi. Cavid Selânikli bir Dönme ailesinden geldiğinden, Avrupa'dan borç bulma teşebbüsleri sırasında Yahudi ve 'Siyonist' bankalarıyla işbirliği yaptığı ileri sürülmüştü. İftiralar sonuçta temelsiz çıkmış olsa da, İttihatçıların şöhretini lekelemeye yetmişti. Velid Bey'in muhalefeti ise siyasî ve dinî düzeyde olmuştur.

• UCLA (California Üniversitesi, Los Angeles) Tarih Bölümü doktora öğrencisi.

1 Mektuplar Şiar Yalçın'ın kişisel arşivine aittir. Faydalanmam için onları bana ödünç veren Şiar Bey'e cömertliğinden ötürü candan teşekkür ederim.

2 "Lynch sorunu" Osmanlı Hamidiye Gemi Şirketi'yle 19. yüzyılın ortasından beri Dicle Nehri'nde buharlı gemi işleten İngiliz Lynch Biraderler şirketini birleştirme girişimiydi. İngiltere ve destekçileri tarafından baskı altında olan ve böyle bir tasarıyı onayladığı takdirde İngiltere'den karşılık göreceğini uman hükümet bu müstakbel ortaklığa 99 yıl süreli bir imtiyaz vermek istedi, ancak mecliste güçlü bir direnişle karşılaştı. Bu girişimi Irak üzerindeki İngiliz denetimini güçlendirecek bir adım olarak gören Arap kökenli milletvekilleriyle Irak'ı temsil eden milletvekilleri karşı koydular. Irak doğumlu Mahmut Şevket Paşa gibi Almanperverler bu tasarıyı Almanya'nın Bağdat Demiryolları inşasına karşı İngilizlerin bir girişimi olarak görüp karşı koydular. Rıza Nur ve Lütfi Fikri gibi muhalefet liderleri ise hükümeti "emperyalistler"e boyun eğmekle eleştirdi. Sonuçta yoğun muhalefet karşısında hükümet bu tasarıyı iptal etti.

1. Mektup

Düyün-u 'Umümîye Komiserliği

Akvam-ı muhtelifeye mensûb olan Düyün-u 'Umümîye erkân-ı memûrînin ile Lynch meselesi hakkında süret-i husûsîde cereyân eden mukâleme de Almanlar müstesnâ olmak üzere diğerlerinde fikirleri bu meseleden dolayı kabinenin nokta-i nazânna Meclis-i Meb'üsân'ca iştirâk edilmediği takdîrde esbâb-ı ma'lümeden dolayı devlet ve memleketin selâmet ve bekâsında ciddî ve 'azim tehlîkeye ilka' edilmiş olacağı maddesine ittihat etmiş olmasına ve eshâb-ı 'akil ve himmetin mütalâ'ası da bu merkezde bulunmasına göre şu hatar-ı 'azîmde refi' ve izâlesine te'mîn eden ve ilhâk her türlü takrîrât-ı muntedâraneye sezâvâr bulunan 'azm ve metânete mübecelleyi nezâretpenâhîlerinde dolayı vatan ve devlet ve memleket nâmında 'arz-u teşekkürâtı cümlemizin farz-ı 'ayın add ettiğimizi ma'a ül-iftihâr 'arz ederim fermân.

1 Kânunuevvel, 1325

Sa'îd

2. Mektup

Düyün-u 'Umümîye Komiserliği
(mahremâne)
'Arz-u 'acizânemdir

Tasvir-i Efkâr'a iki ay evvel ve ahiren makaleler yazanlar hakkında tedkikat icra etmekte idim[.] Suret-i husûsiye ve mahremâneden istihsâl eylediğim ma'lümâta göre bu makâleleri yazan ve yahut yazdıran **Tasvîr-i Efkâr** sahibi EbuzziyaTevfık Bey'in mahdûmu Müdürîyet-i 'Umümîye kısmında müstahdem Velid Bey'dir[.] Muşârik ve mu'âvinleri de Müdürîyet-i 'Umümîye muhasebesinde Hüsamettin Efendi ve Komiserlik kaleminden bir buçuk sene evvel Müdüriyet-i 'Umûmîye'ye nakleden mizân muharrirlerinden Zeki Bey ve yine Müdüriyet-i 'Umümîye 'umur-u tahrîrîyesinde müstahdem Bedri Ziya Bey' dir[.] Bunlar bir sene evvel maaşlanna zamâyım icra ettirmek maksadıyla Duyün-u 'Umûmîye'nin ufâk memurlan tarafından yapılan grevin müşevvik ve bâdisl idiler[.] Hatta Velid ve Bedri Ziya Beyler Hüsamettin Efendi o vakit resmen memuriyet ve mumâileyhime avukatlığını deruhde ederek Meclis Reisi'ne ve Müdür-ü 'Umûmîye ve bendenize müracaat etmişler idi[.] Zeki Bey ise 'adet-i kadîmesi vechiyle perde arkasından iş görür[.] Münhasıran menâfi'-i gayr-ı şüru'alannı temin maksadıyla diğer memurlan da her suretle ve her vesile ile ifsâd-ı i'tiyad edinmiş olan bu hey'etin müşâvirleri Hicâz Vali-yi esbakı Ahmed Ratıb Efendi'nin kaynı Me'mûrîyet Şu'besi Müdürü Halid Hürşid Bey'le A'şâr Şu'besi Müdür Mu'âvini Faik Bey'dir[.] Bunların tecâvuzat ve isnâdâtını peyderpey teşdîd edecekleri istitlâ'ât-ı vâkia cümlesindendir. Komiserle komiserliği dahi ihânet ve hiyânet ile ithâm etmekte olduklanndan komiserlik kaleminden hiç bir kimsenin bu bapta medhaldâr olmadığına eminim[.] Her halde ferman

13 Kânunusâni [1]325
[26 Ocak, 1909]
Sa'îd

"Tarihin Esrarengiz Bir Sahifesi"

HAZIRLAYAN: MARC DAVID BAER

"Osmanlı İmparatorluğu'nda birleştirici bir izabe kazanı bulunmaması, memleketin her köşesini bir mozaik halinde bırakmıştır. Bunun bir cüz'i olan Selânikliler meselesi kısmen kendi kendine tasfiye olmuştur. Geriye kalan enkazı tasfiyeye muhtaçtır. Bu satırları yazan ademin maksadı, ne Selânik'te asırlarca evvel vücuda gelen pek garip ictimaî teşkilleri müdafaa ve himaye etmek, ne bunlara karşı şahsî bir maksatla hücumda bulunmaktır. Yegâne gaye, bir tarihî hakikati en çıplak bir şekilde ortaya koymak ve bu gülünç vaziyetin kat'î surette tasfiye edilmesini ve ortadan kalkmasını te'min etmektir. Asırlardan beri Selânik'in bir köşesinde, bir bardak su içinde bir takım müheyyic, esrarengiz tarihî ameliye cereyan etmektedir. Bugün bunlardan baki kalan şey, bir takım müphem enkazdır. Bu enkaz da bertaraf olmalı, esrar perdeleri kalkmalı, meydana vâzıh ve temiz bir vaziyet çıkmalıdır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun garip bir siyaseti vardır ki bunu yüksek bir tesamuh diye değil, kayıtsızlık, cehalet, ictimaî tesanüd çemberlerinin fıkdanı diye telâkki etmek icap eder. Bütün dünya evladın, sonra milliyet silahıyla bir izabe hareketi icra ederken, memleketin bütün efradını muayyen numunelere uydurmak için, her tazyik vasıtasına müracaatı tabii bulurken, Osmanlı saltanatı herkesi kendi haline bırakıyordu. Tecanüs hasıl edecek te'sirlerin yerine hep tehalüf ve tenevvü hasıl edecek te'sirler hakim oluyordu.

Tarihin muhtelif devirlerinde, temsil gayreti hususunda muhtelif milletlerin geçirdiği tecrübeler mukayese edilirse Osmanlı İmparatorluğu'nun her yerden geri kaldığı görülür. Avrupa'da, muayyen bir saha içinde toplanan insanları en evvel mütecanis bir kitle haline getiren memleket İngiltere'dir. İngiltere ada halinde bulunmasından bu hususta çok istifade etmiştir. En geri ve iptidai bir seviyede kalan memleket, Osmanlı İmparatorluğu'dur. İşte bunun için İngiltere en evvel kurun-u vustanın zincirlerini kırmış, birçok cihetlerle her yerden ileri gitmiştir. Memleketimiz ise hâlâ kısmen kurun-u vusta içinde yaşıyor. Ve hâlâ muntazam inkişaf imkânı bulmamıştır.

Bu şeraitin neticesi olarak Osmanlı arazisindeki nüfus, cins, mezhep, âdet, telâkki nokta-i nazarından bir mozaik halinde kalmış ve aynı memleket kazanı içinde kaynayıp bir olamamışlardır. Anadolu'ya nesillerden beri hicret eden nüfus (mesela Boşnaklar, Arnavutlar, Çerkezler, Adalılar) lisanlarını ve birçok hususiyetlerini muhafaza etmişlerdir. Hars ve milliyet nokta-i nazarından hakiki bir Türklük cereyanı bilniseb pek yenidir. Hâlâ birçok tarikatlar, birçok mezhepler, birçok hususî zümre teşkilatı, birçok mahallî hususiyetler bu memleketin nüfusunu birbirinden ayırıyor. Hakiki bir izabe kazanı kurmak, herkese "Bizden misin? Değil misin?" diye sormak, temsil edilen veya edilebilen cisimleri benimsemek, temsil kabul etmeyen harici cisimleri Türklüğün camiası ve bünyesi haricine atmak, inkişaf yollarında

---

* Marc David Baer, Pittsburg Üniversitesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

** 1923-24 nüfus mübadelesinin ardından binlerce Selânikli (Dönme) Türkiye'ye geldikten sonra bu kişilerin kimliği üzenne basında yoğun bir tartışma başladı. Onlar Türk müydü, yoksa yabancı mı? Müslüman mıydılar yoksa Musevi mi? Basında bir hafta süren tartışmanın ardından Ahmet Emin'e ait **Vatan** gazetesinde konuyla ilgili on bir bölümden oluşan bir yazı dizisi yayımlandı. Burada yayımladığımız yazı adı bilinmeyen bir yazarın 11 Ocak 1924 tarihinde yayımladığı ilk bölümün çevrimyazısıdır. (M.D.B.)

Mübadele sırasında Türkiye'ye gelen Müslüman göçmenler.
(Kaynak: Elveda Doğduğum Toprak, *Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı).*

ifa edilecek iyilik vazifelerden biridir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun renk renk mozaiklerle dolu bünyesi içinde, on yedinci asırda Selânik'de teşkil eden bir takım esrarengiz zümrelerin şayan-ı dikkat bir mevki vardır. Bu zümrelerin mensupları miktarca çok değildir. Fakat o tarzda bir hususiyet göstermişlerdir ki, kendine iltihak eden fertleri bir nesil içinde benimseyen ve kendine Türk ve Müslüman diyen bir ademin menşei aramaya lüzum görmeyen heyet-i ictimaiye, bunların kendi kendilerine ayırdıklarını, herkesten gizli bir mevcudiyetleri olduğunu sezmiş ve bundan dolayı, hafif bir infial göstermiştir. İnsafla düşünmeli: başka hiç bir memlekette bu tarzda bir ictimaî iftirak temayülüne karşı heyet-i ictimaiye hafif bir infial göstermekle kalmazdı. Vâzıh bir vaziyet husulunda mutlaka ısrar ederdi. Herhangi bir kitleyi ya tamamıyla yutar ve temsil eder, yahud yabancı addederdi.

Bugün heyet-i ictimaiyenin tazyikine lüzum olmadan zaman ve ilim ve irfan vazifelerini yapmıştır. Selânik'te mevcut üç zümreden ikisi teşkilat itibarıyla inkıraz bulmuştur. Biri içinde hâlâ enkaz halinde hurufat ve hususiyetler vardır. Bu mesele kat'î surette tasfiye edilmelidir. Mesele hükümete taallûku olamaz. Çünkü sırf ictimaî bir mesele mahiyetindedir. İctimaî meseleri hal eden ictimaî tazyik efkâr-ı umumiyeden gelir. Türk efkâr-ı umumiyesi, müphemiyeti tamamıyla ortadan kaldırmalıdır. Hakiki bir Türk ve Müslüman olanlar umumî nazarında tefrik edilmeli ve yalnız olmayanlara ait bir ictimaî lekeyi ve damgayı sırtlarında taşımak mecburiyetinden kurtulmalıdır. Bu gibi ademler varsa: "Bizim bir mezhep veya tarikat sıfatıyla bir takım hususiyetlerimiz var. Bu gibi hususiyetler şundan ve şundan ibarettir. Biz kendimizi ayrı göreceğiz ve ayrı kalacağız" diyerek mertçe ortaya çıkmalıdırlar. Türkiye Cumhuriyeti'nde hürriyet-i vicdan var. Kimse bu tarzda bir zümreye ayrı bir vaziyette bulunduğundan dolayı takibata duçar etmez. Fakat Türk camiası hakiki mahiyeti anlar ve ona göre hareket eder.

* *

Hâlâ bugün münakaşalara sebep olan Selânikliler meselesinin iki buçuk asırdan fazla bir tarihi vardır. Bu tarihin garip, gülünç, meraklı, istifadeli safhaları vardır. Bir (tez) yazmak maksatla vaktiyle topladığım bu ma'lumatı ilmî bir hakikatperestlikle ve sırasıyla yazacağım."

"Tarihin Esrarengiz Bir Sahifesi" VI
Muharriri: Bir tarih müdakkıkı
Vatan Gazetesi, 11 Kânunusâni 1340 (11 Ocak 1924), s.1

Sabetay Sevi'yi görmek için saraya gelen Yahudiler.
(Yedigün, 14 Nisan 1937, S. 214, s. 12)

Anılarda ve Söyleşilerde

Sabetaycılar

RIFAT N. BALİ

Son birkaç yıldır Türk kamuoyunu fazlasıyla ilgilendirmeye ve meşgul etmeye başlayan Sabetaycılar tartışmasında rastlanan en büyük eksiklik Türkiye'de bu alana ilgi duyan ve araştıran kişilerin belli başlı Avrupa dillerinde ve İbranice'de mevcut olan devasa literatürden tamamıyla bihaber olmalarıdır. Bu konuda kendilerini "uzman" ve "araştırmacı" olarak kamuoyuna mal etmek isteyen kişilerin her şeyden önce bu literatüre hâkim olmaları şarttır. Bu alandaki ikinci büyük eksiklik Sabetaycılarla bizzat tanışmış kişilerin anıları veya Sabetaycılarla yapılan mülakatlardır. Bu bir ölçüde Sabetaycı kökenli olan bu kişilerin özel yaşamlarının mahremiyetine saygı duyulmasından ileri gelmekte olup gayet anlaşılabilir etik bir davranıştır.[1] Ancak konuyla siyasî, sosyal ve antropolojik açıdan ilgilenen çevrelerin yapacakları araştırmalar için bu konuda birinci elden tanıklıklara rastlanmaması da büyük bir eksikliktir. Bu makalede bu bakir alanı çok mütevazı bir şekilde olsa da bir nebze doldurmak için Türkiye'de yaşayan Sabetaycı kökenli kişilerle ilgili çeşitli anılar nakledilecektir.[2]

Kâzım Nami Duru'nun Anılarında Dönmeler

Bu kaynaklardan ilki Kâzım Nami Duru'nun önce 1955 yılında bir gazetede tefrika edilen ve daha sonra 1959 yılında kitap olarak yayımlanan *Arnavutluk ve Makedonya Hatıralarım* başlıklı anılarıdır.[3] Selânik kentini konu eden bu yazı dizisinde Duru bu kentte yaşayan Sabetaycılardan şöyle söz etmekte:

"Selânik kozmopolit bir şehir sayılabilirdi. Halkın çoğunluğu Museviydi, ama Türkler de az değildi. Bir hayli de Rum vardı. Osmanlı uyruklığında Bulgarlar, Sırplar, Ulahlar, Ermeniler de azınlık halindeydiler. Mesela bütün şehirde yalnız kırk beş Ermeni vardı. Dili Türkçe, adları Müslüman olan, fakat aynı cinsten oldukları halde birbirleriyle hemen [hemen] hiç münasebetleri olmayan bir halk daha vardı. Bunlara Dönme derlerdi. Bu tâbir ne yolda ortaya çıkmıştı? Osmanlı padişahlarından Avcı lâkabıyla anılan IV. Mehmed zamanında İzmir'de Sefaradit (İspanya'dan gelen Musevilere bu vasıf verilir) Museviler arasından Sabetay Sevi adında biri Mesihlik iddiasına kalkışır. Tevrat'da ileride Mesih adında bir Peygamber'in geleceği zikredilmiş imiş. Hıristiyanlar İsa'yı Mesih sayarlar. Museviler İsa'nın Mesihliğine inanmazlar. Museviler içinden Kabalist yani bir nevi batınî olarak Sabetay'ın çıkması, bazı hahamlarla Musevilerin ona inanması, İzmir Musevilerini telaşa düşürür. Bunu haber alan IV. Mehmed, Sabetay'ı Edirne'ye çağırtır; üzerine baskı yapar; Sabetay da Aziz Mehmed adını alarak Müslümanlığı kabul eder fakat kabalistler yine ona bağlı kalırlar; ta Edirne'ye ziyarete gelirler. Bunun üzerine padişah, Aziz Mehmed Efendi'nin Çanakkale'nin karşısındaki Kilidülbahir Hisarı'na kapatılmasını emreder.[4] Kabalistler gemiler, kayıklarla bu Hisar'da da Aziz Mehmed Efendi'yi ziyarete başlarlar. Bu da padişahın canını sıkar. Adamı, Adriyatik kıyısındaki Ülgün kasabasına sürdürür. Aziz Mehmed Efendi orada ölür. Müslümanlığı kabul etmiş olan kabalistlerden Yakup Efendi adındaki adam, onları toplayıp Selânik'e gelir, yerleşir. İşte Dönme denilen halk bu Müslümanlaşmış kabalistlerin soyundandır. Aradan bir zaman geçer. Yakup Efendi 'Hacca gidiyorum' diye bir yelkenliye biner,

Eli Şaul Bat-Yam'daki evinde (6 Kasım 1994).

yola çıkar. Gemi batmış olacak ki Yakup Efendi bir daha Selânik'e dönmez. Dönmelerin bir kısmı Yakup Efendi'nin ölmediğini, bir gün Selânik'e geleceğini iddia eder; böylece Dönmeler, Kapancılar, Yakubiler diye ikiye ayrılmış olurlar. Yine aradan bir hayli zaman geçer; Kapancılar içinden bir Osman Baba çıkar. Bu adam, Dönmelerin bir kısmınca Aziz Mehmed, Yakup Efendiler gibi Mesih'in enkarnasyonu sayılmış. Öldüğü vakit Dönmeler yine ikiye ayrılmışlar. Bir kısmı Osman Baba'nın ölmediğine inanmışlar; bunlara Osman Babalılar denmiş. Üç tabakaya ayrılan bu halk, birbirleriyle her türlü sosyal münasebeti kesmişlerdir. Birbirlerinden kız dahi alıp vermezler. Her üç tabakada da aptest alanlar, camiye gidenler vardı; fakat Yakubiler (bunlara ince saçlılar da derler) sofulukta daha ileri giderlerdi. Eskilere, Kapancılar derler; bunlardan pek azı devlet memurluğuna girmiştir. Yakubiler'in (ki bunlara ince saçlı da derler) memurlukla başları hoş değildi; bunlardan bir kısmı çiftlik çubuk sahibi idiler; içlerinde mülki rütbe alarak paşa olanlar da vardı. Osman Babalılara gelince bunlar çoğunlukla fakir idiler; ticaretle meşgul olurlardı. Şirket kurup büyük ticaret işleri de görürlerdi. Dönmelerde Musevilerin Şekel[5] dedikleri para yardımı geleneği vardı. Bu yüzden fakiri bile bedel vererek ancak altı ay askerlik ederlerdi. İstisnasız, hepsi çalışkandılar. Dilencileri yoktu. Aralarında dayanışma, yardımlaşma vardı. Ticarî işlerde de namuslu idiler; ihtikâr [karaborsa] gibi küçüklüklere düşmezlerdi. Dostluklarına güvenilirdi. Kapancıların Yadigârı Terakki, Osman Babalıların Feyziye adlarında yine yardımlaşma suretiyle, idadi derecesinde iki okulları vardı. Bunlarda Türkçe, Fransızca iyi öğretilirdi. İsmail Hakkı adında biri Ticaret İdadisi adıyla, özel bir okul açmış, fakat ölünce bu okul Meşrutiyet'ten bir yıl kadar önce, İttihat ve Terakki tarafından satın alınmıştı. Meşrutiyet ilanından sonra İttihat ve Terakki Mektebi adını almış, 1910 başlarında da Mülkî İdadisi'nin karşı tarafına cemiyetin yaptırdığı yepyeni güzel okula geçmişti. Balkan Savaşı'ndan sonra Yadigârı Terakki okulu İstanbul'a getirilmiş, bugünkü Şişli Terakki Lisesi, Nişantaşı'nda ilkin Feyziye, sonra da şimdiki adı olan Işık Lisesi adını almıştır. Dönmeler içinde değerli doktorlar vardı. Hepsi de Avrupa'da tahsil etmişti. İçlerinde "Büyük" sıfatını alan Rifat, gerçekten ihtisas sahibi çok değerli bir doktordu. Kendiliğinden bir verem ilacı da bulmuştu. Ziya Ethem gibi yine değerli doktorları da vardı. Türk kültürüne hizmet eden yazarları, öğretmenleri şükranla anılacak kişilerdi. Yadigârı Terakki'nin Osman Şevki adında bir Türkçe edebiyat öğretmeni vardı ki Meşrutiyet'in ertesinde beş cilt okuma kitabı yazıp bastırmıştı. Fazlı Necip adındaki değerli kişi *Asır* gazetesini çıkarırdı. Bu yalnız Selânik'te değil, İstanbul, İzmir gibi vilâyetlerde de okunan eski bir gazete idi. Bu gazete Meşrutiyet'ten sonra *Yeni Asır* adını aldı ki bugün İzmir'de yayımlanmaktadır. Meşrutiyet'in ilanından İttihat ve Terakki'nin iktidara gelmesinden sonra Maliye Nazırlığı'na gelen Cavid Bey, Meşrutiyet'ten önce Feyziye Mektebi müdürü idi. Dönmelerin iktisadi hayatımıza hizmetleri övülerek sayılabilir. Memlekete hizmetten hiçbir vakit kaçınmamışlardır. İçlerinde sınıf arkadaşım Kurmay General Remzi, benden bir sınıf yukarı süvari Hâzım, iki sınıf aşağı askerliklerinde Türklerden geri kalmamışlardır. General Remzi'nin Birinci Cihan Savaşı'nda gösterdiği kahramanlık da büyüktür."[6]

İzmirli Diş Hekimi Eli Şaul'un Anılarında İzmirli Sabetaycılar

İzmirli diş hekimi Eli Şaul 1949 yılında İsrail'e göç etti. Halihazırda Bat-Yam'da yaşayan Şaul'un çocukluk ve İkinci Dünya Savaşı yılları anıları yayımlanmışsa da[7] bu anılarında İzmirli Sabetaycılarla ilgili herhangi bir bilgi yer almadı. Şaul Kudüs'te Sefarad Yahudilerine hitap eden ve Yahudi İspanyolcası dilinde yayımlanan bir dergide İzmirli Dönmelerle ilgili anılarını kaleme aldı.[8] İzmir'de yaşayan Sabetaycıların Türk-Yunan nüfus mübadelesiyle 1923-24 yıllarında İzmir'e gelip yerleştiklerini yazan Şaul şöyle devam etmekte:

"İzmir'e yerleşen Dönmeler genellikle çok zengindiler ve büyük çoğunluğu Yahudilerle dosttu. Ancak Yahudiler ve Dönmeler arasında ticari rekabet olduğundan ilişkiler gerilimliydi. Dönmeler Yahudileri "Yahudi" veya "çıfıt", Yahudiler de Dönmeleri

"eski Yahudi" veya "eski çıfıt" diye çağırıyordu. İzmir'de yaşarken Dönmeler arasındaki en iyi dostum Hakkı Efendi'ydi. Kendisi tam bizim evimizin karşısında Güzelyalı semtinde eşi Binnaz Hanım ile birlikte otururdu. Karşılıklı birbirimizi ziyaret ederdik. Karısı birçok kere gülerek bize "kocam ne Türk (Müslüman) ne de Yahudi'dir. Tanrı onu anlar herhalde!" demişti. Hakikaten Hakkı Efendi camiiye gider ve dinî ibadetini yapardı, ama buna karşılık evi Yahudi diniyle ilgili kitaplarla doluydu. En samimi yemin şekli "Por el Şabat bendiço ke tenemos" (Sahibi olduğumuz kutsal Şabat günü için) idi.[9] Yahudi dinî bayramları Hakkı Efendi için de bayram günleriydi. Yom Kipur[10] günü oruç tutar ve günü ibadetle geçirirdi. Pesah bayramında hamursuz yerdi.[11] Hakkı Efendi İzmir'in en güzel semtlerinden biri olan Güzelyalı'nın en ünlü kâhiniydi. Evi insanlarla doluydu. Hem Türkler hem de Yahudiler gelirdi. Kendisi kehanette bulunmak için İbranice kitaplara bakardı. Muskalar yapar ve hamile kalamayan kadınlara yardım ederdi. Kendisi bana şöyle derdi: "Bizler kalben ve aklen Yahudiyiz. Bütün Dönmelerin aynı zamanda bir Yahudi ismi vardır. Benim Yahudi ismim Yehezkel'den gelen Hakko'dur ama Türkler beni Hakkı diye çağırırlar. Kendi aramızda evlenir ve oğullarımız için kendi aramızdan nişanlı ararız, bunun için İstanbul'a bile gideriz."

"İzmir'de tanıdığım bir diğer Dönme bu şehrin en ünlü kuyumcularından biri olan Kuyumcu İsmail'di. O İzmir'e Türk-Yunan nüfus mübadelesi çerçevesinde gelmişti. Kendisi bana 'buradaki dostlarım Sazanikos ve Yahudilerdir' derdi.[12] Kendisine 'Sazanikos kimlerdir?' diye sorardım. O da bana Selânikli Yahudilerin Dönmeleri böyle çağırdıklarını izah ederdi. Ismail Efendi daha sonra bana şunu söylemişti: 'Bizler din değiştirdik ancak gerçek şu ki hepimiz Yahudiyiz. Yahudi isimlerimiz var, kendi aramızda evlenir, Yahudi bayramlarını kutlar, Kipur'da oruç tutar, Pesah'da hamursuz yeriz.' Ben de kendisini 'madem ki böyle siz de Yahudi olduğunuzu beyan edin ve bu işi bitirin!' dedim. Kendisi bana 'evet haklısın ama kabahat siz Yahudilerdedir' dedi. 'Selânik'te tekrar Yahudiliğe geri dönmek istedik ancak hahamlar kabul etmedi. Tekrar tevila[13] ve giyur[14] yapmamızı istediler! Ne diye bunlar gerekliydi? Türklerin hiddetini çekmek için mi? Yahudilikten çıkıp İslam'a döndüğümüz için bizleri Dönme çağırıyorlar. Şayet tevila ve giyur yapsaydık bizleri nasıl çağıracaklardı? Iki kere Dönme!' Hakkı Efendi'yle bütün bu konuşmayı Yahudi İspanyolcasında yaptık. Hakkı Efendi'yle her zaman bu lisanda tartışırdık.

Semra adında bir diğer Dönme arkadaşımız vardı. Kendisinin evlenmek istediğini ama hoşuna giden bir delikanlı bulamadığını biliyorduk. Benim bir tanıdığım olan uzun boylu, yakışıklı ve sempatik bir subayın ilk bakışta kendisine aşık olduğunu bildiğimden Semra'ya onu teklif ettik ama kendisi bize şöyle cevap verdi: Onunla evlenemeyeceğimi bilmiyor musunuz! Nişanlım bizimkilerden (Dönmeler) olmalıdır."

"Bitanzadeler İzmir'de tanıdığımız bir diğer ünlü Dönme ailesiydi. O aile de Güzelyalı'da yaşardı ve İzmirli Dönmeler arasında en aristokrat ailelerden biriydi. Bitanzadeler çok varlıklı ve entelektüel bir aile olup Filistin'de olup bitenlerle yakından ilgilenirdi. Türkiye'ye son seyahat ettiğimde benim İzmirli eski dostlarımın birkaçına İstanbul'da rastladım. İzmir'i terk edip İstanbul'a yerleşmişlerdi. Eski arkadaşımız Güzin bana şunları söyledi: Dönmelerin sayısı her gün azaldığından kızım ve oğlum Türklerle (Müslümanlarla) evlendi. Bizler arasından kız veya erkek bulmak imkânsız..."

Sâmiha Ayverdi.

Sâmiha Ayverdi'nin Anılarında Sabetaycılar

Anılarında Sabetaycılara yer veren bir diğer yazar Sâmiha Ayverdi'dir. Ancak Ayverdi'nin Sabetaycılar hakkındaki son derece olumsuz görüşü anılarını da etkilemektedir. Ayverdi Sabetaycılar hakkında beslediği kuşku ve olumsuz hissiyat yüzünden 1950'li yıllarda birinci elden tanıdığı Dönmeler hakkında çok ilginç bilgiler aktarabilecek bir durumdayken maalesef hiçbir sempati beslemediği bu kişilerle ilişki kurmayıp anılarında onlarla ilgili olumsuz peşin hükümlere yer vermekle yetinmiştir.[15] Ayverdi kendisini "Ben Selânik Dönmesiydim. Elhamdülillâh Müslüman oldum. Bir Türk'le evlenerek Abdülhakîm Efendi'ye mürîd oldum. İsmim Zâhide, mezhebim de Şâfii'dir" şeklinde kendini tanıtan bir Dönmenin kendisine şunu söylediğini nakletti:

"Siz, Dönmelerin bu memlekete ne derece zararlı bir kütle olduğunu bilemezsiniz. Hiç bir düşman, Dönmeler kadar Türklere kötülük edemez. İktisadî, içtimaî, [toplumsal] ve bilhassa kültür sahalarında öyle planlı düşmanlıkları vardır ki, bunları ancak benim gibi o soydan gelmiş ve

Bulbüldere Selânikler Mezarlığı.

aralarında yetişmiş bir kimse bilebilir. Benim bir Müslüman Türk'le evlenmiş olmam, hepsini deli etti. Ailem ve hatta annem, aleyhime öyle işler yaptılar ki, çevirdikleri oyunlarla beni kuru tahta üzerinde bıraktılar. Buraya gelişimin sebebi, Dönmeler hakkında kulağınızı bükmek ve onlardan uzak durmanızı tavsiyedir."[16]

Münevver Ayaşlı'nın Anılarında Sabetaycılar

Selânik doğumlu yazar Ayaşlı da, Samiha Ayverdi gibi, Sabetaycılara olumsuz bir bakışla yaklaşmaktadır. Ancak bu tavrına rağmen Sabetaycıları yakından tanımış olmasından ötürü anılarında yer alan bilgiler oldukça ilginçtir. Ayaşlı Sabetaycılardan şöyle söz etmekte:

"Adliye Nazırı Rıza Paşa'nın Selânik Valiliği de var. Ve Dönme'lerden nefret edermiş: 'Bu herifler benim namazıma mani oluyorlar, bu mürayi [ikiyüzlü], münafık herifler namaz kılmasınlar diye ben de namaz kılmıyorum' dermiş.

Zira Ramazan geceleri, bütün ileri gelen Dönmeler evlerinde soyunur dökünür, sırtlarına kürklerini giyer, başlarına takkelerini, ellerine tesbihlerini alır, Vali Paşa'nın konağına gelirlermiş, beraber teravih namazı kılmaya. Bunları görünce Rıza Paşa pür hiddet 'bu münafıklara namaz kıldırtmayacağım' diye kendisi de teravih namazından mahrum kalırmış.

Selânik Dönme'lerinin Müslümanlıkları hakkında ben de bir fıkra anlatayım: Büyük pederim Ali Rıza Paşa, tam 25 sene önce Selânik'te kumandanlık etmiş ve Selânik'e Köprülü'den gelmiş. Büyük validem İstanbul'da. Validem çok genç, teyzem ise ondan daha çok genç, çocuk yaşında, fakat beraberlerinde kalabalık bir dadılar, bacılar ve aileden yaşlı hanımlar var. Büyük babamı ve ailesini, tren istasyonunda, Selânik Belediye Reisi Dönme Hamdi Bey (Dönmeler arasında 'bey' titrini kullanmaya mezun tek insan) karşılar ve yeni kumandan paşa ile ailesini ille kendi evinde misafir etmek ister ve çok ısrar edince, büyük babam da peki der.

Ve böylece Köprülü'den gelen Ali Rıza Paşa ailesi kafilesi, çok zengin Hamdi Bey'in saray gibi evine misafir olurlar.

O zamana kadar ne annem, ne teyzem, ne yaşlı hanımlar hatta belki ne de büyük babam Ali Rıza Paşa, böyle 'Dönme' diye bir taifenin mevcudiyetinden bile habersiz. Hamdi Bey'in evi güzel mi güzel; uşaklar, hizmetçiler bol mu bol, fakat evde garip bir hava ve acaib bir hal var. Meselâ Hamdi Bey'in evinde de yaşlı hanımlar var, lâkin hiçbirinin başında başörtüsü olmadığı gibi, tıpkı Hıristiyan kadınlar gibi beyaz saçları topuzlu ve elbiseleri, çorapları simsiyah. Namaz zamanı gelmiş, bizim hanımlar namaz kılacaklar, namaz seccadesi isterler, isterler amma evde de bir telaştır kopar. Zira evde namaz seccadesi yok. Belediye'ye Hamdi Bey'e uşak gönderirler, Hamdi Bey'i de bir telaş alır. Hamdi Bey derhal, ağasını çarşıya gönderir ve tam 12 arakiyye (tiftikten ince külâh ki, dervişler giyer) işlemeli yepyeni seccade aldırtır ve eve gönderir. Saray gibi Hamdi Bey'in konağına koca bir denk, 12 büyük boyda arakiyye namaz seccadesi gelir. Bu hale de bizimkiler hayret içinde kalırlar. Bizim yaşlı hanımlar namaza başlayınca, zavallı yaşlı Dönme hanımlar da onlara baka baka, yalan yanlış namaza dururlar.

Bunun için annem ve teyzem Selânik'i çok iyi bildikleri gibi, Dönmeleri ve Dönme âdetlerini pek iyi bilirlerdi. Selânik'te hiç bir Dönmeye bey denmez, efendi denirmiş. İstanbul'a gelince haliyle bu âdet ve anane karışıyor, hepsine bey ve hanımefendi denmeye ve Türklerle de evlenmeye başlıyorlar ki, Selânik'te iken bu kabil değil, imkânsız. Türkler ne Dönme kızı alırlar ne de kızlarını Dönmeye verirlermiş. Valide merhume: 'Allah aşkına şu İstanbullulara bak, bizim efendi dediğimiz bütün Dönmeleri İstanbullular bey, beyefendi yaptılar' derdi. Dönmelerin bir de sivil paşası vardı. Hamdi Bey'in büyük oğlu, şimdi ismini hatırlayamadığım bu zata

paşalık unvanı verilmişti, babasına beylik unvanı verildiği gibi. Bu paşa ile teyzem son zamanlarına kadar dostluğunu devam ettirmiş ve sık sık görüşürlerdi. Teyzem paşayı hem sever, hem de haline pek gülerdi. Zira paşa evinde tamamıyla Arap kıyafeti, üzerinde kıymetli bir meşlâh, başmda kefiye, belinde ise eski, kullanılmaz bir hale gelmiş gümüşlü, savatlı bir silah taşırmış. Teyzem merhume Dönme paşasının bu halini, ateh getirmesine [bunamasına] verir ve acır, üzülürdü. Ben çok müvesvis (vesveseci, şüpheci) bir insan olduğumdan bunu yalnız bir ateh hali olarak kabul etmiyorum. Bence paşa koyu bir siyonizm, yani Ahd-i Atik'ten alınma bir ilhâmla bu kıyafete giriyor ve bu kıyafeti katiyyen Arap kıyafeti olarak kabul etmiyor, bu kıyafeti Kenânlıların kıyafeti ve asıl Yahudi kıyafeti olarak kabul ediyor olmalıdır. Daha parlağı kendisi 'ben emirim' dermiş ve evde yakınları kendisine emir derlermiş.

Bütün bunlar zannedildiği gibi basit bir ateh getirme değildi. Ateh getirmiş olsa da şuuru altında neler neler gizli olduğu meydana çıkıyordu.

Hamdi Bey'in diğer oğullarından bazıları da valide merhumeye sarılırlar ve 'biz akrabayız' derlerdi. O zaman validenin yüz ifadesi görülecek bir hal alırdı, ne evet der, ne hayır der, biran evvel bu Dönme akrabalardan!! sıyrılmak isterdi."[17]

1970'li Yıllarda Bir Sabetaycı Ailesi

İsrail'de yaşayan Türkiye doğumlu araştırmacı Moshe Sevilla Sharon bir makalesinde bir İstanbul ziyaretinde karşılaştığı bir Sabetaycı ailesiyle ilgili anılarını şöyle anlatmakta :

"İstanbul'da muhtelif tarihlerde görme fırsatı elde ettiğim ve halen saklayacak şeyleri olan Dönme dostlarım var. 1970 yılmda bu dostlarımdan birinin evini ziyaret ettiğimde büyükannesi bana İbranice bilip bilmediğimi sordu. Ben bildiğimi söylediğimde, hüzünlü ve büyük bir nostaljiyi dile getiren sözlerle bana İbranice 'Laşon' kelimesini kullanarak 'Laşon nedir biliyor musun?' diye sordu ve cevap vermemi beklemeden başını çevirdi. Ona ne olduğunu izah etmeye başladığımda ne söylediklerimi nasıl olsa bildiğini gösteren bir gülümsemeyle bana baktı. Kendisi halen 'kutsal dil' olarak söz edilen İbranice için kullanılan 'Laşon' veya 'laşon hakodeş' sözlerini hatırlıyordu. Şüphesiz babası da bunu biliyordu ve kendisi babasından duymuştu. Aynı aileden bir başka dostum 1970 yılında bana ailesinin 'Yahudiler gibi' olduğunu söylemiş ve şöyle eklemişti: 'Pesah ve bütün bayramları sizler gibi kutluyoruz.' Bu bir Dönmeydi ve şimdiye kadar yapılmaması öğretilen bir şeyi yapmıştı: Kimliğini ifşa etmek. Kimliği biraz daha gizli olan başka bir Dönme dostum bilmeyerek bana Dönmelerin geleneklerine halen sadık olduklarını keşfetmeme yardım etti. Hiçbir zaman bana Dönme olduğunu söylememişti ama ben onun öyle olduğunu biliyordum. 1973 yılında evlenmek üzereydi. Bana 'çocukluğumda açıklamamaya yemin ettiğim ve sana bile söyleyemeyeceğim bir gizli neden yüzünden' sözleriyle ailesiyle evinde 'büyük bir sorun'u olduğunu söylemişti: Ailesi istediği kızla evlenmesine izin vermiyordu. Bu dostumun evlenmek istediği ve ailesinin izin vermediği kız Müslümandı."[18]

Münevver Ayaşlı'nın Ayhan Songar tarafından çekilmiş bir fotoğrafı. (Münevver Ayaşlı, Dersaadet, *Timaş Yayınları, 2002).*

1977 Yılında Sabetaycı Kökenli Bir Hanımla Yapılan Bir Söyleşi

"Fransa Yahudilerine hitap eden *L'Arche* dergisinde 1977 yılında yayımlanan bir makalede Sabetaycı bir aileden gelen bir kadınla yapılan bir söyleşi yer aldı. Makalenin yazarı Raphael Valensi bu kadınla İstanbul Yahudi cemaatine mensup bir hanım vasıtasıyla tanışmıştı. Paris'i bir ziyareti esnasında Valensi'yle karşılaşan ve Valensi tarafından 'Kırk yaşlarında, kısa boylu, esmer, şık ve Sefarad bir yüzün çizgilerine sahip' şeklinde tarif edilen Sabetaycı kökenli bu kadın söyleşide bulunmayı tek bir şartla kabul etmişti: Adının açıklanmaması. Söyleşiyi yapan Raphael Valensi'nin kendisine 'aileniz uzun zamandan beri Müslüman.. Neden adınızı saklı tutuyorsunuz?' sorusuna muhatabının verdiği cevap Türkiye'de Sabetaycılar konusunda çalışma yapmak isteyen herkesin önünde yer alan en büyük engelin ne olduğunu bir daha belli etti. Kadının bu soruya gülümseyerek verdiği cevap şöyleydi:

'Aşırı sağ kesim bizleri sahte müslümanlar olarak teşhir ediyor. Kemalizme karşı olan ve Atatürk tarafından lağv edilen şeriat rejimine dönmek isteyenler için bizler liberal ve mason kişileriz. Bu kanaat aslında çok da yanlış değildir zira bizler bütün dinlere saygılıyız var, hümanist

bir ekümenlik taraftarıyız ve her türlü hoşgörüsüzlüğün karşısındayız. Tekrar baş gösteren İslamî tepki bizleri dinsizliğin şampiyonları olarak takdim ediyor. İçimizden birçoğu ticaret ve serbest meslek dallarında güçlü konumda olduğu için Solcular da bizleri kapitalist olarak görüyor. Bu nedenle mahrem bir yaşam sürmek zorundayız.'

Bu giriş konuşmasından sonra mülakat şöyle cereyan etti:

Soru: Halihazırda kaç kişisiniz?

Cevap: Yaklaşık onbin. Çoğunluğu İstanbul'da diğerleri ise İzmir'de yaşıyor.

Soru: Dinî ibadetinizi nasıl yapmaktasınız?

Cevap: (tereddütlü bir şekilde) İki yüzyıldan beri yok oldu. En azından benim ait olduğum Kapancılar grubunda.

Soru: Dönmeler o zaman bölünmüş durumdalar?

Cevap: Evet, üç gruba: Yakubiler, Karakaşlar ve Kapancılar.

Soru: Kapancıların diğer gruplara kıyasla özellikleri nedir?

Cevap: Kesin bir şekilde cevap vermem mümkün değil. Hepsi İstanbul'da yaşayan üçbin kişi olduğumuzu biliyorum. Kendi aramızda evleniyoruz. Kocam da aynı gruptandır. Lakiz. Babam bana 'Ailemiz Selânik'ten geliyor' demişti. Çok liberal [düşünceli] bir kişiydi ve dinî konular konusuna hiç değinmezdi. Ancak 15 yaşındayken bir teyzemden Yahudi kökenli olduğumuzu öğrendim. Bazı ayrıntılar beni o zaman düşünmeye sevk etti. Mesela büyükbabam konuşma esnasında bazen İspanyolca kelimeler kullanıyor, farkına vardığında da bir hata yapmış gibi kendini düzeltiyordu.

Soru: Bu kelimeler hangilerdi?

Cevap: Hatırlamıyorum.

Soru : Hatırlamayı bir deneyin.

Cevap: Evet, bir aptalı tarif etmek için 'lonso' vardı. Boşboğaz birini tarif etmek için 'vaziyo' vardı. Düşük bir sosyal kesime ait birini tarif etmek için 'abaşo' vardı. Ayrıca her akşam penceresini açıp anlaşılmaz şeyler söyleyen büyükannemi de hatırlıyorum. Daha sonra bunların Sabatay Sevi'nin geri dönmesini çabuklaştırmak için söylenen dualar olduğunu öğrendim. Dönmelerin evinde daima 'gelmesi gereken kişi'yi kabul etmek için boş bir yatak bulunurdu. Bir yaşlı akrabam bana şunu söylemişti: Sabetaycılar yüzyıllar boyunca karanlık olunca Selânik'in taşra semtlerinde deniz kenarında toplanır ve hep bir ağızdan 'Sabbatai asperamos a ti' (Sabetay seni bekliyoruz) derlerdi. Biz Kapancılar da çocuklarımıza bu gruba ait olduklarını ve Yahudiliğe olan bağlarını geç bir zamanda bildiriyoruz. Bu gerçek, bir kuzinime 18 yaşına bastığında bildirildiğinde kendisi şoka uğramıştı. Karma evlilikler birkaç yıldan beri artmaktadır. Kapancılar artık çok kalabalık değiller. İki kızımın bizimkiler arasından birer koca bulabileceklerini sanmıyorum.

Soru: Kendinizi nasıl tarif ediyorsunuz?

Cevap: 'Bizimkiler' veya 'Selânikliler' diyoruz.

Soru: Karşınızdaki kişinin bir Dönme olduğunu nasıl anlıyorsunuz?

Cevap: Karma evlilikler çok yeni olduğundan ve daha öncesi Dönmeler hep kendi aralarında evlendiklerinden hepsinde Yahudi tipi vardır.

Soru: Çifte dinî hayata, evde Yahudi ve dışarıda Müslüman, bütün Dönmeler uyuyor mu?

Cevap: Daha önce söylediğim gibi Kapancılar'da hayır. Diğer iki grup hakkında bir şey diyemem zira onlarla görüşmüyorum. Karakaşlar'ın geçmişe sadık kalmaları ihtimal dışı değildir. Her halükârda artık hiçbir Dönme daha önce olduğu gibi camiye gitmiyor.

Soru: Kendinizi bir Müslüman'dan ziyade bir Yahudi'ye daha yakın hissediyor musunuz?

Cevap: Aydınlanmış olmaları koşuluyla Yahudilere karşı kendimi daha yakın hissediyorum. Liberal görüşlü bir azınlık dışında Türklerle temaslar daha ziyade zordur. Buna karşılık Müslüman ve Katolik arkadaşlarım var ama Yahudilikle ayrıcalıklı bağlarım yoktur.

Soru: Sabetaycılığı sosyal ortam olarak muhafaza etmeyi diliyor musunuz?

Cevap: Evet ama yok olmaya mahkûm olduğunu sanıyorum. Yahudilerin katledilmelerini önlemek için ihtida eden Sabetay Sevi'nin anısına saygı duyuyorum. Sıra dışı bir şahsiyetti. Onun vazettiği öğretiye halihazırda inanmak artık çağ dışıdır ama oldukça aydınlanmış ve ilerlemiş bir insan grubunun kendi varlığını muhafaza etmesine imkân sağladı. Jön Türkler de insan kaynaklarını bu gruptan temin etti. Dönmeler inançlarını bıraktıklarında Atatürk'ün ateşli birer taraftarı oldular. Jön Türk hükümetinin bir bakanı Cavit Bey bir Dönmeydi. Kendisi Osman Baba'dan (Sabetay Sevi'nin müritlerinin bir oğlunun) gelen bir ailenin oğluydu."[19]

Prof. Dr. Giacomo Saban'ın Bir Sabetaycıyla Yaptığı Mülakat

Milano'da yerleşik İstanbul doğumlu Prof. Dr. Saban'ın bir İtalyan dergisinde yayınlanan ve Türkiye'deki Sabetaycıları konu eden makalesinin en ilginç yanı genç bir Yahudi'nin İstanbullu bir Sabetaycıyla yaptığı mülakattır.[20] Bu makaleye göre bir Sabetaycı aileden gelen bu kişi müstear bir adla da *Tarih ve Toplum* dergisinde bir makale yayımlamıştı.[21] Aşağıya kısaltılmış haliyle nakletmekte olunan bu mülakatta soru yöneltilen kişi, Prof. Saban'ın deyişine göre, tamamıyla samimi cevaplar vermişti:

"Soru: Dönme cemaati yaklaşık

kaç kişiden oluşuyor?

Cevap: Yaklaşık 15.000 kişiyiz. Çoğunluğu İstanbul'da ve az sayıda aile İzmir'de yaşıyor.

Soru: Sizinki homojen bir grup mudur?

Cevap: Hayır! Bizim cemaat üç ana kola ayrılır. Kapancılar, Yakubiler ve Kanyoncular.

Soru: Kendinizi Yahudi mi yoksa Müslüman olarak mı görüyorsunuz?

Cevap: Ben kendimi Yahudi ırkından kabul ediyorum. Bu kesindir. Ancak evde Müslüman olarak eğitim gördük, benim dinim İslâm'dır. Bunu yaparken bizler, yani Dönmeler Sabetaycılığa azami derecede uymaya çalışırız.

Soru: Sizin dininizde, kıyafetlerinizde ve geleneklerinizde bizim Yahudiliğe benzer taraflar var mı?

Cevap: Yom Kippur[22] gibi Ocak ayına doğru bir tam gün süren bir oruç günümüz var. Oruç bittiğinde börekitas (börek) yeriz. Aralık ayında Purim[23] bayramını kutlar ve Capeta adında susamlı bir tatlı yeriz.

Soru: Şema[24] okur musunuz?

Cevap: Doğrusunu söylemek gerekirse Alyans okuluna[25] giden benim büyük annem ilkokulda öğrenmişti ve evde ezbere okurdu.

Soru: Kadiş[26] duası var mı?

Cevap: Var ama İbranice'sinde olduğu gibi değil. Tekbir okunurken kullanılan makamda okuruz.

Soru: Ölüleriniz için özel tören yapar mısınız?

Cevap: Doğrusunu söylemek gerekirse bir tören yapıldığını biliyorum ama ayrıntılarını bilmiyorum. Evde bir takım dualar okunur. Daha sonra dışarıda ise İslâm'da olduğu gibi aynı tören yapılır. Yahudi dininde bir vefattan sonra yas tutulan ve dua edilen yedi güne benzer şekilde sabahları bir mum yakılır ve dua okunur.

Soru: Hangi dilde dua okursunuz?

Cevap: Yahudi İspanyolcasında! Bazı kelimeleri İbranice ve Türkçedir ama esas itibarıyla İspanyolcadır.

Soru: Size özel bir mezarlığınız var mı?

Cevap: Evet, Üsküdar'daki Bülbüldere mezarlığı. Kanyoncular sağ tarafa, diğerleri sol tarafa gömülürler.

Soru: Sünnetlisiniz herhalde?

Cevap: Tabii ki!

Soru : Ne şekilde?

Cevap : Yahudiler ve Müslümanlar gibi. Sünnetten önce dualar okunur.

Soru: Sünneti kim yapar?

Cevap: Tabii ki bizlerden biri.

Soru: Törenlerinizi nerede yapıyorsunuz?

Cevap: ....semtinde Ortak Ev diye

Zekeriya Sertel ve Sabiha Derviş 1918 yılında.

Dönme Mehmet Kapancı'nın 1890-1895 arasında inşa edilmiş olan köşkü. Köşkte 1912'de Prens Nikolas ve 1916'da Venizelos bir süre kaldılar. 1925'te Yunanistan Ulusal Bankası tarafından satın alındı ve ortaokul olarak tahsis edildi. 1988'den itibaren bankanın kültür merkezi olarak kullanılmaktadır.

adlandırılan bir evde. Sünnet, düğün, dinî bayramlar hep orada kutlanır. Orada Osman Baba'nın mumdan bir heykeli vardı. Ortak Ev'de kutladığımız bir bayram Kuzu Bayramı'dır. Yakubîler artık bu bayramı kutlamıyorlar. Kapancılar ise Ev'e gelip bir parça kuzu alıp evlerine götürüp orada yerler. Kanyoncular ise bunu daha değişik bir şekilde kutlarlar."

Zekeriya Sertel'in Anılarında Dönmeler

Zekeriya Sertel'in Dönme bir aileden gelen Sabiha Derviş ile evliliği Sertel'e göre alanında bir "ilk" idi, zira ilk kez bir Dönme ailesine mensup bir genç kız bir Müslüman ile evlenecekti. Zekeriya Bey'in Sabiha'ya mektup yazıp kendisine evlenme teklif etmesi üzerine Derviş ailesi önce bu evliliğe şiddetle karşı koydu.[27] Ancak daha sonra Zekeriya Bey'in ısrarlı tavrı karşısında Sabiha'nın ağabeyi Celâl Derviş Zekeriya Bey'i ziyaret etti ve ziyaretin amacını şöyle izah etti: "Siz kızkardeşimle evlenmek istiyormuşsunuz. Bu konuda ne derecede kadar ciddi olduğunuzu öğrenmek istiyorum." Bu ziyaretin devamını Zekeriya Sertel şöyle anlatmakta:

"Meğer hakkımda bilgi toplamışlar, bir defa da benimle görüşmeye ve beni yakından görmeye karar vermişler. Çünkü verecekleri karar çok önemliydi. Hatta tarihî bir nitelik taşıyordu. Kız bir 'Dönme' ailesine mensuptu. Dönmeler ortaçağda İspanya'daki engizisyon zulmünden kaçarak Osmanlı İmparatorluğu'na sığınan ve Selânik'e yerleşen bir avuç Yahudi idi. Bunlar Osmanlı İmparatorluğu'na döndükten sonra Müslüman olmuşlardı. Dinlerini değiştirmekle beraber, Müslümanlığı da tam benimsemiş sayılamazlardı.

Çevrelerinden de mukavemet görmüşlerdi. İslâmlığın hiç bir kuralına uymazlardı. Namaz kılmaz, oruç tutmaz, İslâmlarla ve Türklerle kaynaşmazlardı. Bir kast halinde yaşarlardı. Zeki, çalışkan, becerikli ve sevimli insanlardı. Fakat kendi kabukları içinde yaşar, Türk topluluğuna girmez, Türklerle kız alıp vermez, kendi dar varlıklarını öylece sürdürüp giderlerdi. Daha çok ticaretle uğraşırlardı. Bu nedenle Avrupa ile sıkı ilişkileri vardı. Bu durum, onların yaşayışları üzerinde de etkisini gösteriyordu. Kazançları iyi, yaşama düzeyleri öteki topluluklarınkinden yüksekti. Selânik'ten İstanbul'a göç ettikten sonra da çoğunlukla Nişantaşı ve Şişli semtlerine yerleşmiş, yine kendi topluluk hayatlarını kurmuşlardı. Çocuklarını da Türk okullarına vermemiş olmak için 'Feyziye Lisesi' ve 'Şişli Terakki Lisesi' adında iki okul açmışlardı. Çocuklarını resmî okullara göndermez, bu okullarda okuturlardı.

İşte benim evlenmek istediğim kız, bu topluluğa mensuptu. Ailesi razı olursa, ilk kez bir Dönme kızı bir Türkle evlenecekti.

Celâl Derviş İstanbul'da hukuk öğrenimi yapmış, ufku genişlemiş, bu eski geleneklerin gereksizliğini anlamış bir adamdı. Zaten İstanbul'a göçtükten sonra da 'Dönme' topluluğunda sarsıntılar başlamıştı. Kast, birliğini az çok yitirmişti. Şimdi Türklerle karışmaya karar vermeleri, kastın kabuğunu kıracak ve bu toplumun birliğini tamamıyla bozacaktı.

Görüşmemizden bir hafta sonra, Celâl Derviş, beni evine yemeğe davet etti. İleride ömrüm boyu hayat arkadaşım olacak kızla ilk defa o gün tanıştım. Önce fotoğrafını bile görmemiştim. Nedense siyahlar giyinmişti. Ona pek de yaraşıyordu. O gün beraber yemek yedik. Bu bir biçim nişanlanma sayıldı. O günden sonra haftada bir ziyaretine giderdim. Fakat bizi asla yalnız bırakmazlardı. Yanımıza mutlaka aileden bir kadın takarlardı.

Benim bir 'Dönme' kızıyla evlenmek üzere bulunduğumu 'İttihat ve Terakki' genel merkez komitesine duyurmuşlar. Bir gün bu komitenin ünlü üyesi sayılan Doktor Nâzım beni çağırdı. Tebrik etti. Yaptığım işin önemini bilip bilmediğimi sordu.

- Sen belki farkında değilsin, dedi, fakat yüzyıllardan beri birbirine yan bakan iki toplumun birleşip kaynaşmasına yol açıyorsun. Dönmelik kastına ölüm yumruğu indiriyorsun. Biz bu olayı gereği gibi değerlendirmeli ve Türklerle 'Dönme'lerin birleşmesini bu vesile ile kutlamalıyız. Bunu millî ve tarihî bir olay gibi değerlendirmek gerek.

Şaşırdım.

- Yani ne yapalım, efendim, dedim.

- Yani, nikâhınızı biz kıyacağız. İşi gazetelere duyuracağız. Bu nikâhı bir aile olayından çıkarıp millî olay haline getireceğiz.

Nikâhımız Şehzadebaşı'nda Suphi Paşa Konağı'nda yapıldı. O vakit yalnız dinî nikâh yapılırdı. Nikâhı bir hoca kıyardı. Nikâh sırasında dahi kızla erkek yanyana gelemezdi. Nikâh için iki taraf kendilerine birer vekil seçerlerdi. Bizim nikâhımızda kız tarafın vekili zamanın başbakanı ve 'İttihat ve Terakki'nin en nüfuzlu adamı Talât Paşa idi. Benim vekilliğimi de Atatürk'ün dışişleri bakanlığını yapan Tevfik Rüştü Aras üzerine almıştı. 'İttihat ve Terakki'nin belli başlı kodamanları da nikâhta hazır bulunuyordu. Kız harem dairesinde, ben erkeklerin yanındaydım. Talât Paşa gülerek ve şakalaşarak:

- Biz kızımızı bedava vermeyiz, bin lira isteriz, dedi.

O vakit nikâh için böyle bir ağırlık (para) vaadetmek âdetti. Bana sordular, 'Kız tarafı bin lira istiyor, ne dersin?' O dakikada cebimde 10 lira bile yoktu. Bütün nikâh masrafını İttihatçılar görmüşlerdi. Bol keseden 'veririm' dedim. İmam duasını okudu. Bizleri tebrik ettiler. Lokumlar yendi, resmen nikâhlanmış olduk.

Ertesi gün bütün gazeteler bu haberi önemle verdiler. O günden sonra da bizim evlenmemiz 'Dönme' toplumu arasında bir örnek oldu. Arkamızdan kız-erkek Türklerle evlenenler çoğaldı. Ve böylece dönmelik kastı yıkılıp tarihe karıştı."[28]

İnternette Sabetaycı Bir "İtiraf"

Sanal ortamın yarattığı anonimliğin insanlara verdiği güvenden ötürü bir Sabertaycının anılarına hiç beklenmedik bir yerde, bir web sitesinde rastlandı:

zwi; Cinsiyet: Erkek; Yaş: 25; İl:İstanbul 15.10.2001[29]

"Küçükken, anneannem beni uyutmak için bilmediğim bir dilde ninniler söylerdi. Bunların çoğunu ezberlemiştim. Cumartesi günleri babam işe gitmez, tatilini o gün yapardı. 6 yaşındayken, anneannem, bizim peygamberimizin Sabatay Zwi diye bir adam olduğunu söylediğinde çok saşırmıştım. Bunu kimseye söylemememi, söylemezsem bana hep oyuncaklar alacağını, bunun sadece aile içinde kalması gerektiğini tembih etmişti. O zaman oyun gibi algılayıp anlamamış, ama kabul etmiştim. Akrabalarımız hariç herkes bizi Müslüman zannediyor. Ama aslında, Selânikliler denen bir Musevi mezhebine bağlıyız. Bunu ilk defa burada itiraf ediyorum. Ve bu şekilde davranan çok tanıdığım var."

Bakırköy'deki Karakaş Konağı

Sabetaycılıkla ilgili bir diğer anı 1932 yılında Bakırköy'de zengin bir Selânikliye ait olduğu söylenen ve "Karakaş Konağı" diye anılan bir eve taşınan bir ailenin anılarında rastlanmaktadır. Konağa taşınan ailenin bir ferdi konaktan şöyle söz etmekte:

"Konak haremlik ve selamlık olarak içeriden bir ara kapıyla birbirine bağlı iki bölümden oluşuyordu. Her iki bölümün de ayrı giriş kapıları vardı. Bu evi bulup da bizimle bölüşmeyi teklif eden kişi evin bir bölümüne, biz de öteki bölüme yerleştik. Küçük, mütevazı ailemiz ve azıcık eşyamız konağın büyük odalarında adeta kayboluyordu. Yerler muşamba kaplıydı; üzerine bir kaç halı attık, pencerelere perdeler, duvarlara resimler astık ve kısa zamanda yeni evimize yerleştik. Konağın dev mutfağı karşı tarafta kaldığı için koridorun bir ucunu da mutfak haline getirdik. Konağın arka bahçeye doğru uzanan ayrı bir bölümü daha vardı ki, orası daima kilitli durur, kimse tarafından kullanılmazdı. Yalnız senenin belli günlerinde, dümdüz saçlarının üzerine bir file geçirmiş olan orta yaşlı bir kadın bu kapalı bölmenin kapısını beraberinde getirdiği bir anahtarla açar ve içeriye girerdi. Merak edip anahtar deliğinden içeriye baktığımızda, aslan başlarıyla süslü mermer kurnalar gördük ve bunların yıkanma yerleri olduğunu tahmin ettik. Söylentiye göre burası, vaktiyle Müslümanlığı kabul etmiş olan Selânikli Musevilerin hâlâ daha gizlice ibadet ettikleri bir sinagog olarak kullanılıyormuş. Sonradan öğrendiğime göre, Musevilerde kendini dine adamış kadınlar saçlarını tamamen tıraş ettirirler ve başlarını gerektiğinde bir perukla örterlermiş. Konağın gizli bölümünü zaman zaman açıp içeri giren kadının peruk kullanması da söylentilerin doğru olduğunu kanıtlıyordu bence."[30]

İzhak Ben-Zvi 1918 yılında Yahudi Lejyonu'nda askerken eşiyle birlikte (Kaynak: Encyclopaedia Judaica).

Bir Sabetaycının İsrail Cumhurbaşkanı İshak Ben Zvi ile Görüşmesi

Türkiye'den göç edip İsrail'e yerleşen okurlara hitap eden ve Tel Aviv'de yayımlanan *La Verdad* gazetesinin 1954 yılının şubat ayındaki nüshasında yer alan kısa bir haber oldukça ilginç bilgiler vermekte:

"Bu son günlerde Dönme cemaatinin en önemli ileri gelenlerinden biri olan bir Türk tüccar İsrail'e geldi. Kendisi Dönmeler adına özel bir görev çerçevesinde İsrail'deki yaşam koşulları, âdet ve gelenekleri gözlemlemek ve daha sonra cemaat üyelerine ayrıntılı bir rapor takdim etmek için geldi. Bu tüccara göre İsrail devletinin kurulmasından beri Dönmeler Musevi dinine geri dönmeye

ve İsrail'e gelip yerleşmeyi istiyorlar. Dönmeler bu tüccara Sabetay Sevi ve müritleri konusunu oldukça inceleyen Cumhurbaşkanı İtzhak Ben Zvi ile de tanışma görevini verdiler. Dönmeler Cumhurbaşkanımızı Tanrı'nın bir lütfu olarak görmektedir, zira Dönmelerin kutsal metinlerinde İsrail Kralı'nın Sevi soyundan geleceğini kehaneti yer almaktadır. Ben Zvi cumhurbaşkanı seçilince Dönmeler bunu gizli kitaplarındaki kehanetin gerçekleşmesi olarak kabul ettiler.

Dönme tüccar başkentimizin büyük bir avukatı aracılığıyla Cumhurbaşkanı Ben Zvi tarafından kabul edilmeyi istedi. Cumhurbaşkanı onu hemen kabul etti ve görüşme epey uzun sürdü. Dönme tüccar Cumhurbaşkanı'nın her şeyden nasıl haberdar olduğu ve o ana kadar Dönmelerin yaşamları, âdet ve gelenekleri konusunda gizli olduklarını sandıkları birçok şeyi bildiğini hayranlıkla gördü. Ancak Dönme tüccar Cumhurbaşkanımızın Dönmeler cemaatiyle ilgili birçok sorusuna cevap vermeyi reddetti. Kendisi açıklanması yasaklanmış şeylerin açıklanamayacağını bildirerek özür diledi. Dönme tüccar Yahudi halkı bağımsızlığına kavuşmuştan sonra Türkiye ve diğer ülkelerdeki çok sayıda Dönmenin İsrail'e gelip yerleşmeyi arzuladıklarını bildirdi."[31]

Sabancı Üniversitesi Öğretim Üyesi Doç. Dr. Leyla Neyzi'nin Sabetaycı Kökenli Bir Kadınla Yaptığı Mülakat

Leyla Neyzi'nin 1949 yılında İstanbul'da doğan Fatma Arığ ile yaptığı mülakatta, "Ben çocuğuma bütün açıklığıyla her şeyi anlattım. Sabetayist olmaya benim de hiç niyetim yok. Ama bu kültürü yok saymaktansa, iyi taraflarını görmek ve bununla da iftihar etmek lazım," diyen Arığ bu kimliğiyle ilgili anılarını şöyle dile getirmekte:

"Çocukluğumda ailem tamamen red havasındaydı. Bakıyorum eniştem, oruç tutuyor ama Ramazan ayı değil. Sorunca, 'üç ayları karşılıyor' diyorlar. Sonra Ramazan geliyor, aynı adam oruç tutmuyor. Yıllar sonra, bu orucun Yahudilikten gelen bir kuzu kesme yasağı öncesi orucu olduğunu anlıyorum. Tam bir azınlık psikolojisi olarak, sosyal dayanışma bizim ailede de devam ediyordu. Kötü gün dediğinizde, bir bakıyorsunuz o grup tamamen bir arada. O dayanışmayı bana nasıl açıklayacak? 'Onlar benim can arkadaşlarım.' Tamam, can arkadaşlarım ama tesadüf değil bu. Bir de anlayamadığım espriler vardı. Küçükken annemin yatağına kaçtığımda, anneannem benim boş kalan yatağımın, 'Osman Baba'nın yatağı' olduğunu söylerdi. Ben de bir şey anlamazdım. Sonradan, Sabetay Sevi'den sonra Osman Baba adında bir mesih beklendiği için, evlerde bir yatak boş tutulduğunu ve başında daima bir kandil yandığını öğrendim. Bizde böyle bir yatağın ancak esprisi kalmıştı. Benim büyükannem ve büyükbabamın nesli, bu kimliğin bütün kurallarını ve vecibelerini yerine getirmişler. Şimdi ben bunu nasıl yok varsayabilirim? (..) Anneannemin niye namaz kılmadığını sorguladığımda hep, 'biz Atatürkçüyüz' cevabını aldım. Yani bu grup Atatürk'ün arkasına sığınmış, laiklik kavramı kendilerini de rahatlatan bir kavram olduğu için, topluma karşı kendilerini Selânikli/Dönme' değil, 'Atatürkçü/laik' diye tanıtarak bu külfetten kurtulmaya çalışmışlar. Sorduğum zaman rahatsız edici olduğumun farkındaydım. 'Ne demek efendim, bazısı İstanbul'da doğar bazısı Selânik'te, bizim başka hiçbir farklılığımız yoktur. Biz Müslümanız, ama modern ve Atatürkçüyüz' diyorlardı. Bir ayıp konuyu öğrenmeye çalışıyorum izlenimi veriliyordu. Bunun da çok rencide edici tarafları var. Büyüme çağında insanın özgüvenini sarsıyor. Ben kendimde bu boşluğu yaşadım. 'Ben kimim?' Bu gayet doğal bir soru. Her kafadan başka bir ses çıkıyor. 'Unuttum, bilmiyorum' deniyor.

Selânik'teki son mevlevihanenin son dervişi. Arka planda mevlevihane ve hemen yanındaki mezarlık. (Nicholas Stavroulakis, Jews and Dervishes, Atina 1993).

Neyi unuttun, nasıl unutulur? Aslında ağır bir kimlik bunalımı yaşatılmış bu insanlara. Kesip kesip doğramamışlar ama, psikolojik anlamda çok ciddi eziyete tâbi tutulmuşlar. Muazzam bir bastırılmış duygu ve bir korku. Bu insanlar benlik mücadelesinde korkunç bir ezikliği kabul etmişler. Bir toplum için asimile olmak, hiç de özenilecek bir durum değil. Bir gerçeğin üstünü silerek ne bu grubun içindekiler, ne bu grubun dışındakiler bunu yok edemiyorlar. Ben bu ayıbın bir ayıp olmadığını ancak yıllar sonra kabullenebildim."[32]

Son derece gizli ve gizemli bir etnik/dinî cemaat olan Sabetaycılar hakkında en zengin kaynaklara özellikle yurtdışı Yahudi basınında ve bilimsel dergilerde rastlanmaktadır. Ancak bu kaynaklar genellikle dinsel metin ve ritüellerin çözümlemeleriyle ilgilidir. Sabetaycıların gündelik yaşamları ile ilgili bilgiler için en sıhhatli ancak buna mukabil en zor yöntem sözlü tarih çalışmalarıdır. Yayımlanmış anıların sistematik bir şekilde taranmasıyla da kırıntı mertebesinde de olsa bilgilere rastlamak mümkündür. Konunun gizliği, gizemliliği ve siyasî amaçlı polemiklere son derece açık olması nedeniyle zor bir araştırma alanı olan Sabetaycılar bütün bu güçlüklere rağmen halihazırda bakir bir alan olma özelliğini muhafaza etmektedir.

•

NOTLAR

1 Michele Blumenthal ve Michel Grosman'ın yapımcıları oldukları **Les Demiers Dönmehs** belgesel filmi bunun en iyi örneğidir. Filmde tanıklık yapanların soyadları belirtilmemiştir. Ayrıca yapımcılar belgeselin İstanbul'da gösterilmemesini taahhüt etmeleri üzerine tanıklar konuşmayı kabul etmişlerdir.

2 Bu makalenin taslağını okuyup tavsiyeleriyle değerli katkıda bulunan Cengiz Şişman'a candan teşekkür ederim.

3 Duru (D. 1876 – Ö. 14 Ekim 1967) İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerindendi. Masonluğu ilk açıklayan yazarlardandır. Cumhuriyet döneminde 5 ve 6. dönem Manisa milletvekilliği yaptı. **Çınaraltı, Varlık, Büyük Doğu, Tarih Dünyası** gibi dergi ve gazetelerde yazıları yayımlandı. Başlıca eserleri şunlardır: **Kemalist Rejimde Öğretim ve Eğitim** (1938), **Ziya Gökalp** (1949), **İttihat ve Terakki Hatıralarım** (1957), **Cumhuriyet Devri Hatıralarım** (1958), **Arnavutluk ve Makedonya Hatıralarım** (1959) Kaynak: İhsan Işık, **Yazarlar Sözlüğü**, Risale Yayınları, İstanbul, 2.bs. 1998, s. 208.

4 Duru burada yanılmaktadır. Sevr ihtida etmeden önce kalede hapsedilir.

5 Şekel bugünkü İsrail'de madenî para birimidir. 1897 yılında Basel'de toplanan Birinci Siyonist Kongresi'nde şekel üyelik kartına ve yapılan bağışa verilen addı. Şekele bir Fransız Frangı, bir mark, yarım dolar gibi değer biçildi. Şekelin arka yüzünde Siyonizm programı yer aldı.

6 Kâzım Nami Duru, "Arnavutluk ve Makedonya Hatıralarım", **Tan**, 17-18 Kasım 1955.

7 Eli Şaul, **Balat'tan Bat Yam'a**, (yayına hazırlayan Birsen Talay-Rifat N.Bali), İletişim Yayınları, İstanbul 1999.

8 Dr. Eli Shaul, "Los Donmes de Izmir", **Akl Yerushalayim**, 1993, yıl 14, sayı 48, s.25-26.

9 Şabat, cuma akşamı güneş batışından cumartesi akşamı güneş batışına kadar ve istirahat ve ibadet günü olarak kabul edilen gündür.

10 Büyük Oruç veya büyük af dileme günü. İbrani takvimine göre her yılın tişri ayının onuna, miladi takvime göre eylül ayına tekabül eder. Bu oruç 25 saat sürer. Orucun başladığı günün gün batımından ertesi günün batımına kadar her türlü gıda ve sıvının alınması ve herhangi bir işin yapılması kesinlikle yasaktır. Gün ibadet etmekle geçer.

11 İbrani takvimine göre her yılın nisan ayının 15'ine, miladî takvime göre mart-nisan aylarına tekabül eden ve sekiz gün süren bayram. Yahudi halkının Mısır'dan çıkışını, kölelikten kurtuluşunu ve hür bir millet olmasını simgeler. Pesah bayramında "hamursuz" denen mayasız ekmek yenir.

12 Sazanikos, sazan balığı anlamına gelir ve Dönmeleri tarif etmek için kullanılır.

13 Tevila, din değiştirip Yahudi olmak isteyen kişinin yerine getirmek zorunda olduğu ritüellerden biridir. Kişi bütün vücudunu kaynak veya yağmur suyuyla dolmuş bir su havzasına daldırır ve dinen temizlenir.

14 Giyur, en kısa anlamıyla Musevîliğe geçmek, din değiştirmektir. En temel şartı sünnet yapmak ve tevila yapmaktır.

15 Sâmiha Ayverdi, **Ne İdik Ne Olduk Hâtıralar**, Hülbe Yayınları, İstanbul, 1985, s.76 87.

16 Sâmiha Ayverdi, **a.g.e.**, s.77-78.

17 Münevver Ayaşlı, **Dersaâdet**, 2. Baskı, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1993, s. 170-173.

18 Moshe Sevilla Sharon, "Los Donmes-Parte II", **Akl Yerushalayim**, Temmuz-Ekim 1984, Yıl 6, Sayı 22-23, s. 8-12. Bu makalenin çevirisi daha önce de yayımlandı. Bkz. Moşe Sevilla-Şaron, Çev: İnci Kut, "Dönmeler", **Tarih ve Düşünce**, İstanbul, Kasım 2000, S. 200011, s. 24-27.

19 Raphael Valensi, "Une Dunmeh parle", **L'Arche**, Nisan 1977 sayı 241, s.41-44.

20 Giacomo Saban, "Residui Di Tradizioni Sabbatiane Ancora Presenti In Turchia", **Annuario Del Collegio Rabbinico Italiani**, Sayı 3 1988-1991 s.117-131.

21 A. Haluk Derviş, "Sabbetay Sevi Olayı ve Dönmeler", **Tarih ve Toplum**, Haziran 1986, Sayı 30, s. 329-334.

22 On sayılı dipnotta açıklanmıştır.

23 Purim, İbranî takvimine göre her yılın adar ayının 14. günü, Miladî takvime göre şubat-mart aylarına tekabül eden bir bayramdır. Pers İmparatorluğu'ndaki Yahudileri Haman tarafından imha edilmekten Ester ve kuzeni Mordoşe kurtarmıştır. Puri bayramı bu kurtuluşu kutlar.

24 "Şema" İbranice "Dinle" anlamına gelir. Eski Ahit'te Musa'nın Beşinci Kitabı olan Tesniye'nin Bap 6, ayet 4'ün ilk kelimesidir: "Dinle ey İsrail: Allahımız RAB bir olan RABDIR".

25 Alyans okulları 1860 yılında Paris'te kurulan Alliance Israëlite Universelle (Evrensel Yahudi Birliği) tarafından kuruldu. Bu birlik Fransız devriminin fikirleriyle beslenmiş Fransız Yahudileri tarafından baskı altında bulunan Yahudileri aydınlanma devrine ulaştırmak amacıyla kuruldu. Yakındoğu'da Müslüman ülkelerde yaşayan Yahudi cemaatleri mensuplarına bir zanaat öğretmek ve kültür eğitimi vermek için bu ülkelerde Fransızca eğitim veren bir dizi okul kurdu.

26 "Kutsal" anlamına gelen İbranice kelime. Tanrı için söylenen bir duadır. Tanrı'nın krallığının yeryüzünde kurulması için söylenir. Bu dua söylenirken on erişkin Yahudi erkeğin hazır olması şarttır. Kudüs kıble alınarak ayakta söylenir.

27 Yıldız Sertel, **Annem Sabiha Sertel Kimdi Neler Yazdı**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1993, s. 66-68.

28 Zekeriya Sertel, **Hatırladıklarım**, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1977, s. 79-81.

29 www.itiraf.com.

30 Münib Engin Noyan Selma Türkis Noyan, **"O-MA..."**, Birun Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 1999, s. 245-246.

31 "Los Dönmes", **La Verdad**, 4 Şubat 1954.

32 Leyla Neyzi, **İstanbul'da Hatırlamak ve Unutmak Birey, Bellek ve Aidiyet**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 99. Neyzi'nin yakın tarihte yayımlanmış Fatma Arığ ile yaptığı mülâkatı merkez alıp Sabetaycılık ve millî kimlik konusunu inceleyen bir makalesi mevcuttur. Bkz.Leyla Neyzi, "Remembering to Forget: Sabbateanism, National Identity, and Subjectivity in Turkey", **Comparative Studies in Society and History**, Ocak 2002, 44(1):137-158.

New Yorklu Bir Sabetayistin Vasiyeti

GERSHOM G. SCHOLEM*

Gelecek sayfalarda sunacağım belge, benzerinin yazılıp yazılmadığı, hatta yazılsa bile, korunup korunmadığı şüpheli olan oldukça nadide bir eserdir. Söz konusu belge Prag'daki Sabetaycı bir grubun mensubu olan Gottlieb Wehle'nin vasiyetidir. Wehle, hakkında Josephine C. Goldmark'ın kaleme aldığı bir monografisi olup, 1849'da Amerika'ya göçüp yerleşen bir aileden gelmektedir.[1] Wehle New York'a yerleşmiş ve orada ölmüştür. Vasiyetini de bu şehirde yazmıştır. Oğlu Theodore'un 1898'de yayımladığı Wehle ailesi soyağacına göre, müteveffa Yargıç Louis Dembitz Brandeis'in büyük amcası ve modern *Wissenschaft vom Judentum*'un (Bilimsel Yahudilik) kurucularından biri olan Zacharias Frankel'in kuzeni olan Gottlieb Wehle, Prag'da 27 Temmuz 1802'de doğmuştur. Vasiyetin birinci bölümü Wehle'nin altmış birinci yaş gününde ikinci bölümü de bir yıl sonra yazıldığından, vasiyet 1863-64'te kaleme alınmış olmalıdır. Dolayısıyla bu, babasının evinde öğretilen doktrinin temel ilkelerini hiçbir zaman unutmamış olan Yahudi bir Sabetaycının en son belgesidir. Şunu

Gershom Scholem.

hemen belirtmek gerekir ki Wehle'nin Sabetaycılığa bakışı ile Moses Porges'in (von Portheim) Prag ve Offenbach'da, bir genç olarak Sabetaycı çevrede yaşadıklarını aktardığı anıları arasında temel bir fark vardır.[2] Porges'in anılarını ne zaman kaleme aldığını tam olarak kestirmek güçtür, ancak Wehle'nin vasiyeti ile aynı zamanda yazılmış olmalıdır. Wehle vasiyeti yazarken Porges artık yaşlı bir adamdır, Wehle'den yirmi yaş daha büyüktür. Porges, Offenbach'taki fırka yanlısı hayatın karanlık taraflarının bilgilerine yer verirken bu bilgiler Wehle'de yer almaz. Wehle, Sabetaycı hayatın ve öğretinin sadece olumlu ve son derece saygın olan kısmını biliyordu ve nitekim de fırka hakkında oldukça yaygın olan hikâyelerin yalan, iftira ve uydurma olduğunu söylerken çok samimiydi.

Sabetay Sevi ve Jacob Frank

Olayın her iki tarafına da -Sabetay Sevi ve Jacob Frank'in son Yahudi taraftarlarının yüksek ahlakî standartlarına olduğu kadar Jacob Frank'ın oğullarının devam eden tartışmalı ritüellerine de- vurgu yapan Moses Porges, 1800'de Prag'a döndükten sonra fırka ile bütün ilişkilerini koparmamış ve Dr. Stein ile olan bir konuşmasında söylediğine göre, kendi genç gözlerinin gördüğü tüm bu olayların arkasında daha başka bir şeyin olup olmadığından da hiçbir zaman emin olamamıştır.[3] 1820-30 da, Porges bu fırka yanlısı ideolojiyi tamamen terk ederken, Wehle'nin atalarının ideolojisine olan sempatisi aşikâr olarak devam etmişti. Torunları olan, New York'lu

Jacob Frank.

Bayan Pauline ve Josephine Goldmark, 1938'de, vasiyetin 'teorik' kısmının bir kopyasını nezaketle bana verirken dediklerine göre, vasiyetname sahibinin kızı olan ve yaklaşık yirmi yıl önce ölen teyzeleri Bayan Julia Oettinger'in, ailenin her üyesine, kendisinin hâlâ son derece gurur duyduğu Sabetaycı köklerine bir nişane olarak bu vasiyeti ulaştırmayı kendine vazife edinmişti. Bayan Oettinger, aile geleneğinde büyük bir saygı ile minyatür resmi yüz yirmi[4] yıldan fazladır muhafaza edilen, Eva Frank'ı bir ermiş olarak kabul edenmiş.

Wehle ailesi Prag'ın eski aristokrat ailelelerinden biriydi ve hem Sabetay hareketi içinde hem de daha sonraki Frankist[5] grup içinde önde gelen roller almışlardı. O zamanlar ciddi bir ilgi merkezi olan ve büyük roller oynayan bu ailenin önemi henüz yeterince değerlendirilebilmiş değildir. Vasiyeti bırakan şahsın babası, Aaron Beer Wehle (1750-1825) ve özellikle de amcaları, Praglı Jonas Wehle (1752-1823) ve Gitschinli Emanuel Wehle, Bohemya ve Moravyalı Sabetaycıların arasında önde gelen isimlerdi. Amcaları fırkanın gelişmesinin son aşamalarında maneviî liderler olarak tanınıyorlardı. Babasının kızkardeşi Roesel Eger (öl. 1831), çok meşhur Sabetaycı bir "Peygamber"[6] idi ve hepsi de 1786'dan 1816'ya kadar Sabetaycılığın son Mekkesi olan Offenbach'a defalarca hac ziyareti yapmışlardı.

Bir İngiliz Misyonerin Gözlemleri

O zaman yayımlanan bir İngiliz misyoner dergisinde, ağustos ve eylül 1818'de Bohemya'yı ziyaret ederken, Aaron Beer Wehle'yi de ziyaret edip ondan "saygın yaşlı bir adam" diye bahseden misyoner J. Nitschke tarafından kaleme alınmış, Wehlelere ve onların Sabetaycı inançlarına dair ilginç kayıtlar buldum.[7] Kendisine fırka ile ilgili sorular sormaya başlayınca ilk başta Wehle büyük bir tedirginlik yaşamış, ancak ikinci konuşmada Wehle ve "onun arkadaşı ve çocuklarının önceki bakıcısı olan Benedict Patschotsh" samimiyetini ilerletip kendi "toplumları"nın varlığını ve yürütmekte oldukları bazı faaliyetleri Nitschke'ye aktarmışlardır. Şunu da biliyoruz ki Louis Dembitz Brandeis'in dedesi olan, o zamanların genç tıp öğrencisi Dembitz'i kendi topluluklarının yörüngesine çekmeyi hemen hemen o zamanlarda başarmışlardır. Sabetaycı Yahudiler arasında gizli Hıristiyanlar bulmayı bekleyen misyoner, "onların hâlâ gerçek Yahudiler olduğunu" anladığında az şaşırmadığını, ancak diğer Yahudilerin onlardan nefret edip aşağıladığını ve birçok korkunç suçlarla onları suçladıklarını bize aktarmaktadır. Bu suçlardan birisi de fırkanın içinde yaşadığı gettoda gerçekleştiğine yaygın olarak inanılan cinsel sapıklıklardı. Onlar Isa'nın kendi milletleri için büyük bir reformcu olduğunu kabul ediyorlardı ancak İsa bundan öte bir şey ifade etmiyordu. Nitschke onların yüksek ahlakî değerlerini, Kabala'ya bağlılıklarını ve doktrin hakkında ellerinde gizli yazmalar bulunduğunu doğrulamaktadır. Dolayısıyla burada 1864'teki Sabetaycı vasiyetin yazarının içinde büyüdüğü ortamın birinci el görgü tanığı ile karşı karşıyayız. Öğrendiğimiz kadarıyla onun hocası grubun aktif bir üyesiymiş. Nitschke, Baruch Petschotsch'un (Wehle aile soyağacında belirttiği), Aaron Beer Wehle'nin büyük kızı Amalie'nin (1792-1864) kocası ve dolayısıyla, Gottlieb Wehle'nin enişteşi olduğunu ya bilmiyor ya da zikretmiyordu. New York'taki vasiyet hâlâ, hareketin liderlerinden birinin (muhtemelen Jonas Wehle) mektuplarından[8] ve şu an Kudüs'teki Schocken Kütüphanesi'ndeki Talmudik Aggada'nın önemli bir tefsirinden öğrendiğimiz kadarıyla Prag çevresinin öğretisini yansıtmaktaydı.

Ortodoksi, Mistisizm ve Aydınlanma

Daha ilginç olanı ise yazar atalarının, yani sadece gruba üyeliği tartışına konusu olamayan babasının değil aynı zamanda dedeleri ve büyük amcalarının da Sabetaycı eğilimlerini bize bildirmektedir. Şurası çok iyi bilinen bir gerçektir ki, Sabetaycılık 18. yüzyılda büyük ölçüde bir "aile dini" idi, yani derin kökleri olan bu gizli doktrinin büyük bir hassasiyetle korunduğu yerler, çok ünlü bazı ailelerin bulunduğu yerlerdi. 1752'de, kendisine verilen bilgilere dayanarak, Jacob Emden Prag'daki Sabetaycı grubun liderleri olarak bilinen insanların listesini yayımladı.[9] Bu listede haham Jonah Landsopher ve Haham Ephraim ben [bin] Aaron Beer (Wehle)'nin de adları vardı. Torunları bugün gururla onların gizli-Sabetayist olduklarını söylerler. Gottlieb Wehle'nin bilgisi şüphesiz ki Emden'in yazdıklarından değil, aile geleneğinden gelmekte; dolayısıyla Emden'in dedikodu mahiyetinde aktardıklarını da doğrulamaktadır.[10]

Sabetaycı kökenden gelenlerin pek

çoğu mümkün olduğu kadar gerçeği gizlemeye çalıştı ve bu eğilim daha sonraki Sabetaycılıkta "kim kimdir"in bilgisi hakkındaki kıtlığın temel sebebi oldu.[11] Bu eğilimin aksine, Gottlieb Wehle, bırakın Sabetaycılığından utanmayı, çocuklarını kendi asıl kökenlerini unutmamaları için uyarma yoluna gitmişti. Hiç kimsenin Sabetaycı fırka ile ilişkisinden söz etmeye cesaret edemediği 1870'lerin Prag'ının tersine, New York'taki kuzen Sabetaycılığı, donuklaşmış ortodoksiye ve hahamların tutucu fanatizmine karşı bir başkaldırı olarak nitelendiriyor ve dolayısıyla gurur duyulacak bir şey olarak görüyordu. Gottlieb fırkanın son kuşağı zamanında büyümüştü ve Fransız Devrimi'nin ve Aydınlanma'nın yeni atmosferiyle ilişkiye girdikten sonra, 1800'lerde sessizce terk edilen fırkanın karanlık taraflarını bilmiyordu. Konu hakkındaki kıt bilgilerimize göre, Sabetaycı "Toplum" 1820'lerde çözülmüştü; elçiler kasaba kasaba, aile aile dolaşarak fırkanın gizli yazmalarını toplamışlardı ve pek çoğu da bu yüzden ortadan kalkmıştı. Bu konudan hem başka bir Sabetaycı aileden gelen filozof Fritz Mauthner hem de Moses Porges bahsetmişlerdir.[12] Sabetaycılar, mesihî umutları olan ve fırkanın geçmişte büyük bir rolü olduğunu düşünenler dahil, birçok gözlemcinin belirttiği gibi "Yeni Yahudi" olmuşlardı, yani reform hareketini desteklemişler ya da dine karşı tamamen kayıtsız kalmışlardı. Hiç kuşkusuz ki Wehle ailesinin başına da aynı olay gelmişti. Jonas Wehle'nin oğlu, 1832'de, Prag'daki vaiz Leopold Zunz'u davet eden Reform Cemaati'nin kurucuları arasındaydı. Gottlieb Wehle'nin vasiyeti Sabetayizm ve neolojinin bir karışımıdır. 1845 Prag'ındaki fırka hakkında son bilgiler geride kalanlarla yakın ilişkisi olan Wolfgang Weseely tarafından bize ulaşmaktadır. Weseely daha sonra "Bir Sabetayistin Mektupları" adı altında, isim vermese de, Jonas Wehle'nin damadı olduğunu kestirmenin mümkün olduğu bir seri yayımlamıştır. Wehle'nin mektuplarına yazdığı giriş mahiyetindeki yazı, Gottlieb Wehle'nin Amerika'ya göç etmesinden kısa bir süre önce yazılan vasiyetin hangi durumda yazıldığını yansıtmaktadır. Şöyle demektedir orada: "Peter Beer'in fırka hakkında 1822'de verdiği bilgilerden bu yana hakkında hiçbir şey yayımlanmasa da fırka tamamen varlığını tüketmiş değildir. Ancak çok az yaşama belirtisi vermektedir ve üyelerinin Yahudiliğe karşı verdiği radikal muhalefet oldukça yumuşamıştır. Öyle görünmektedir ki üyeler, gizli-Sabetaycılığa razı olmuşlar ve önceki ihtidalarını ve kutsal misyonlarını hatıralarına gömerek, pasifliği tercih etmişlerdir."[13] Gottlieb Wehle'nin vasiyeti, bu halet-i ruhiyeyi gösteren en son belgedir.

Sabetay Sevi'nin İzmir'de yapılan gerçek portresi.
(Kaynak: Gershom Scholem, Sabbatai Şevi The Mystical Messiah, *Princeton Üniversitesi Yayınları, 1989).*

Vasiyetin Metni

"Bu vasiyeti neden yazıyorum?
İnsan Kaderinin Hâkimi olan,
Tanrı'nın Adına!

Benim biricik, sevgili evlatlarım,

Bugün, yıllardır bitirmeyi ertelediğim bir belgeye başlıyorum. Her geçen yıl, bununla beraber, [bu belge] aciliyet kazanıyor. Heyhat! İnsanın zaafiyetleri hiç de az olmamacasına, daha belirgin hale gelmeye başlıyor ve en sonunda öyle görünüyor ki önceden oldukça kolayca yaptığımız düzenlemeleri yapmak neredeyse imkânsız hale geliyor.

Her insanın, günün birinde sevdiği ne varsa burada, aşağıda bırakmak zorunda kalacağı anı düşünmekten alıkoyan bir ürkekliği vardır -bunu korkaklık olarak adlandırmak istemiyorum-. Her aile babası belli bir yaşa geldiğin de ve özellikle de dost ve akrabalarının trajik olaylarla karşılaşmalarını gördüğünde, sonunda kendisinin de günün birinde sahnede yer almak için aniden çağrılmaya karşı bir garantisinin olmadığını fark etmek zorunda kalır. Ve bundan dolayıdır ki hâlâ aklı başında ve sağlığı yerindeyken bir babanın çocuklarına ve akrabalarına son "Şehadet"ini iletmesi tavsiye edilir bir öğüttür. Normal hayatta buna "vasiyetini bildirme" denir, yani varlıklı babanın kendi arkasından servetinin yeniden düzenlenmesini, neyin kime kalacağının kayda

alınmasını içerir. Ancak bir babanın hayattan ayrılırken çocukları ile üzerine ciddi konuşmayı arzu ettiği, malın ve servetin ötesinde bazı şeyler vardır. Bunlar her gün değiştiği için bunlar hakkında kesin bir şey söylemem mümkün değil, ancak yine de daha sonra bunlar hakkında bir şeyler açıklayabilirim.

Kardeşim Simon, karısı Rosi, (doğumu Porges)[14] ve üç çocuklarının 1831 aralık ayındaki kolera salgınında kollarımda ölmelerini görmek benim için tarifi imkânsız bir acı oluşturdu. Macaristan'da Pressburg'dan Dr. Dembitz[15] ile evlenen, kız kardeşim Fanny'yi, 1840 yılının aralık ayında kaybettim ve erkek kardeşim doktor Adolf'u 1840 Nisanında. Kardeşim Simon otuz beşindeydi, kız kardeşim kırk, Adolf ise daha kırkına bile erişmemişti. Sizler, benim sevgili evlatlarım, bugün benim altmış birinci yaşımı kutluyorsunuz.[16] Bu rakam benim için bir uyarı. Tanrı sizlerin uğruna bana daha çok yıllar bahşetsin de ben de sizlerin iyiliğine katkıda daha çok bulunabileyim."

Prag'dan Neden Ayrıldık?

"Sizlerin de çok iyi bildiği gibi, sevgili evlatlarım, Prag'da Yahudilere karşı yapılan toplu gösteriler yüzünden, benim ve sizlerin doğduğu, üzerinde atalarımın yüzyıllar boyunca Tanrı'nın razı olduğu onurlu bir hayat sürdürdükleri, inançları ve milliyetleri yüzünden masum yere büyük eza ve cefalar çektikleri kıtayı terk etmeye karar verdim. Bana onlarla aynı toprak parçasını, ki orada huzur içinde yatsınlar, paylaşmak nasip olmadı.

Biliyorsunuz ki saygıdeğer pederim, ben yirmi beş yaşındayken Ağustos 1825'de bizlerden ayrıldı.[17] Sevgili annem, ki muhtemelen benim sevgili yavrularım Lotti ve Tini hayal meyal hatırlarlar, Aralık 1838'de vefat etti.

Aşağıdaki sayfalarda sizlere, Avrupalı asiller ayarında, binlerce dolara malolmuş resim galerisinin bir benzeri olmamakla birlikte, kendi atalarımın galerisini sunacağım. Burada belki birer sanat parçası bulmayacaksınız ama hatasız ve kusursuz karakterleri ve isimleri bulacaksınız. Bu insanlardan gelen soyunuz sadece birer tatminkârlık ve gurur vesilesidir. Atalarınız baron, kont gibi unvanlar taşımadılar, devletin yüksek kademelerinde yer almadılar. Ama onlar en eski ve saygıdeğer ırkın çocukları ve soyu olan Yahudilerdi. Atalarınız yüksek mevkilerini kılıçla, hain suikastlerle, entrikalarla kazanan kahramanlar ya da kariyerlerine eşkıyalık ve hırsızlıkla başlayan kimseler değillerdi.

Sizin atalarınız kültürlü ve büyük Prag toplumunun en büyük, en saygıdeğer ve en önde gelen iki ailesinden gelmekteydi: Babam Aaron Beer, meşhur Wehle ailesinden, annem[18] ise Bermann Simon Frankel Spiro'nun[19] kızıdır. Belli ki onlar da Speyer'lerden gelmeler; babamın annesi, Jona-Emanuel Landsopher'in[20] (Sopher İbranice'de "noter" ya da "yazar" anlamındadır ve önceleri Yahudiler arasında saygın bir mevki olsa gerektir) yegâne kızıdır. Dedem Haham Hersch Wehle'nin[21] iki kardeşi vardı, Ephraim[22] ve Isaak. Ephraim, Haham Wolf Wehle'nin babası, sizin annenizin[23] dedesidir ve Ernest (Ephraim) ile Samuel Wehle'nin babasıdır. Babamın kardeşleri ve amcası Emanuel (Reb Mendel of Gitschin) ve Jonas (Reb Jona),[24] Dr. Hermann Wehle ve onun kardeşleri Adam, Joseph ve Max (Klarenberg), Jonas amcanın[25] çocuklarıdır. Emanuel amcanın çocuklarını yani Luise Klarenberg,[26] Fanny Dawidels ve muhtemelen Rosa'yı zaten hatırlarsınız."

Aile Soyağacımız

"Ailemin soyağacı Prag'da yüzyıllardır bilinir -bunların hepsi Eski Ahit ve Talmud bilgileriyle, iyilik yapmalarıyla, onurlu ve kusursuz hayat tarzlarıyla, servetleri ve saldırgan olmamalarıyla tanınırlar. Bunlar sadece genel özellikleridir ve belki de size şu an tuhaf geliyor olabilirler. Bunun sebebi de sizin, bu kimselerin her za-

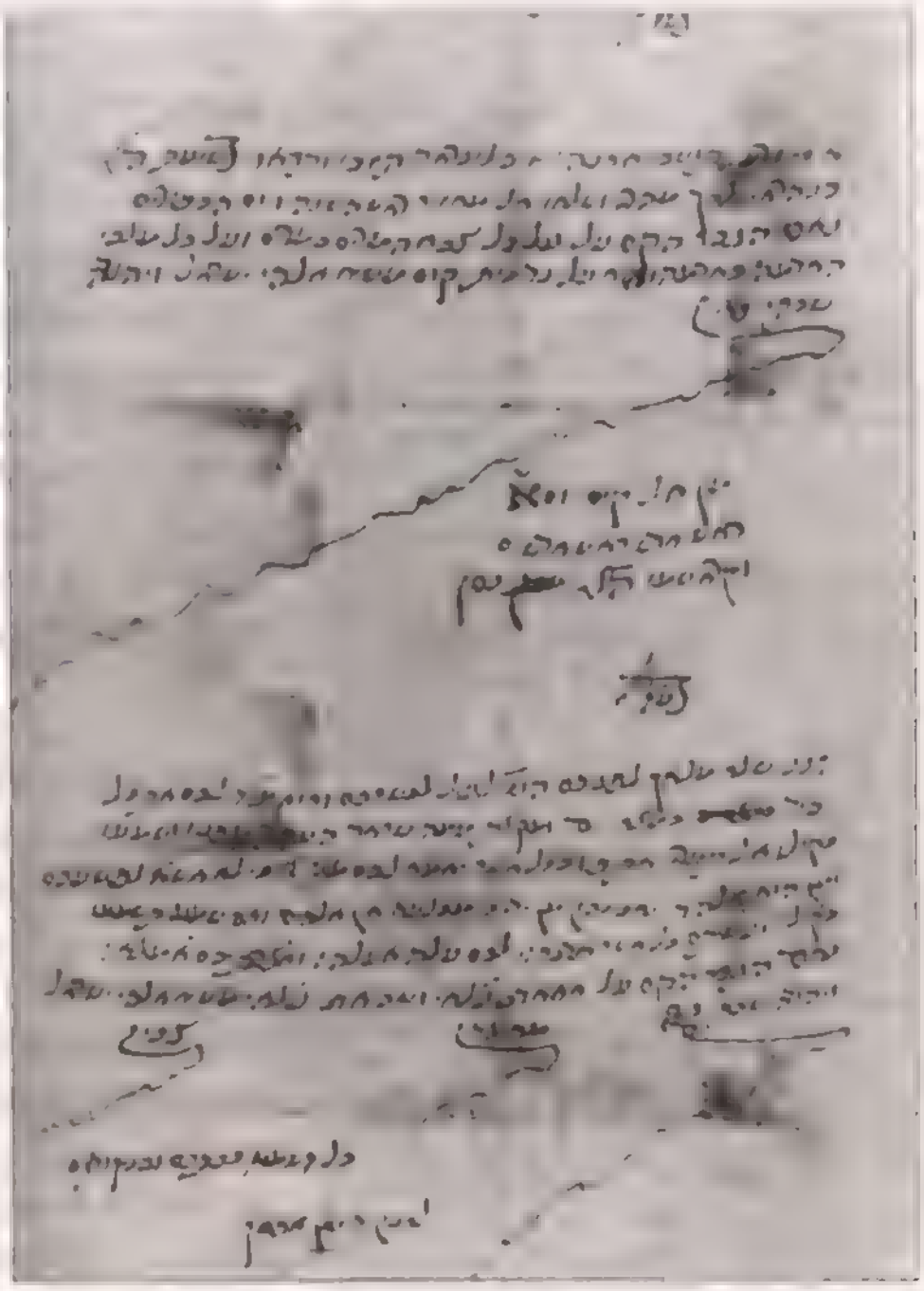

Sabetay Sevi'nin vefatından önce Arnavutluk Yahudi Cemaatine gönderdiği son mektubu. (Kaynak: Gershom Scholem, Sabbatai Şevi The Mystical Messiah, 1989).

Sabetay Sevi'nin dördüncü eşi Sara'nın Hıristiyan manastırından kaçıktan sonra bir Yahudi mezarlığında bulunuşunun temsili resmi. Sara, bir dönem fahişelik de yapmıştır ancak Sevi ile evlendikten sonra Müslüman olmuştur. (Yedigün, 7 Nisan 1937, S. 213, s. 11)

man büyük bir saygınlıkla yad edildiği çevrede yetişmediğiniz içindir. Onlar Bohemya Yahudilerinin soylularıdır. O dönemde üretilen eserler Yahudi teoloji çevrelerinde hâlâ şöhretini sürdürmektedir ve öyle olmaya da devam edecektir. Bu eserlerin en meşhurları, büyük Jonas Landsopher ve büyük Ephraim'in *Ephraim's Vintage*[27] adı altında yayımlanan edebî eserdir. Bu kimselere, amacı sadece sofistikasyon ve zihin keskinleştirmek olan kuru Talmud çalışmaları yeterli gelmemiştir.[28] Ahlak, metafizik ve din üzerine olan Talmud'un bölümleri, kendi çağdaşlarının pek çoğu tarafından ihmal edilmiş ve teolojik ilkeler hakkındaki fikirler ve sistemler fark edilmeden kalmıştır.[29] Sizin atalarınız sonuçta kendilerine haham diyen bazı ikiyüzlüler, sözde eğitimciler tarafından sapkınlıkla suçlanmışlardır. Onlar tarafından iftiraya uğramış ve eza görmüşlerdir. Bu ikiyüzlüler[30] kendi tabirleriyle bu "fırka"nın ilke ve doktrinlerinin pek çoğunun Hıristiyanlarla paylaştıklarını hatta aynı eğilimleri[31] taşıdıklarını söyleyerek, kürsülerden halkı onlar aleyhine kışkırtacak konuşmalar dahi yapmaya cüret etmişlerdir. Dinleyicilerin gözlerini bağlamışlar, uygunsuz ve çok büyük suçlamaları içeren broşürler yayımlamışlardır. Bu broşürler Avrupa'nın büyük bir bölümünde ışık hızıyla dağıtılmıştır. Bu ikiyüzlü ve inançlarında katı olan kimseler tarafından eza edilen söz konusu "heretikler, soharitler[32] ve Sabetaycılar" yumuşak bir direnişle bu müsamahakârsızlığa karşı dayanmışlar, hatta otoritelerin teklif ettiği korumayı dahi istememişlerdir.[33] İşin tuhaf tarafı, en fanatik karşıtları bile onların yüksek zekâsını, kusursuz hayat biçimlerini, sıkı ahlakî değerlerini, doğruluklarını ve iyiliklerini, kısacası iyi bir vatandaşta bulunması gereken her türlü erdemliliği kabul etmek zorunda kalmışlardır."[34]

Ortodoks Baskı ve Beklenen Mesih'in Görevi

"Takvaları ve yumuşak duruşları yüzünden eza gören bu insanlar müsamahakârsızlıktan çok çekmişlerdir. Oysa onlar vahyedilmiş dinin ilkelerini, onun yüksek amaçlarını ve milletlerinin istikbaldeki kaderini inşa etmek dürtüsüyle hareket etmişlerdi.[35] Çok mükemmel olan Talmud bilgilerini geride tutarak, dinin gerçek ruhunun peşinden gitmişlerdi. Teolojik çalışmalarını, Eski Ahit'in ve genelde Kabala adı altında anılagelmiş olan teolojik eserlerin ruhundan esinlenerek organize etmişlerdi. Bu gizli birikimin doktrinini, ölü seremonilerin üzerinde tutmuşlar ve onlarda bulunan ruhu canlandırmaya çalışmışlardı.[36]

'O insan, ki Tanrı'nın bir sureti ve onun en mükemmel eseridir ve tekrar Yaratıcı'nın elinden çıktığı zamandaki mükemmeliğine dönecektir; bütün bedensel, zihinsel ve ruhsal hastalıklardan azad olacaktır. Düşüşten (cenneten kovuluş) önceki gibi masum olacak, kötülük ve günahtan beri olacaktır.'[37] İşte bu ilke onların amaçlarının ve Tanrı'yı nasıl algıladıklarının kısaca bir tarifidir. Dahası, Tanrı dünyaya dolaylı olarak müdahale ettiği için ona bu dünyada bir temsilci yani seçilmiş ve kutsanmış bir mesih gereklidir.[38] Kabala'nın prensibine göre, insan İlahi Takdir'in bir aracıdır ve İlahi Takdir insan vasıtası ile eylemde bulunur. Dolayısıyla seçilmiş birinin küçük bir eylemi dahi İlahi Takdir'de çok büyük anlamlar taşıyabilir. Nitekim bu centilmen insanlar bu yüksek hedefi en yüksek ahlakî standartlarla hazırlamaya ve mükemmelleştirmeye çalışmışlardır. Kendi inançlarının yanlış anlaşılmasını yüksek amaçlarına ulaşmadaki fedakârlık olarak bir fırsat[39] şeklinde değerlendirmişler ve gerçekten de kendi inançlarının

altlarında bu fedakârlıkları yapmışlardır."

Hayatının Sonuna Yaklaşırken

"Bir yıl daha geçti ve ben tekrar güçlü bir şekilde anımsadım ki bizler zayıfız ve yarının neler getireceğini bilemeyiz. Altmış ikinci yaşgünümde genelde mutlu geçti. İki ay önce sevgili kız kardeşim[40] ikinci kez tehlikeli bir ameliyat geçirmek zorunda kaldı. Sekiz gün sonra kardeşim Moritz bir daha geri dönmemecesine buradan ayrıldı. Bu iki çok üzücü olaydan sonra doğum günümde çok mutlu olmamı bekleyemezsiniz. Uzun zamandır hasta olan kız kardeşimin hızla güçten düşmesi ve sonun yaklaştığını hissetmesi, benim üzerimdeki en depresif etki oldu. Bu melankoli ve depresyonla mücadele etmek için çok uğraştım ve kendi kendime defalarca dedim ki: 'Senin işin daha bitmedi, işinin sona erdiğini düşünmeye başlamadan önce yerine getirmen gereken pek çok sorumlulukların var.'

Gerçekten de hâlâ bazen sizlerden ve sevdiklerimden ayrılacağım zamanı düşünmenin zorunlu olduğunu hissediyorum. Belki de çok yakın bir zamanda olacak bu ya da zihinsel durumum size arzularımı anlatmak için uygun şartları taşımayacak. Neden size, normal zamanda kısa bir süre için bile ayrılırken yaptığımız son "elveda"mı etmeden, aranızdan ayrılmak zorunda kalayım?

Her elvedada olduğu gibi, en son ayrılışımda da 'Tekrar Görüşelim' cevabını arayacağım. Ben, sevgili evlatlarım, bundan muhakkak eminim; üstesinden geleceğime hiç şüphem yok. Matematik bir kesinlikle söylüyorum ki -eğer böyle bir ifade kabul edilebilirse: Tanrı vardır ve insan da onun suretindedir. Bu suret, yani insan, yokolmaya veya bozulmaya mahkûm edilemez! Siz bu satırları, üzgünüm ki bazılarınız da şüpheci düşüncelerle okurken ben amacıma erişmiş olacağım ve bileceğim ki Yaradan insanı sadece yaşaması ve daha sonra da mutsuz ölmesi için, evet en aşağı hayvandan dahi daha mutsuz olarak, zihin ve ruhla donatıp bırakmış olamaz! İnsanın hayvandan üstünlüğü sadece zihnini geliştirebilmesi, dünyayı süslemesi ve nihayetinde onu icatlarla Cennet'e çevirip, daha sonra da burada kısaca konakladıktan sonra ölümden sonraki hayat hakkında bir ümidi olmadan geçip gitmesi mi olmalıdır? Ya da en iyi ve en centilmen insanların, hataları olmadığı halde şu kısacık varoluşlarındaki hayatları boyunca eza ve cefa çekmeleri ve tedirginlik içinde yaşamaları ve daha sonra da hayatın sona ermesiyle hiçliğe gömülmeleri sadece bir tesadüf eseri mi olmalıdır? İçimizden bir ses -eğer çok güçlü bir şekilde bastırmıyorsak- bize şöyle der: bu hayattan sonra bir hayat var. Bu zihinsel dünya nasıl inşa edilir, bunu bilmiyoruz -ancak gelecek hayata dair olan inanç, ebedi hayatın kapasitesi için de ipuçları taşır. Benim sevgili evlatlarım, bu doğru ve kutsanmış inanca sıkı sıkıya yapışın- onsuz daima mutsuz olursunuz, onunla ise asla.

Atalarınızın bu mutlu inancından dolayı sakın utanmayın! İçinizde ebedî hayatın tohumunu hissettiğinizi gururla telaffuz edin. Her kim sizi, benim sağlam inancımı oluşturan bu inançtan mahrum etmeyi arzularsa, sizin en büyük hazinenizi çalmış olur. O kesinlikle sizin dostunuz olamaz. O kimse gelecekteki varoluşa gözlerini dikmeye cesaret edebilecek kimse de değildir ve geri kalan hayatını samimiyetle kişisel gelişmesine ve tevbeye adamış olarak harcamak zorunda kalabilir. Ancak güzele olan bu eğilim pek çok insanda eksiktir ve kendi geçmişlerinin ve geleceklerin üzerine bir örtü çekmeyi daha kolay bulurlar."

İngilizce'den çeviren:
Cengiz Şişman

NOTLAR

Çevirmenin Notu: Bu makale Gershom G. Scholem'in **Messianic Idea in Judaism** adlı eserinin bölümlerinden birisidir. Sabetay Sevi hayattan ayrılmasından sonra geriye kimine göre "heretik bir idoloji" kimine göre "sekteryan bir hayat" olan karmaşık bir entelektüel ve sosyal miras bırakmış, taraftarlarından bazıları Sevi gibi Müslüman olarak **ma'minim** yani "inananlar" adını almış ve onun inancını sürdürmüş, diğer inananları ise Yahudiliğin içinde kalmışlardır. Ancak her iki grup da geçerli dinin baskılarından çekinerek inançlarını içlerinde saklamayı tercih etmişlerdir. Sevi'nin ölümünden yaklaşık yüz yıl sonra Polonya'da ortaya çıkan ve Sevi'nin mirasını devam ettirdiğini söyleyen Jacob Frank, onun ilkelerine uyarak Hıristiyanlığa geçmiş ve Sevi'nin mirasını Hıristiyanlığa da taşımıştır. Böylelikle Sevi'nin mirası, sanıldığı gibi sadece İslâm içerisinde değil, her üç dinde, hatta günümüze kadar, devam etmiştir. Bütün eleştirilere rağmen Sabetaycılık konusunda halen en büyük otorite olmayı haklı olarak sürdüren Scholem'in önsözüyle sunulan bu belge, Türk okuyucusunun fazla bilmediği, Sabetay Sevi'nin Hıristiyan ve Yahudi mirasının hangi zor şartlar altında devam ettiğini göstermesi açısından oldukça önemli ve ilginçtir. Vasiyetin metni yer yer Kabalistik sembol ve fikirlerle örülü olduğundan bazı kısımlar kaçınılmaz olarak muğlaktır.

* Scholem, Gershom Gerhard (1897-1982): 20. yüzyılda Kabala ve Yahudi mistisizmi sahasının en önde gelen ismidir. Yahudi asıllı Alman bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiş, genç öğrenci iken Yahudi milliyetçiliğinin etkisiyle ailesini bırakarak Filistine göç etmiş ve daha sonra Kudüs İbrani Üniversitesi'ne dahil olmuştur. 1926 yılında aynı üniversitede Kabala kürsüsünü kurarak hayatı boyunca Yahudi mistisizmi konusunda eserler vermiştir. En büyük ve etkili çalışması kırk yıl boyunca üzerine çalıştığı ve 1957 yılında iki cilt olarak İbranice yayımladığı **Sabbatai Sevi: Mistik Mesih** adlı kitabıdır.

1 Josephine C. Goldmark, **Pilgrims of '48...a Family Migration to America.** New York, 1930.

2 Porges'in hatıraları Almanca orijinalinden Yidişçe'ye çevrilerek yayımlanmıştır. Dr. N. M. Gelber, **Historische Schriften fun YIVO,** I (1929), s. 253-96.

3 "Communication on the Frankist Sect" Dr. Stein tarafından Alman-Yahudi yıllığında basılmıştır. **Achawa**, IV (1868), 154-66, özellikle s. 159.

4 Minyatür Eva Frank tarafından Gottlieb Wehle'nin babasına 1816'da ölümünden kısa bir süre önce verilmiştir. Bu tarih, minyatürün saklı bulunduğu deri kabın üzerine kazılıdır. Portre Bayan Goldmark tarafından Kudüs İbrani Üniversitesi'ndeki Scwadron otograf ve portreler koleksiyonuna verilmiştir. Pek çok kanıt bu resmin kopyalarının fırkanın içindeki aktif ailelere manevi birer hediye olarak verildiğini göstermektedir.

5 Sabetaycılık terimi ile Frankizm terimleri arasında temel bir fark yoktur. Bu terim fırkanın üyelerince hiçbir zaman kullanılmamıştır. Onlar kendilerini sadece "ma'minim" yani "inananlar" [mümin] yani Sabetay Sevi'nin mesihiliğine ya da onun vasıtası ile Frank da dahil daha sonraki reenkarnasyonlarıyla gelen yeni vahye inanlar anlamındadır. Fırkanın Yahudi muhalifleri onları **Shebslach** olarak adlandırmışlardır. Frankizm terimi ilk olarak Polonyalı yazarlar tarafından 1760'ta Jacob Frank liderliğinde Katolikliğe geçen gruptan bahsederken kullanılmış-

tır. Ancak fırkanın üyelerinin pek çoğu Yahudiliğin içinde kalmayı tercih etmişler, Frank'ın manevi rehberliğini kabul etseler de Frank'ı takip eden Sabetaycılar, Frankizmi kabul etmekle Sabetaycılığın temel öğretilerinden vazgeçmemişler, ancak Frank'ın yeni yorumuyla önemli ölçüde değiştirmişlerdir.

7 Prag Sabetaycıları hakkındaki şifahi gelenekle gelen bazı bilgileri, oradaki Talmud Akademisi'nin eski öğrencisi (1829-32) olan Dr. Klein toplayıp yayımladı. Ancak hiç kimsenin bulmayı tahmin etmediği bir yerde olduğu için Sabetayizm tarihçilerinin hiçbiri bunları dikkate almadı. **Literaturblatt des Orients**, 1848, s. 528. Wehle ve Bondi ailesi için bkz. s. 526 ve 540.

The Jewish Expositor (Londra), IV (1819), s. 30-32.

8 Söz konusu mektuplar Peter Beer'in Kabbala üzerine olan cildi içinde bulunmaktadır. P. Beer, **Geschichte, Lehren und Meinungen aller... Sekten der Juden**, II (1823), s. 343-401.

9 Jacob Emden, **Torat ha-Kena'ot** (Amsterdam, 1952), folyo 60a.

10 Jonah Landsopher Sabetaycı olarak bilinen Jonathan Eibeschütz'ün yakın arkadaşı ve hayranıdır. Onun Sabetaycı olduğu M. A. Perlmutter'in **Jonathan Eibeschütz'un Sabetaycılıkla İlişkisi** (1947, İbranice) adlı çalışmasında yetkinlikle gösterilmiştir. Landsopher'in faaliyetlerinin ayrıntılarıyla ilgili diğer bilgiler Emden'in polemik risalesinde yer almaktadır. **Ben Jonathan Hasopher**, 6a.

11 Sabetaycı soyu itiraf etme tereddütünün sebepleri için bkz. "Sabbatianism and Mystical Heresy", Gershom G. Scholem, **Major Trends in Jewish Mysticism**, New York, 1946.

12 Fritz Mauthner, **Erinnerungen**, Münih, 1918, s. 306, ve Porges'in Dr. Stein ile yazışması, **Achawa**, IV, s. 160.

13 W. Wessely, **Zeitschrift fur historische Theologie**, 1845, 137. Tekrar baskı, Fürst, **Orient**, XII (1851), s. 535.

14 Rosi Porges Gottlieb Wehle'in, fırkanın hararetli bir üyesi olan Meyer Porges ile evlenen teyzesi. Schoendel Wehle'nin kızıdır. Bkz. Zacek, **Jahrbuch für die Geschichte der Juden in der Czechoslovakischen Republic**, IX (1938), s. 406.

15 Louis Brandeis'in dedesi olan Dr. Dembitz Sabetaycılığına katılan bildiğimiz bir üyeydi. Peter Beer, a.g.e., 340'ta onun fırkaya "Zoharitler"i yazdıktan sadece bir yıl önce yani, 1818 ile 1822 yılları arasındaki bir tarihte katıldığını bildirmektedir. Onu Prag Üniversitesi'nde tıp eğitimi gören çok yetenekli bir öğrenci olarak tanımlamaktadır. Daha sonra Almanya'da hekimliğine devam etmiştir. Oğlu, Naphtali (1833-1900) vasiyetin yazarı ile aynı grupta Amerika'ya gelmiş ve daha sonra Amerika'da Yahudi Ortodoksluğunun liderlerinden biri olarak, Sabetaycılıktan Ortodoksluğa dönen yegâne örneklerden birini oluşturmuştur.

16 Gottlieb Wehle 27 Haziran 1802'de doğdu.

17 Aaron Beer ve kardeşi Jonas Wehle aynı yere gömüldü ve tek bir mezar taşı yazıldı. Bunun anlamı ikisinin de aynı tarihte öldüğüdür. Gerçekten de bana Dr. O. Muneles'in (Prag) söylediğine göre, Jonas Wehle 12 Aralık 1823'te ölmüştür.

18 Adı Ester'dir (1772-1828) Wehle'nin ikinci karısıdır ve 1791'de evlenmişlerdir.

19 Zacharias Frankel'in dedesidir ve 1811'de ölmüştür. Aaron Beer evlendiği zamanda fırkanın aktif üyelerinden birisiydi. Acaba kayınpederinin hiç sempatisi yok muydu? Frankel-Spiros Prag'ın önde gelen ailelerinden birisiydi. Moses Porges Dr Stein'e Sabetaycıların "gizli çevrelerinden" bahsetmişti ve buralara en zengin ailelerin reisleri giderlerdi. Gerçekte Jacob Emden Simon Frankel'in dul eşini Sabetaycı eğilimleri olduğu için eleştiriyordu. **Hit'abbekut** (Lvov, 1877), s. 45. Ancak pek çoğu temelsiz olduğundan, Emden'in suçlamaları yeterli delil teşkil etmez.

20 Jonathan Eibeschütz'ün arkadaşı olan Jonah ben [bin] Mendel (Emanuel) Landsopher, onun dedesi olan ünlü bilgin ve asetik olan Jonah ben [bin] Elijahu L. (1678-1712) ile karıştırılmamalı. İkinci Jonah, Prag başhahamı Ezekiel Landau'nun damadı bir muhalifiydi. Malkah adındaki kızı, Wehle'nin soyağacına göre 96 yıl yaşamıştı.

21 3 Şubat 1791'de öldü.

22 Prag'ın önde gelen alimlerindendi ve Jonathan Eibeschütz'ün hayranlarındandı.

23 Yazarın eşinin adı Eleanora Feigl (d. 1805) ve Babette Wehle (1785-1856) ile Abraham Feigl (1781-1831)'in kızlarıydı. Ailenin bu dalı kendini Wehle olarak değil de Wehli olarak adlandırırlardı.

24 Yazarın bu iki amcası 1800'lerde Bohemya Sabetayizminin en önemli isimlerindendi. Her ikisi de çocuklarını Offenbach'taki Frankist "dergâh"a göndermişlerdi. Moses Porges de onları orada tanımıştı. Bütün belgelerde Jonah Wehle Prag'daki grubun lideri olarak geçmektedir ve nitekim sekteryanların 1799'dan sonraki sinagogu kendi evi olmuştu. Meslektaşım Julius Guttmann dikkatimi Heinrich Graetz'in 1868'de Frankistler üzerine yazdığı monografiye değerlendirme yazan Zacharias Frankel yazısı üzerine çekti. (**Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums**, XVI, s. 75-79). Bu yazı Jonah Wehle ve grup hakkında bazı özel bazı hatıraları içermektedir ki genelde tarihçiler bunu gözden kaçırmışlardır. Zacek tarafından basılan belge bize onun 1800'lerde yaptığı faaliyetleri açık bir şekilde vermektedir. Ancak Frankelın "Sabetaycıların hiçbiri Yahudiliği terk etmedi ve çocukları da Yahudi inancının içinde kaldı" ibaresinin açıklanmaya ihtiyacı vardır. Belli ki onun Jonah ve Emanuel Wehle'nin çocuklarından bazılarının vaftiz olduğundan ve aile adlarını, aile soyağacında belirtildiği gibi "mistik sebeplerle", Klamberg'e çevirdiklerinden haberi yok.

25 Üçü de Offenbach'ta eğitimlerini aldılar. Porges'in söylediğine göre onların Yahudi isimleri Abraham, Joseph ve Akıba idi ve isimlerini Offenbach'a giden her genç gibi değiştirdiler: Joseph, Ludwig ve Max.

26 Fırkanın hararetli üyelerinden birisiydi. 1799'da Keferet gününde gerçekleştirilen antinomian ve tartışmalı eylemlere katıldığı bilinen son kimseydi. Sabetaycı uygulamalar hakkında bugünkü bilgilerimiz ışığında baktığımızda buna inanmamak biraz zordur. Bu suçlamalar sadece düşmanların fırka hakkındaki kötü dedikodularından değil aynı zamanda Moses ve Loeb Porges'in Offenbach'tan döndüklerinden sonra anlattıklarıyla da doğrulanmaktadır. Bkz. Porges'in anılarının Gelber baskısının Ek kısmı, s. 290.

27 Anlaşıldığı kadarıyla yazar Jonas Landsopher'ı dedesiyle ve Ephraim Wehle'yi de çok daha yaşlı olan Praglı ve **Olelot Efraym**'in yazarı olan Ephraim Lentshitz ile karıştırıyor.

28 Bu kısımda kendi atalarının Kabalist ve Sabetaycı olduğunu ima ediyor.

29 Metinden anlaşıldığına göre yazar Kabalistik sistem ve fikirlerden bahsetmektedir.

30 Yazar açıkça Prag'daki haham Elazar Fleckeles'i hedef almaktadır. Onun Sabetaycılığa karşı olan ve olay yaratan vaazı Prag'da 1800'de **Ahavat David** adı altında yayımlanmıştı. Ayrıca bkz. Zacek'in bahsedilen makalesi, 386. Yazar orada fırkanın diğer etkili bir üyesinin Fleckeles'in vaazına karşı yazdığı dilekçeyi tahlil etmektedir. Bu dilekçenin yazarı kendisine soyluluk unvanı verilmiş olan Loew Hoenig von Hoenigsberg, Jonas Wehle'nin damadı ve kendisi de Offenbach'a hac ziyaretinde bulunmuş olan bir Yahudi idi.

31 Fırkanın de kabul ettiği reenkarnasyona inanıyorlardı.

32 Doğru yazılışı **Sohariten**'dir ve **Zohar**'ı takip edenler anlamına gelir. Frankistler bazen bu ismi Polonyalı ve kilise otoriteleriyle ilgili olarak kullanırlar. Peter Beer'in Frankistler üzerine olan bölümü İngilizce olarak oldukça nadir bir risale olarak basıldı. Bunu çalan kimsenin risaleye verdiği başlık ise şudur: **M. J. Mayers, A Brief Account of the Zoharite Jews** (Cambridge, 1826)

33 Bu cümle tam olarak doğru değil. Gerçekte fırkanın üyeleri yukarıda adı geçen Loew von Hoenigsberg vasıtası ile Bohemyalı otoritelere başvurdular. Hoenigsberg'in dilekçesi, her polemik eserden beklenebileceği gibi rakipleri hakkında çok acımasızdı. Zacek bu metnin tamamını yayımlamamıştır, ancak bir kopyası Kudüs'teki Schocken Kütüphanesi'nde mevcuttur.

34 Onların erdemleri hakkındaki bilgiler gerçekten de Fleckeles'in fırkaya acımasız saldırılarının içinde yer almaktadır.

35 Dost ve düşman hemfikirdir ki Bohemyalı Sabetayistler'in temel uğraşılarından birisi rakam mistisizmi ve zamanın "sonu" hakkında spekülasyonlarda bulunmaktı.

36 Seromonyal hukuk.

37 Metindeki tırnak işaretlerinden anlaşılmaktadır ki yazar fırkanın öğretileri'ni aşağı yukarı tam olarak alıntılayarak anlatıyor.

38 Bu formüle ediliş biçimine bakılırsa, Sabetayist reenkarnasyon doktrinin biraz yumuşatılmış halidir. Sabetay Sevi, Selânikli Baruchya Russo ve Jacob Frank, Tanrı'nın mistik sıfatlarından on **sefirot**'un bir reenkarnasyonu olduğu düşünülmüştür. Wehle'nin dikkatli formülasyonuna göre, mesih Tanrı'nın yardımcısı ya da temsilcisidir ancak bu örtülü olarak enkarnasyon anlamına gelebilir de gelmeyebilir de. Şunda hiç şüphe yoktur ki, Prag grubu özellikle Jonas Wehle'nin mektuplarını temel aldığımızda, diğer Frankistler gibi, gerçekte enkarnasyonu öğretmişlerdi. İşte tam da bu doktrin hahamlar tarafından onların öğretilerindeki Yahudi-Hıristiyan senkretizmin kesinlikle kabul edilemez elementi olarak görülmüştür.

39 Porges'in anılarından anlıyoruz ki Offenbach'taki herkese öğretilen şey, aralarından Mesih'in çıkabileceği ve bu grubun seçilmiş kimsesi olabileceği idi. Wehle'nin formülünde bu fikrin ahlakî bir genellemesi vardır: Herkes seçilmişlerden birisi olabilir. Yani, ilkenin orijinal eskatolojik ve Messianik anlamlarına doğrudan referans vermeden, "İlahi Takdir'in bir aracı" olarak seçilmiş olan.

40 Amelie Baruch Petschotsch'un dul eşidir. Ve Gottlieb Wehle'nin "Sabetayizmin İlkeleri" konusundaki hocasıdır. 1864'te ölmüştür.

Sabetaycılar Hakkında Milliyetçi Şiirler

RIFAT N. BALİ

Sabetaycıların görünürde Müslüman olup aslında Yahudiliğe sadık kalmaları sağ kesimde yer alan birçok yazar ve gazeteciyi daima öfkelendirmiştir. Bunun yanı sıra Sabetaycı bir aileden gelen *Vatan* gazetesinin sahibi Ahmet Emin Yalınan'ın *Büyük Doğu* dergisinin sahibi, şair ve gazeteci Necip Fazıl Kısakürek ile şiddetli polemiklere girmesi ve laikliğin ödün vermez bir savunucusu olması, sağ kesimde Sabetaycılara karşı duyulan güvensizlik ve husumetin daha da artmasına yol açmış, hatta laik Cumhuriyet'in aslında Sabetaycılardan oluşan bir siyasî kadro tarafından kurulduğuna inandırmıştır. Aynı kesim Yalman'ın ailesinin Sabetaycı kökenli olması ve kendisinin de Islâmi kesime karşı sert bir tavır takınmasını Sabetaycı kökenli oluşuna yormuştur. Bu nedenle bu kalem kavgaları sırasında Yalınan İslâmi kesimin en önemli eleştiri hedefiydi. Yalman'a karşı duyulan öfke ve nefretin en son noktası 22 Kasım 1952 gecesi Malatya'da kendisine karşı bir suikast girişiminde bulunulmasıydı.[1] Yalman'a karşı sağ kesimde beslenen öfke ve nefretin popüler kültüre yansıyan bir diğer şekli de onu hicveden

Ahmet Emin Yalman.

şiirlerdi. Yeniden yayımladığımız bu şiirlerden bazıları o dönemin şiddetli kalem kavgasının birkaç örneğidir. Şiirleri kaleme alan şairler ile şiirlerin yayımlandığı *Serdengeçti* dergisi hakkında birkaç satır bilgi vermek de yararlı olacaktır. Şair F. Cemal Oğuz Öcal 1913'de doğmuş, 1971 yılında da vefat etmiştir. Seydişehir doğumlu olup asıl mesleği öğretmenliktir. Şiirlerinin bazıları okul kitaplarına girmiştir. Şiirlerinin ana teması Türkçülüktür. Bazı eserleri şunlardır: *Yurttan Sesler, Türk Geliyor, Kıbrıs'a Seferim Var, Her Şey Vatan İçin, Olan Oldu Bizlere*. Öcal 3 Mayıs 1944 Turancılık davası çerçevesinde yargılanmış, önce 11 ay hapis cezasına mahkûm olmuş daha sonra Askerî Yargıtay'ın cezaları bozması üzerine diğer sanıklarla birlikte beraat etmiştir. Şiirleri *Serdengeçti* başta olmak üzere dönemin milliyetçi dergilerinde yayımlanmıştır.[2] *Serdengeçti* dergisi, Osman Yüksel Serdengeçti (Doğumu 1917 Akseki/Antalya - Ölümü 10 Kasım 1983 İstanbul) tarafından yayımlandı. Serdengeçti de 3 Mayıs 1944 Turancılık davasında yargılandı. Bu olaylar yüzünden öğrenimi yarıda kaldığından Milli Eğitim Bakanlığı'na başvurarak öğrenimine devam etmek istedi. İzin verilmemesi üzerine dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel'e hakaretamiz bir dilekçe yazdı ve bundan dolayı hapse girdi. Hapisten çıktıktan sonra 33 sayı çıkan *Serdengeçti* dergisini yayımlamaya başladı. Bir ara AP'den Antalya milletvekili seçildi (1965-69). Batılılaşmayı protesto için TBMM'ye kravatsız geldiğinden "kravatsız milletvekili" olarak ün kazandı. Daha sonra AP'den ihraç edildi.[3]

Bir Dönmeye[4]

Saldır ey küstah dönme, bütün
hıncınla saldır,
Milliyet, mukaddesat çünkü sence
masaldır!
Dolaşarak yurdumun her köyünü,
şehrini,
Akıt ey bodur yılan, akıt bütün
zehrini!...
Durma, bak meydan bomboş,
geçmez ele bu fırsat;
Dün Vatan'ı satmıştın[5] bugün de
yiğitlik sat!...
Havanın kararması ekmeğine
sürdü yağ,
Kurşun ol da, ey namert, üstümüze
öyle yağ!
Kusup sönmez kinini haklaş bizimle
haklaş,
Yoldaşın Nâzım gibi günden güne
alçaklaş!..
Ne insanlık bilirsin, ne fazilet, ne de
hak;
Göster o pis kanının icabını
muhakkak!..
Emret çömezlerine: Kurşunlar
Türk'e pusu,
Geçsin toptan hücuma: imansızlar
ordusu!..
Saldır ey nûr düşmanı, karanlık ruhlu
adam!
Saldır ki gerçekleşsin beklediğin
inhidam!.. [yıkılma]
Ey Rab'bin kitabında tel'in ettiği çıfıt!
Ey küfrü Nemrut'tan bol, insafı
Neron'dan kıt!..
Vur, ardına bakmadan, bütün
şiddetinle vur;
Kaadirsen cümlemizin külünü göğe
savur!..
Biliyorum Kölelik yetti artık canına,
Girmelisin, muhakkak, milleti'min
kanına!..
Çirkef kalbin ferahlar - belki - ancak
o zaman,
Saldır haydi yüzüne gülerken kahpe
devran!..

**

Fakat yeter, ey mel'un, ey sahte
Kemalist, dur!

Serdengeçti ve Olan Oldu Bizlere *adlı kitapların kapakları.*

O sefil planını git de cehennemde kur!..
Düşmanıyız fikrinin biz bugün de,
yarın da,
İşi yok bir alçağın Türk-İslâm
diyarında!..
Söyle, ey boyu kadar, ruhu da bodur
mahlûk!
İhanetin damgası kimin alnında
mahkûk!.. [kazılmış]
Biz miyiz bu milletin çökmesini
istiyen?
Biz miyiz bir soysuza "kahraman
şâir" diyen?[6]
Söndürmek maksadıyla Milliyet
ateşini,
Sıvayan kim balçıkla Hakikat
güneşini?
Sayılmakla tükenmez yaptığın
ihânetler,
Neyin ifadesidir sana yağan lânetler?
Birak da elindeki iftira kitabını,
Ver ey maskeli haydut, bunların
hesabını!..
Yoktur bizim resmimiz bir hainin
solunda,
Birer Serdengeçtiyiz: Vatan millet
yolunda!..
Olmadık hiç kimseye, bugüne dek,
köle - kul;
Değildir mâbudumuz [Allah'ımız]
çünkü bizim para, pul!..
Mefkûremiz [İdealimiz] göklerde
dalgalanan bir sancak,
Allah'ın huzurunda eğiliriz biz
ancak!..
Koşmayız arkasından, senin gibi,
bir piçin;
"İnkılâplar gidiyor!" Yaygarası
ne için?
Boşunadır gayretin, ne giden var,
ne gelen;
Hakikatin sesidir bu kubbede
yükselen!..
"İrtica yoktur." diyor, yurdumuzda,
Menderes;
Sen neler yazıyorsun biteviye ey teres!..
Bütün millet biliyor asıl kimdir
mürteci,
Suçlunun mâsum rolü oynaması,
ne feci!..
Hürdür bizim ezelden fikrimiz,
vicdanımız,
Mukaddestir her şeyden dinimiz,
imanımız!..
Ha komünist, ha casus, ha mürteci,
ha mason;
Vereceğiz bunların hayatına,
bil ki son!..

Biz zulmetin [karanlığın] baş hasmı,
nûr kafilesiyiz, nûr;
Tertemiz alnımızda bu okunur!..
Türklük ve İslâmiyet, yıkılmıyan
şûrumuz,
Gebersen de hırsından sönmiyecek
nûrumuz!..
Yetişir, ey vatansız! Kudurduğun,
azdığın;
Ebû Cehil misali kuyumuzu
kazdığın!..
Muhtaç değiliz senin nifak dolu
sözüne,
Haydi çek arabanı: Suyun öte
yüzüne!. [7]

Aşık Fedâî

Bir Dönmenin Haltercümesi[8]

İçimde kutsal ateş, gözümde fer
sönmeden,
Bahsedeyim sizlere bir vatansız
Dönmeden;
Her mel'ânet ondadır, her kahpelik
ona has,
On yedinci asırdan kaldı bize bu
miras!..
Çift ilham kaynağıdır: Sabatay Sevi,
Yuda;
Fırsat bulsa boğacak bizi bir kaşık
suda!..
O'dur "Siyonist"lerin sâdık kulu,
neferi,
O'dur Türklüğe karşı açan "Haçlı
Seferi"!..

**

Adına bakıp da siz sanmayın onu
dindaş,
Vatandaştır yalnız o, bir sığıntı
vatandaş!..
Farmasonluk tâcını başına giyen
odur,
Müslüman-Türk oğluna "gerici"
diyen odur!..
Yas tutarken milletim bayram yapan
oydu dün,
Harem-i ismetime sokulan odur
bugün!..
O'dur yıkmak istiyen âile binamızı,
O'dur üç yüz senedir ağlatan
anamızı!..

**

O'dur öz yurdumuzda esen zehirli
bir sam,
O'dur bizi bir köle yapmak isteyen
adam!..
O'dur tarihimizin, ırkımızın
düşmanı,
O'dur yabancılara peşkeş çeken
vatanı!..
Şunun, bunun önünde gelip her an
dize o,
İftira çamurları atmaktadır bize o!..
Allah'a yüz çevirip paraya tapan
odur,
Millî birliğimize suikast yapan odur!..

**

Geçirmek emeliyle ağzımız, bir
gün gem,
Yerli-yersiz daima "irtica"dan vurur
dem!..
Fitne çıkarmak için yaratmış onu
çalap,
Her tarakta bezi var, çevirir bin bir
dolap;
Kâh muhalif kesilir, kâh olur bir
muvafık,
Kaydetmiyor tarihler böyle müfsit,
münâfık!..
Nursuz yüzü karadır, imansız kalbi
kara,
Açıyor her yazısı bağrımızda bir
yara!..

**

Gelir mi bir Dönmeden Müslüman-
Türk'e hayır?
Onun soyudur yakan bizleri cayır
cayır!
Atatürk'e taraf görünmesi yalan hep,
Devrimcilik zırhına bürünmesi yalan
hep!..
Nerede çıkarı varsa eder oraya şitap,
Zira buna âmirdir okuduğu her
kitap!..
Ne kadar terzil [rezil] etsem bu
mel'unu yeridir,
Çünkü, Sabatay, gibi sahtekârın
biridir!..

**

Farkı yok sesi onun bir baykuşun
sesinden,
Nesinden fayda gördük bu mikrobun,
nesinden?
Şiârıdır nankörlük, bilmez nedir
hamiyet,
Onun cemiyetidir en zararlı
cemiyet!..
Dört Gönül Bayramı'nda neler
yapmaz o, neler,
Bu rezalet sahnesi, iç burkar, yürek
deler!..
Ona göre boş lâftır: Fazilet, şeref,
nâmus;
Bütün yaptıklarını yazsam olur bir
kaamus!..
O'dur ayak uyduran zamanın
gidişine,
Yoldaşıdır şeytanın, akıl ermez
işine!..
Gösterip her alanda, kudretini,
öcünü!..
Çalışıyor almıya "Mişon" ların
öcünü!..[9]
En büyük dileğidir: "Ay-yıldız"ın
sönmesi,
Bekliyor o günleri bu Selanik
dönmesi!..
Gülmüş tâlih yüzüne: Meydan onun,
at onun;
Bütün köprü başları elinde, heyhat,
onun!..
Türk oğlu! Seviyorsan bu mübârek
vatanı,
Etrafına iyi bak, hasmını iyi tanı!..
Uyuduğun yetişir, gözlerini açartık,
Hakikatin nûrunu özyurduna saç
artık!..
Saç ki gülsün milletin muztarip yüzü
biraz,
Tembel tembel oturan vatanına yâr
olmaz!..
Kudsî varlıklarına saldırırken bir sefil,
Duramazsın ayakta, bu gerçeği iyi
bil!

F. Cemâl Oğuz Öcal

Ahmet Emin Yalman'a[10]

İlân edercesine yeni mezhep, dinini,
Kusmuşsun bize karşı, o asırlık
kinini
'O'na' âşık olmanın mânâsı vardır,
elbet,
Söyle ey Ahmet Emin, sen de mi
yoksa nöbet?..

**

Nâzım ile yanyana söylenir oldu
adın,
Nerden geldi, bu ilham, söyle nedir
maksadın?
Çok şeyler yazıp çizdin, solcuya, sola
dair
Bil ki bizden değildir, artık O Kızıl
Şair!..

**

Bir nâme yazar gibi, işvebaz bir
kadına,
Sen nasıl konuşursun, Türk Milleti
adına?
Söz bizimdir, Hak bizim, susmak
düşer hep sana
Bağlısın çünkü yalnız on kuruşluk
'Vatan'a!..[11]

**

Biliyoruz eskiden, çok eskiden seni
biz
Her kuvvetin önünde, her vakit
çökersin, diz
Vererek sağa sola, Donkişotça
kumanda,
Yapmak istemiş idin, dün de bizi bir
'manda'...[12]
Türk sadece arslandır, olamaz
"Manda", ayı,
Sen neler söylüyorsun, behey sapık
enayi?
Ne 'Dönme'dir soyumuz, ne de 'Beni
İsrail'
Türklüğü hiçe sayan, bir 'Hiç' olur
iyi bil!..

**

Bıktı sizden bu Millet, bıktı köyler,
şehirler!.
Yeter artık gençliğe saçtığınız
zehirler!..
Çiğnetmeyiz bu yurdun, toprağını,
taşını!..
Yakında ezeceğiz 'Dönmeler'in
başını!...
F. Cemal Oğuz Öcal

Masonname'den[13]

Bütün yücelikleri yok farzedin
insanda
Geriye ne kalırsa hepsi mevcut
Mason'da.

Gönyeli pergel ile nice plan yapıldı
Türk'ü batırmak için İskoçya
Locası'nda.

Ne Salamonlar gördük ne
Abrahamlar gördük
Dönmeyen Dönmeler çok,
Sabatay'ın soyunda.

Bizi susuz bırakır suyun öbür tarafı
İfritleri beslemiş, vah bu millet
koynunda!

Hilenin, entrikanın dükalâsı bunlarda
Satarlar salyangozu müslüman
çarşısında.

Sanma ki, dönmelere hidayet nasip
oldu
Dönmedi yobazlıktan, huylu eski
huyunda.

Zulmetin simgesidir altı köşeli yıldız
Yabancılar paryadır, Siyonist
yasasında...

Cehalette "Everest" modern Ebû
Cehiller...
Çağ aşarı münâfıklar, İbn-i Sebe
safında.

Loca, Maşnk, Guvarnör, dul kadının
oğlanı
Ne saçmalıklar dolu mason
safsatasında.

Bizi ne zannettiler, Selânik
Dönmeleri
Halis Türk saldırılan mürteci
yaftasında.
A.Rüştü Çelebi

NOTLAR

1 Dönmelere karşı duyulan nefret hakkında bir inceleme için bkz. Rıfat N.Bali, **Musa'nın Evlatları Cumhuriyet'in Yurttaşları**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001 s.411-449.

2 Bu bilgileri derleyip veren Ömer Türkoğlu'na candan teşekkür ederim. Öcal hayattayken Dârendelioğlu İlhan Egemen onun bir biyografisini yayımladı. Bkz. Fazlıoğlu Cemal Oğuz Öcal, **Olan Oldu Bizlere**, Beyazıt Matbaası, İstanbul. 1960, s. 517.

3 İhsan Işık, **Yazarlar Sözlüğü**, Risale Yayınları, İstanbul, 2. Baskı 1990, s.527-528.

4 İlk kez **Serdengeçti** dergisinin Eylül 1957 sayısında yayımlanan bu şiir "Bir Dönmeye İkinci Hicviye" başlığı ve F. Cemâl Oğuz Öcal imzasıyla **Yeni İstiklâl** gazetesinin 10 Temmuz 1963 tarihli nüshasında yayımlandı.

5 Burada kastedilen hem **Vatan** gazetesi hem de "vatan"dır. Bir kelime oyunuyla hem Ahmet Emin Yalman'ın **Vatan** gazetesini satmasına hem de Kurtuluş Savaşı sırasında manda yanlısı olması nedeniyle "vatanı satma sı"na imada bulunulmaktadır.

6 Burada sözü edilen şair Nâzım Hikmet'tir. Yalman Nâzım Hikmet'in affedilmesi kampanyasına öncülük etmişti.

7 "Suyun öte yüzü" olarak kastedilen yer Yunanistan'dır. Dönmeler Türk-Yunan nüfus mübadelesi antlaşması kapsamında Türk-Müslüman olarak kabul edilip Türkiye'ye gönderilmişlerdi.

8 **Yeni İstiklal**, 22 Mayıs 1963.

9 "Mişon" Yahudileri karakterize eden ve bir zamanlar "Ahmet" kadar sıkça rastlanan bir Yahudi ismidir.

10 **Serdengeçti** dergisi, aktaran Hüseyin Üzmez, **Malatya Suikastı**, 2. baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, s. 109-110.

11 Burada gene "Vatan" kelimesi üzennde kelime oyunu yapılmaktadır. **Vatan** gazetesi ilk çıktığı yıllarda on kuruşa satılmaktaydı.

12 Burada Ahmet Emin Yalman'ın Kurtuluş Savaşı sırasında Amerikan mandası yanlısı olmasına gönderme yapılmaktadır.

13 Prof.Dr.Mim Kemal Öke, **Kutsal Topraklarda Siyonistler ve Masonlar, İhanetler... Komplolar, Aldanmalar**, Çağ Yayınları, İstanbul. 1990, s.8.

TURGUT KUT

Avdetîlerin Amentüsü!

Dönmeler, pratiklerinin ve inançlarının kesin tabiatı konusunda mutlak sessizliği koruyorlardı. Böylece onlar, bir ölçüde, Selanik Yahudileri arasında haklarında yayılmış olan kasıtlı söylenti ve hikâyelere yardım etmiş oluyorlardı. 1935 yılından önce dua kitaplarından hiçbir yazılı metin sızmadı. Bu kitaplardan biri, Selanik'ten gelip İzmir'e yerleşen ve dönme geçmişiyle ilgisini kesmeye karar vermiş bir aile tarafından Kudüs İbrani Üniversitesi Kütüphanesi'ne, bu tarihte, teslim edildi. Ben bu metni 1942 yılında yayınladım. Bu metinde yeralan duaların temel seksiyonlardan gelen ve İspanyol Yahudilerine ait olan "siddur" ve "mahzor"dan yayılan resmî (authentiques) Yahudi duaları olduğunu görmek bizim için sürpriz oldu. Bununla beraber, Dönmeler Sabetay Sevi'nin mesihliğine imanlarını açıklamanın bütün muhtemel sebeplerini kavramak amacıyla önemli değişiklikler yapmışlardı. Sabah dualarının sonunda okunan, geleneksel Ortodoks Yahudi kredosu (âmentüsü) olan Maimonide'nin (İbni Meymun) 13 maddesi yerine, burada, çok anlamlı Sabetayistlerin kredosu konuldu. An'anevî dualar veya Mezmurlar'ın ilâhî emirlerden bahsettiklerinin her defasında, her yerinde, bu kelimeyi dualarında Dönmeler, kendi "İnançları"ndaki kelimeyle değiştirdi. Bu Sabetayistler için, inancın mistik değeri, kabul da edilmeyen geçerli de olmayan dinî emirlerin yapılmasının yerini tutuyordu. Dinî düşüncelerden manevî düşüncelere bu dönüşüm, yine de bu Yahudileri, dualarından millî özellikleri kaldırmaya götürmedi. Okuyucuya bu dualardan hiçbir şey, bu Dönmelerin aynı zamanda Müslüman olabileceğini dü-

Nathan, halkını sürgünden Kutsal Topraklara götürürken. (Kaynak: Gershom Scholem, Sabbatai Şevi The Mystical Messiah, Princeton Üniversitesi Yayınları, 1989).

şünme imkânı vermiyor. Bu kredonun (âmentü) bir tercümesini vermek ilgi çekici olabilir:

Kesin imanla, hakikat Tanrısının gerçek olduğunu, (sephira) "tipheret"te bulunan İsrail'in Tanrısına ve "İsrail'in medâr-ı iftiharı, övüncü"ne inanırım. Bu sadece bir olan imanın üç düğümüdür.

Kesin bir imanla, Sabetay Sevi'nin hakiki Kral Mesih olduğuna inanırım.

Kesin imanla, Efendimiz Musa tarafından bize verilen Tora'nın aslına uygun Tora olduğuna inanırım. Şöyle yazıldığı gibi: "İşte Musa'nın İsrailoğulları'na sunduğu Tora, işte Musa aracılığıyla Tanrı'nın onlara verdiği kurallar ve gelenekler". O, iradesiyle kendisine bağlananlar için Hayat Ağacı'dır ve onun tarafından mutlu olacaktır... [Birçok Tanalı (Eski Ahid] cümlesi, burada Tora'nın övülmesine örnek gösterilmiştir.]

Kesin imanla, bu Tora'nın değiştirilmediğine ve başka Tora olmayacağına inanırım. Yalnız dinî emirler yürürlükten kaldırıldı, fakat tora ebediyen ve sonsuza kadar olduğu gibi kalacaktır.

Kesin imanla, Sabetay Sevi'nin hakiki Mesih olduğuna ve dünyanın dört bir yanına dağılmış İsrail'in sürgünlerini toplayacağına inanırım.

Kesin imanla, ölülerin dirileceğine; ölülerin yaşayacağına ve toprağın tozundan kalkacaklarına inanırım.

Kesin imanla, Hakikat Tanrısı'nın, İsrail'in Tanrısı'nın Süleyman Mabedi'ni gökten yere, bize kadar, indireceğine inanırım. Şöyle denildiği gibi: "Eğer Tanrı evi yapmayacaksa, onu yapmak isteyenler boşuna çalışırlar." Yakın zamanımızda gözlerimiz görsün, kalbimiz neşelensin ve ruhumuz sevinçle coşsun. Amin.

Kesin imanla, Hakikat Tanrısı'nın, İsrail'in Tanrısı'nın bizzat kendisini, "tevel" (diye adlandırılan) bu dünyada göstereceğine inanırım Şöyle denildiği gibi: "Sion'a döndüklerinde onlar gözleriyle Tanrı'yı görecekler." Yine şöyle denilmiştir: "Tanrı'nın zaferi kendini gösterecek ve her can bu zaferi görecek." Çünkü bu bizzat Tanrı'nın ağzıyla ilan edilmiştir.

Yalnız üçü bir olan imanın üç düğümünde, "İsrail'in zaferini" bırakmayacak olan Hakikat Tanrısı, İsrail Tanrısı, Adil, Mesihini, kurtarıcımız Sabetay Sevi'yi yakında ve günümüzde bize göndermek hoşuna gitsin. Amin.

Hiç şüphesiz, cemaatin ilk dönemine ait olan bu kredonun yazarının, ilk Sabetayistler gibi, "imanın üç düğümü", yani (on sephirot'un) sudurundan keşfedilmemiş dünyada Tanrı'nın üç belirtisi sayılan, Hıristiyan Teslisi ile pek ilgisi bulunmayan teoriyi benimsemiş olduğu ortaya çıkıyor. Bu yazar, Tanrı'nın bu "görünüşleri"nden veya düğümlerinden birinin Sabetay Sei'nin şahsında ortaya çıkmış olabileceğini düşünüyor. Bu teoriyle onun, ilk Sabetayistlerin, özellikle Gazzeli Nathan'ın teolojisine uygun olduğunu zannettiği şey, Mesih'in kıyametten önce dünyada bin yıllık hakimiyetini kurduğu zaman (Milenium), Tanrı'nın açıkça kendini göstereceğidir. Bunlar, Yahudilikte bulunan Sabetayistlerin fikirleridir. Mistik din değiştirme (Müslüman olma7, bu liturjik dualarda hiçbir rol oynamamaktadır. Sabetay Sevi'nin ortaya çıkmasından önce yürürlükte olan ayin ve törenlerle ilgili kuralların şimdi yürürlükten kalktığı kanaati varsa da, bu anlamda bir şeye tastlanmamaktadır. Bütün bunlar, bu dokümanın orijinal inanç temellerinde hiçbir değişikliğe müsamaha göstermeyen Kapancılara ait bir aileden geldiği vakıası ile uyuşmaktadır. Baruchya cemaatinin dua kitapları tamamen farklı bir muhtevaya sahiptir. Bu dua kitapları, İbranice adıyla belirtilmiş olan Bruchya'yı, enkarne (cisimleşmiş) olmuş Tanrı gibi göstermişlerdir. Yukarıda işaret edilen dua kitabında, yalnız özel bazı anlarda muhafaza edilmiş derin bir sessizlik, bir taraftarların gizlice dinî inançlarını icra ettikleri vakıasını göstermektedir. Eski bir Yahudi duasına şu yakarış ilave edildi: "Senin İnancın herkes tarafından kabul edildiği zaman", yani onu şimdi olduğu gibi gizlilik içinde muhafaza etmene gerek kalmayacak. El yazmalarına göz atıldığında dualar ve bu grubun benzeri diğer şeylerin o zaman İspanyol Yahudicesine tercüme edilmiş olduğu görülecektir.

Son senelerdeki bulgular, Dönmelerin temel literatür dilinin İspanyol Yahudicesi olduğunu gösteriyor. Salomon Rosanes, 1917'de Selanik'teki büyük yangında, temel üç dönme gruptan biri olan İzmirliler'in arşivlerinin ortadan kalkmış olduğunu açıkladığı zaman bilhassa, bu literatürün kesin olarak kaybolduğu görüşü sık sık ortaya atıldı. Fakat, yazılı belgeleri bastırmaya muktedir olamayan ve sahip oldukları önemli metinlerin kopyasını saklamak zorunda kalan muhafazakâr grupların durumunu gözönünde bulundurmak unutuluyordu. Kanaatime göre, hiçbir doküman, 1924 yılından önce, hariçten olan insanların eline geçmemişti. Bu tarihe kadar, cemaat, kendi içine kapanmış bir halde kaldı.

Gershom G. Scholem
"Gizli Yahudi Cemaati: Türkiye Dönmeleri",
çev. Abdurrahman Küçük, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt XXX (1988), s.217-244.

Marrano'dan Sabetaycı'ya Avdeti'den Dönme'ye...

350 Yıllık Serüven

ORHAN KOLOĞLU

Osmanlı barışı içinde bir arada yaşayanaltınışı aşkın cemaatten biri olan Yahudi cemaatinin içinde 17. yüzyılın ortalarında önemli bir kaynaşma hissedilir: İki bin yıla yakın bir zamandır süren anavatan hasretlerini sona erdirecek Mesih'in belirdiği ileri sürülmekteydi. Belli bir bölgede tam çoğunluğa sahip olamamalarına, nüfuslarının da genel nüfus içinde çok önemli sayıda olmamasına karşın, Yahudiler kitaplı dinlerden birine mensup olmaları sebebiyle önemseniyordu. Aslında, içine kapanıklığını gelenekleştirmiş olan cemaatin dışarı yansıtmamaya özen gösterdiği bir olay olduğundan, gelişmesine ait gerçek kaynaklar kendi belgelerinde bulunuyordu. İster Türk, ister Hıristiyan gözlemciler yüzeysel kalmaktan kurtulamamışlardır. Bunda dil sorunu önemli bir etken olmuştur. Bu sebeple, Sabetaycılık olayının Osmanlı yönetimi ile ilişkileri konusunda, bizim kayıtlardan çok, araştırmacılarımızın belki de hiç bilmediği bir orijinal Yahudi araştırmasından yararlanacağız.

Jozef Nehama (1880-1971) bir Selânikli Yahudi olarak, hem kendi hem de Avrupa kaynaklarına dayanarak konu üzerinde en ayrıntılı çalışmalardan birini yapmıştır. Selânik Musevileri Tarihi adlı Fransızca eseri 7 ciltlir.[1] İspanya ve Portekiz'den zorla Hıristiyanlaştırıldıkları halde yine de kovulanların bu Osmanlı şehrine yerleşip o çağlarda en kalabalık Yahudi nüfuslu yerleşim yeri haline getirişlerinin öyküsünü anlatmaktadır. Dolayısıyla doğrudan bir Osmanlı tarihi niteliğini de taşımaktadır. Beşinci ciltte 68 (92-160), altıncı ciltte 47 (45-92), toplam 115 sayfa Sabetaycılığa ayrılmıştır. Ayrıca yer yer atıflara da rastlanıyor. Eser 1930'larda hazırlanmıştır.

Dünya Safardim Federasyonu'nca yayımlanan eser dönemin baskın olan anlayışını yansıtıyordu. Yanlı değerlendirmeler hemen farkediliyor, çağını aşırı Yahudi odaklı değerlendirişi de dikkatlerden kaçmıyor. Ancak aktardığı belgeler ve birçok yargısı da objektif bir değerlendirme için önemli yardım sağlıyor.

İki Merkez Güç Arasında Yahudilik

Nehama, eserinin 5. cildindeki "Sabetaycılık Azabı" başlıklı bölümünün girişinde akıma karşı olduğunu saklamıyor:

"Şarlatanların, keramet taslayıcıların ve de cin çarpmışların hükümdarlık dönemi başlıyor. Selânik'in bütün Yahudi ahalisi tam bir mistik deliliğe kapılmış gibiydi. Gerçi Mesih'in bir gün geleceği umudu hiç sönmemişti ama (Sabetay Sevi olayına kadar) cemaatin hayatı üzerinde sadece hafif bir etkisi olmuştu. Oysa şimdi tahtına oturuyor, her bireyin davranışlarını şartlandırıyor ve herkesin yaşamını altüst ediyordu. (...) 2000 yıllık yurtsuz dolaşımın sona ermesi ve atalarının toprağına dönme arzusu ile bu dönüşün tarihini saptamak Yahudi toplumunun daima en büyük meşgalesi olmuştur" (V/92).

Yazarın araştırmasının merkezine Yahudi cemaatini oturtması doğal ise de değerlendirmesinde dünyada merkez değil çevre toplumlardan yani olayları etkileyemeyen, aksine merkezdekilerce yönlendirilenlerden olduğunu unutması bu sonucu doğuruyor. Üstelik Yahudilerin kendi merkezleri de bulunmuyor, birbirinden kopuk cemaatler halinde yaşıyorlardı. Dolayısıyla öncelikle dünyanın merkezindeki güçlerin durumlarını iyi belirlemek gerekiyor.

---

1 Kitap Dağarcığı kısmında daha ayrıntılı bilgi vardır. Metin içindeki Romen rakamları cilt numaralarını, Latin rakamları ise sayfaları gösterir.

Onsekizinci yüzyıla ait bir seyahat kitabında Sabetay Sevi. (Kaynak: Abraham Rabinovitch, Israel, Paris 1996).

Avrupa Hıristiyanlığı, Katolik-Protestan kanlı çekişmesini ve yer yer engizisyon baskılarını hâlâ yaşamaktadır. 30 yıl savaşı ise 17. yüzyılın ilk yarısını tamamen kana bulamıştır. Portekiz'de, İspanya'da, Ukrayna ve Polonya'da Yahudiler hâlâ büyük baskı, hattâ toplu kıyım tehlikesi altında yaşamaktadır.

Kaçabilenlerin tek sığınacakları ülke Osmanlı topraklarıdır. Osmanlı yönetiminin bazı aksaklıklarına -rüşvet ya da Yeniçeri terörü gibi- eleştiriler bulunsa da Hıristiyanların eline düşmek korkusu her şeyi bastırıyordu. Örneğin 1688'de Venedik ordusu Selânik'i tehdit ettiğinde "Kentin Müslüman, Hıristiyan ve Yahudi halkı hep birlikte Tanrı'dan yardım niyaz ediyorlardı; bütün sinagoglarda oruç ilan edildi, çocuk, büyük, ihtiyar hepsi duaya koşuyorlardı" diye kaydediyor Nehama (VI/63). Sebebini de ekliyor: "6 Eylül 1688'de Belgrad'ı ele geçiren Avusturyalılar çoğu Selânikli olan Yahudileri toptan yok etmişlerdi; kılıçtan canlarını kurtarabilenleri de esir olarak götürdüler." 19. yüzyılın başına kadar engizisyonun saldırılarından mümkün olduğu kadar uzak kalmayı "Türkiye'nin" sağladığını belirttikten sonra ekliyor:

"Kuşaklar boyunca babadan oğula sadece çok büyük korku ve terör endişesi yaşamışlardı. Sultanın toprakları bu kovalamalar açısından en sakin ve en güvenli yerdi. Evlerinin esrarı içinde ve kalplerinde öylesine sevgi ile saklamış oldukları imanı, burada özgürce açıklayabiliyorlardı. Burada ilahi sevgiyle himaye altında olduklarını hissediyorlardı" (VI/23-24).

Avrupa, Reform'un ardından Aydınlanma yani dini daha da etkisiz kılma arayışları içine yönelirken, hiçbir Hıristiyan ülkesinde yaşamını sürdüremeyen Yahudilerde de hareketsizliği, içe kapalılığı aşma özleminin belirdiği anlaşılıyor. Bunun, inanç bunalımı yaşayan hem Hıristiyan hem de Yahudi çevrelerce Mesih'in gelmek üzere olduğu efsanesinin yoğun şekilde tekrarlanmasına yol açtığı bellidir. Yahudiler 1568'de beklemiş ama hayal kırıklığına uğramışlardı. 1648 ve 1666 tarihlerinde de beklentiler belirmişti. Nehama'nın belirttiği gibi iki taraf bundan ayrı ayrı sonuçlar bekliyorlardı. Hıristiyanlara göre böylece Yahudiler tamamen Hıristiyanlaşacaklardı. Yahudilere göreyse sürgünleri bitecek, kutsal vatanlarına kesin olarak döneceklerdi (V/92).

İki tarafın da İslâm'a bir sempati beslemeleri mümkün değildi. Ancak 15 ve 16. yüzyılda Avrupa'ya üstünlüğünü kabul ettiren, dolayısıyla İslâm'ın en son ve en mükemmel din olduğu tezini pekiştiren Osmanlı Devleti'nin bu oluşumları geride kalmış toplumların iç bunalımı olarak algılaması, kendi lehinde sayması ve önemsememesi doğaldı. Unutmamak gerekir ki bu dönemde İslâm'a katılan Hıristiyanların sayısı giderek artıyordu. Venedik Cumhuriyeti'nin doçunun (Başkanı) oğlu bile Müslüman olmuştu.[2] 1570'lerde bir Alman papaz Sultan III. Murad'a yazdığı mektupta ancak Osmanlı ülkesini yönetirse dinsel özgürlüğe kavuşabileceklerinden bahsediyordu. Mektubu kilisenin eline geçince İstanbul'a sığınmış, Müslümanlığı kabul etmiş ve Osmanlı Devleti'nin hizmetinde çalışmıştı.[3] Ayrıca Balkan halklarının asıl 16-18. yüzyıllarda Müslümanlaştıklarını da unutmamak gerekir.[4] Osmanlı'nın çöküşünün 17. yüzyıldan itibaren başladığı şeklindeki tezleri bu konuda ihtiyatla kullanmak gerekir. Aksine Osmanlı hâlâ üstünlüğünün inancındaydı.

Toplum içinde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de iç sorunlar vardı ve Nehama bunları saklamadan, açıkça belirtir, ancak bunlar henüz Avrupalıların Osmanlı'yı küçümseyeceği bir düzeyden çok uzaktı. 1584-1606 yılları arasında İstanbul'da Fransa'nın diplomatik temsilcisi olarak bulunan François Savary de Brèves'in kralına sunduğu ve tahminen 1615'te kitap halinde kamuoyuna da açıklanan bir

2 1523-1538 arasında Venedik Cumhuriyeti'nin başına geçen Andrea Giritti'nin İstanbullu eşinden olan oğlu, Yusuf adını alıp paşalığa çıkmış ve Orta Avrupa cephesinde Osmanlı ordularının başında savaşırken ölmüştür.

3 Adam Neuser adındaki rahibin başvurusu hakkında 9-19 Eylül 1996'da Prag'taki CIEPO Kongresi'ne R. Motika'nın bildirisi.

4 Orhan Koloğlu, **Osmanlı Döneminde Balkanlar**, OBİV Yay., İstanbul, 1993, s.41-96'dan 52-72.arasında ayrıntılı bilgi vardır.

raporu vardır: "Osmanlı Sultanlarının Monarşisini Yıkmak ve Yerle Bir Etmenin En Güvenilir Yolları" başlığını taşır. Bunda Osmanlı sisteminin işleyişindeki mükemmellik uzun uzun örneklerle anlatıldıktan sonra şu yargıya varılır: "Eğer yıkmak isteniyorsa bütün Avrupa ve Osmanlı içindeki bütün gayrimüslimler işbirliği yapmalıdır; bir tanesi bile eksik olursa başarı sağlanamaz; bu takdirde Türklerle dost geçinmelidir."[5] Bu özlemin özellikle Osmanlı gayrimüslimleriyle ilgili kısmının 19. yüzyıldan önce gerçekleşmediğini unutmamalıyız. Aksine 16 ve 17. yüzyıllarda Avrupa'nın küçük devletlerinde başına taç konulacak kral aranırken Osmanlı'nın oyunun da hâlâ geçerli olduğu unutulmamalıdır.

Siyasî ve askerî güce sahip olmayan, örneğin Rumlar gibi nüfus olarak çoğunluklu bölgesi ya da kenti bulunmayan Yahudilerin Avrupa'daki bu dengenin içinde kendi başına bir varlığından bahsetmek mümkün değildi. Üstelik Portekiz ve İspanya'dan çıkarılanların yanısıra, 17. yüzyılın başında da Polonya ve Orta Avrupa'dan kovulanlar, tek sığınak olarak Osmanlı topraklarına yöneliyor ve kabul görüyorlardı. Dolayısıyla fazla sorun çıkarmadan alıştıkları içe kapalı yaşamı sürdürmek onların çıkarlarına uygundu.

Genelde içinde bulundukları toplumun koşullarını zorlamadan uyum sağlama yöntemini tercih eden Yahudiler, tabiî ki hem Avrupa hem de Osmanlı yapısında beliren değişmelerden etkilenmekten kendilerini koruyamıyorlardı. Osmanlı'daki yerli Yahudiler Doğulu bir kişilikle yetiniyorlardı. Rönesans'ın yeni dinamizm getirdiği Avrupa'dan gelenlerin ise bir arayış, yeni yapılanma ihtiyacı duymamaları mümkün değildi. Nasıl Avrupa'da Rönesans ve arkasından Aydınlanma'ya karşı sesler yükseldiyse, Yahudilerin içinde de bu değişme ihtiyacını hisseden az sayıdaki insana, karşı güçlü din adamları çevresinin dikilmesi doğaldı.

"İyi Yahudilerin" Bakışıyla Sabetaycılık

Nehama bu ortamda Sabetaycıların, Yahudi cemaatinden bir grubun, İslâm'ı kabul edişini şu şekilde özetliyor:

"14. Lui'nin Fransası, boğazlanan, imanlarını korumak istedikleri için asılan ve canlı yakılan Protestanların ızdırap feryatları ile çınlarken, Selânik'te ilahi lütfun desteklediği Yahudiler, tasasız bir şekilde binlerce yıllık dinlerini inkâr etmeye ve düşmanlarının intikam planlarına karşı korunmak için efendileri Osmanlıların inancını benimsemeye hazırlanıyorlardı" (VI/58).

Girişimin böyle basit şekilde kabul edildiğini düşünmek yanlış olur. Bütün kendi inancını üstün tutan araştırmacılar gibi o da olayları Yahudiliği merkeze koyarak ve savunmasına özen göstererek değerlendiriyor. Bu da,, kaçınılmaz bir değişim ortamının zorlaması içinde bulunduğu açıkça görülen dinin değişmez olması ya da değişmemesi gereklidir biçiminde sunmasına sebep oluyor. Haklılığı sürekli olarak gelenekçi tutumdan yana sayıyor. Bu yüzden de Sabetay'ı ve akımını din kalıplarına göre aşağılayan yargılarına ve de 'İyi Yahudilerin' değerlendirmelerine kitabında bol bol rastlanıyor:

- Megalomaniye kapıldı (V/101-104).

- Kadın sevmiyordu, ilk evliliğinde eşine hiç dokunmadığından ayrılmışlardı... İkinci evliliğinde ise kutsal metinlerin yönlendiriciliğinde fahişe Sara ile evlendi (V/116).

- İzmir'de akraba ve dostları, taraftar toplamak için serserilerin ve bıçak kullanmayı, çevreyi korkutmayı bilen kabadayıların desteğini sağlıyorlardı (V/120).

- Fikirlerine karşı çıkanları koferim (kâfir) diye niteliyordu.

- Oruç ve kedere ayrılmış 10 Tevet gününün 'neşe içinde' kutlanmasını önerdi (V/127).

- Sabetay utanmadan eşcinsel ilişkilere girdi, buna son derece alıştı ve bunun doktrin ve öğretisine uygun olduğunu savundu (V/134).

- İbadetleri değiştirdi, dinî uygulamaları kaldırdı, dua metinlerini ve sinagog görevlilerinin işlevlerini değiştirdi (V/135).

- Lükse ve ahlaksızlığa dalmayı inançlarının gereğinden sayıyorlardı (VI/49).

- Çocukça bir bilinçsizlikleri var, bunun en üzüntü duyulacak örneği geleneklerin terkedilmesiydi (VI/48).

- Yaptıkları sapkınlık ve imandan kopmadır (VI/48).

- Cemaat halinde cinsel bir karmaşıklık içinde yaşıyorlar (VI/49).

- Kandırmaca ve macera peşindeki şarlatanlarla sahtekârlak Selânik'te onların yanında koşuyorlar. İsrail'de mevcut bütün dengesiz mistikler oradalar. Üç ya da dört kuşak boyunca fikri sabit tutkunu ve entrikacı güruhu yerli yobazların çevresinde toplanacaktı. Yeni imanın kaynaklarına dalmak bahanesiyle Sabetaycılarla yaşayıp, onların ahlak gevşekliğine katılmakla karmaşa ve düzensizliği artırmaktaydılar. Böylece bir peygamberler ve bulanık suda avcılık yapanların kaynaşmasına tanık olunuyordu (VI/51).

- Acayip yönlenişleri... Marazi fantezileri (VI/57).

- Küstahlıkları her hududu aştı... Korkunç, çılgınca ve açık saçık eğlenceler düzenliyorlar (VI/59).

- Sadece nefret, iğrenti ve aşağılayıcı duygular yaratıyorlar (VI/59).

- Çevrelerindeki var olmayan bir şeyi görür ya da işitir gibi davranırlar (VI/59).

- Müslüman olup Yakup adını alan

5 Orhan Koloğlu, "Discours abrégé...", **Tarih ve Toplum**, no.14, Şubat 1985, s.64-66.

Jacob'un yerine geçen oğlu Berehia, evli bir kadınla ilişkiye girer ve çocukları olur (VI/60).

- (Onlarla başa çıkamayan yöneticiler) bu huzur bozucuları,Türk makamlarına ihbar ettiler ve cinsel psikozun yaptığı tahribata engel olmak için yardım rica ettiler. Sabetaycıları, her türlü ahlakı ve bütün gelenekleri yıkmak isteyen ve bilinçsizlik ve çılgınlıklar içinde kurulu düzeni devirmeyi hedefleyen tehlikeli yenilikçiler olarak sundular (VI/60).

- Karılarını değiştirir, aşırı alemler yaparlar. Ahlaksızlıklarının çekiciliği, gizliliğe bürünmelerine rağmen, her mahallenin en aşağılık serseri takımı arasından onlara taraftarlar kazandırıyordu (VI/73).

1914 yılında İstanbul Hahambaşılığı'nın yayımladığı sirküler bu suçlamaların tümünü içermekteydi. Nehama şöyle özetlemiş:

"Korkunç ahlaksızlık, eşi aldatma ve nikâh düşmeyenler arasında zina ile suçluyordu. En rezil namussuzluklar ve hayali denebilecek derecede her türlü yakınma onlara yakıştırılıyordu: Yalan yere yemin, dine küfür, din ticareti, kutsal eşya hırsızlığı, sahtekârlık, yolsuzluk, zimmete para geçirme, ihbarcılık. Ayrıca, topluca hepsi birden öfke ve kin sebebiyle kendinden geçmiş, cin çarpmış, lanetli din adamları hükmüne girmiş ve böylece iğrenç uygulamalarla 'koyunlarını' kendi kendilerini yıkmaya bilinçli olarak götüren ve hepsini şeytana ve onun adamlarına yemlik olarak atan insanlar şeklinde tanıtılıyorlar. Selânik Yahudi cemaatinin yoldan çıkması ve düzensizliğinden onlar suçludur. " O dönemin bütün kaynakları da Sabetaycıları en kötü ahlaki davranışlarda bulunmakla suçlamaktadırlar (VI/73).

Sabetaycılığın Yadsınamayan Etkisi

Nehama değerlendirmesine şu ilginç yargıyla devam ediyor: "Bu dehşetli, sistemli suçlama ve aşağılamalara rağmen Sabetaycılar büyük bir sükûnet içinde yaşıyorlardı."

Sükûnet sözcüğünü iki açıdan irdelemek gerekiyor. Önce Sabetaycı cemaatin bir iç huzuruyla yaşadığı anlamında ve tabiî bunun ancak Osmanlı'nın sağladığı güvence sayesinde mümkün olabileceği noktasından. İçine kapalı yaşama alışkanlığını tutku haline getirmiş Yahudiler bu tür aile içi sorunların dışarı yansımaması, aralarında çözümlenmesi, Türklerin müdahalesine fırsat verilmemesi (VI/59) için çok dikkat etmiş, ancak olaylar iyice çaplarını aşınca kendi yaptıkları ihbarlarla Osmanlı yönetimini müdahaleye çağırmışlardır. O zamanda Osmanlı'dan karşı tarafı, Sabetaycıları suçlu görmesini istiyorlardı. Oysa bu, İslâm'ı kabul ettiğini ilan edeni, Hıristiyan engizisyoncu mantığıyla reddetmektir -Nehama ne kadar Türklerin Sabetaycıları sevmediğini sık sık tekrarlasa da- İslâm'ın mantığına aykırıydı. Üstelik girişimin öyle sanıldığı gibi çok dar bir çerçeveyle sınırlı kalmadığını, aksine Osmanlı içindeki bütün Yahudi cemaatlerini harekete geçirdiği gibi Avrupa'dakilerde de yankılar bulduğunu Nehama onaylıyor. Açıkçası girişim kitleler kadar, cemaatlerin ileri gelenlerini ve özellikle haham kesimini de etkilemiş, hattâ Sabetay'ın dine getirdiği değişikliklerin bazıları gelenekçi sayılan kesimin uygulamalarında da yer almıştır. Nehama'nın tanıklığına başvuralım:

- Hahambaşılık onu öldürecek olana ödül vaat ettiyse de ortaya kimse çıkmadı... Mesajını serbestçe yaydı (V/104) (Bu durumun İslâm'a girişinden öncesine ait olduğunu belirtelim).

- Halep'ten gelen, güzel konuşan 40 haham yarı cahil halk arasında dolaşıp (onun mesajını yayıyordu) (V/120).

- Sabetay çılgınlığı Doğu Yahudileri arasında tamiri olanaksız tahribat yapmıştır (VI/11).

- 1777'de Fransız Konsolosu J. V. Arasy'e göre Selânik'te 25 bin Yahudi, 5 bin Dönme, 25 bin Türk ve 15 bin Rum vardı. Kısmen ihtidalar sebebiyle Yahudi nüfusu azalıyordu (VI/17).

- Sabetay'ın arkasından Selânik, Diaspora'nın her bir köşesinden 'gönül gözüyle gizli şeyleri gördüğünü ileri sürenleri' çeken ve Tevrat yorumculuğunda son derece canlı bir mayalanma merkezi haline geldi (VI/57).

- Törenle Talmud Tora'nın kürsüsünden üç kez tekrarlanmış olan büyük lanet bile 'akreplerin' ortalığı doldurmasını engelleyemedi (VI/59).

- Yahudilerin içinde, yolunu kaybetmiş bu kuzuları doğru yola getirecek bir gerçek lider kalmamıştı... (İdareci, haham kesimi) gayet katıydı, yumuşaklık ve uzlaştırmacılıkları yoktu (VI/61).

- Hahamlar arasında birçoğu Dönme inkârcılığını lanetlemekle birlikte Sabetay'ın görevine inanmaya devam ediyordu. Ve yakın bir gelecekte Dönmelerin gerçek dinin yönlendiricileri olarak belireceklerine inançlarını içlerinde tutuyorlardı (VI/62-63).

- Selânik'in çoğu zengin ve girişimci 1500 Yahudisinin ihtidası cemaati eli böğründe ve sesi kısılmış durumda bıraktı... Sabetay'ın fikirleri Ukrayna, Polonya, Rusya, Belgrad, İstanbul, Safed, İskenderiye, Tunus Yahudileri arasında da yayıldı (VI/66-68).

Nehama klasik Yahudi kurallarını tercih ettiğinden bu ayrılıştan üzüntüsünü saklamıyor, ama bir yirminci yüzyıl düşünürü olarak, bugünkü anlayışla 'köktendinci' diyebileceğimiz hahamları "hoşgörüsüz" olmakla suçluyor. Onları hiç Yahudi saymamalarını, tam inkârcı diye damgalamalarını ve 'sünnetsizler' diye adlandırmalarını eleştirmekten de geri kalmıyor (VI/24). Hattâ Tevrat yorumculuğunu bütün cemaati falcılığa yönelten ve mucize bekleme ortamına sürükle-

yen yola sokmalarını da eleştiriyor: "Pek çoğu gerçeğin anlamını kaybetmiş durumdalar, düşünce üretmeye alıştırılmış beyinleri rayından çıkmış olup, çoğu kez mantıksızlığa dalıyorlardı... Mistik ortamın kaybedilmemesi için her şeyi yapıyorlardı" (V/96-97).

Bu görüşlerini ileri sürerken, Marranoların Katolikliğe zorla sokulmuş ve ister istemez bundan etkilenmiş olmasının rolünü de bir ölçüde ihdas ediyor.

Yukarıda belirttiğimiz "Sabetay olayının Doğu Yahudileri arasında tamiri olanaksız tahribat yaptığı" kaydı işin en önemli yanını yansıtmaktadır. Osmanlı'dan önceki Arap iktidarları zamanında da İslâm dünyasının Yahudileri geleneksel yapıları içinde ve değişiklik aramadan yaşıyorlardı. Avrupa Hıristiyanlığının onları yoketme amaçlı girişimi sonucu dinlerine yabancı uygulamaları, gösteriş için de olsa, benimsemek zorunda kalmışlardı. Ne kadar direnseler de uzun bir süre sonunda bu yenilikler 'cemaatin toplumsal bellek'ine yerleşmişti. Sabetay'ın Doğulu anlayışı ile İspanyol göçmenlerin uygulamalarını birleştirmekle bir yeni sentez ortaya attığı ileri sürülebilir. Biz burada haddimizi aşarak Sabetay'ın düşünce sistemi üzerinde yorum yapmaya kalkışmayacağız. Ancak Batı'dan gelen değişim rüzgârını, içine kapalı Doğulu cennete de yansıttığı inkâr edilemez. Özelliğini de, Batı'nın, Katoliklik ile Protestanlık ve Ortodoksluk arasındaki çekişmesinin farkında olarak, dönemin daha üstün görünen İslâm inancı yönünde adım atması oluşturuyor. Tıpkı Marranoların ne tam Yahudi ne de tam Katolik olamamaları ve ikisini bağdaştırmaları gibi, Sabetaycılığın da bir Yahudi-İslâm karışımı olması doğaldı.

Sabetay'ın girişiminin, cemaatin ekonomik darboğazına bir çözüm önerisi getirerek kitlelerde ilgi topladığını kanıtlayan bilgilere de Nehama'da rastlıyoruz:

"Türk barışının lütfuyla ve Marranoların (Katolik olmuş görünüp, gizlice kendi dinlerini sürdüren İspanyol Yahudileri) güçlü içitişi altında Selânik'te oluşan küçük site, 16. yüzyılın sonunda büyük bir ekonomik ve ruhsal gelişmeye erişmişti. Osmanlı efendilerinin fetihçi politikalarının dışında yaşadıklarından, Boğaziçi sahillerini etkileyen ahlaksızlıklar ve alçaklıklardan habersiz yaşıyorlardı. Altın çağı tamamladıktan sonra yarım yüzyıl daha, kazanmış oldukları güçten yararlanarak ticaretten ve zanaatten fayda sağlayarak ve dinî bilimleri geliştirerek bir parlak yaşam sürdürdüler. (....) Zenginlik ve prestijlerini Doğu denizlerinde egemen olan, ticareti yöneten (...) Venedik Cumhuriyeti ile mevcut daimi ilişkilerine borçluydular. Yahudiler sayesinde Selânik Limanı Balkanlar'da Venedik'in büyük çaplı bir ticaret merkezi haline gelmişti. (...) Ama Venedik giderek zayıflıyordu. (...) Marranolar 1593'ten itibaren daha çok Livorno ve Amsterdam ile iş yapmaya giriştiler. Artık Venedik ile etkisi düşük bir bağlantı dönemine girilmişti" (V/7).

دونمەلر

هونیوس . قوایروس ، سازان

استانبول

۱۳۲۸ — ۱۳۲۰

Dönmeler *adlı broşürün kapağı.*

Müslüman Gibi Görünmenin Derecesi

Yahudilikle İslâm arasında bir orta yere yerleşen Sabetaycılarda İslâm damgası ne düzeydeydi? Sadece Osmanlı yönetimi ile uyumlu davranmaya özen göstermeleri yeterli değildi, sokaktaki insanla, Müslüman ve Türklerle ilişkileri ayrıca önem taşıyordu. Yönetimin yaklaşımında bütün diğer cemaatlere tanınan imtiyazlar gibi sınırlamaların da farksız şekilde aynen bulunduğunu, Sabetaycılara nazik içerikli "Avdeti" isminin yakıştırılması kanıtlıyor. Halk arasında ise biraz aşağılayıcı 'Dönme' isminin kullanıldığı anlaşılıyor. Bu sözcüğün sadece Yahudiler için kullanılmadığı, Hıristiyanlıktan dönenlere de yakıştırıldığı izlenimini veren bir örnek Nehama'nın kitabında var. 1750 yılında bir nikâh töreninde karşılaştığı, hınçlı olduğu bir Marrano'ya bir 'İyi Yahudi' şu şekilde hareket eder: "Bütün akrabaların gibi sen de bir Hıristiyandan başka bir şey değilsin, Yahurdan Dönme, aşağılık bir döneksiniz" (VI/25). "Dönme" sözcüğünün Fransızca kitapta da Türkçe şekliyle yazılı olduğunu ekleyelim. Bu ismin bütün mühtedilere yakıştırılıp yakıştırılmadığı konusunu çözmeyi uzmanlarına bırakıyorum.

Batı Avrupa'dan Katolikleşmiş olarak gelen kitlelerin Doğulu Yahudilere uymayan davranışları sebebiyle

böyle bir isimlendirmenin düşünülmüş olabileceği akla geliyor. Onlara karşı 'İyi Yahudiler'in de pek olumlu davranmadıklarına dair yine Nehama'dan örnek vereceğiz. Polonya ve Ukrayna'dan gelen Ortodoks 700 aile Kudüs'e ulaşmışlardı. Tarihçiye göre yerel yönetim onlardan rüşvet almaya kalkışmış ama zavallıların hiçbir şeyi bulunmadığından çatışma çıkmıştı. Nehama'nın iddiasının ne derece doğru olduğunu onaylamamız ya da red etmemiz mümkün değildir. Doğru kabul etsek de bir husus dikkatlerden kaçmıyor. Bunun 4-5 bin kişilik aç bir kitleyi yaratmak anlamına geldiği açıktır. O zamanki Kudüs kentinin nüfusunun belki yarısına eşit böyle bir kitlenin beş parasız olarak yaşamaya kalkışması karşısında bazı vergileri toplamakla yükümlü görevlilerin girişimlerde bulunması tabiî ki doğaldı. Gerekli parayı sağlamak üzere Yahudi cemaatince görevlendirilen kişilerin davranışı ise hayli şaşırtıcı:

"İleri gelenler kaynak bulmak için belli başlı Yahudi merkezlerine temsilciler göndermişlerdi, ancak bu kişiler namussuz ve sahtekâr çıktılar. Topladıklarını utanmadan zimmetlerine geçirdiler. Memurlar tarafından soyulmamak için ileri gelenlerin çoğu kaçınayı yeğledi" (V/15).

İster Yahudi ister Sabetaycı olsun Marranoların iki tarafça da şüphe ile karşılanmasının sonucunda yarattığı havayı dağıtmak amacıyla olmalı, Sabetaycıların İslâm'la bağlarını gösterişli bir tarzda kurmaya özen gösterdikleri anlaşılıyor. Örneğin 2 Aralık 1686'daki toplu ihtida töreni büyük törenlerle yapılmıştı. "Bu vesileyle süslenmiş camilere hep birlikte yürüdüler ve kelime-i şahadet getirdiler. Şehirde geçici olarak bulunan birçok yabancı Yahudi de genel heyecana katılıp İslâm'a girdi. Bu fırsatla Yahudi olmayanlar, Çingeneler ve köylüler de ihtida ettiler" (VI/60).

Sabetaycıların 'Müslüman gibi görünmek' kuralına da 'İyi Yahudiler'e üstünlük duygusuyla uydukları anlaşılıyor:

"Sabetaycılar artık baştan aşağı siyah giymiyorlar, açık renk sarık sarıyor, ipekli giyiyor, papuçlarını sarı ya da kırmızı renkte seçiyorlar. İsimlerini de Müslüman isimlerinden seçiyorlar" (VI/63).

O çağlarda gayri-Müslimlerin belli renkleri, elbiseleri ve başlıkları kullanmaları yasak olduğuna göre Sabetaycıların bir kompleksten kurtulmanın keyfini yaşadıkları anlaşılıyor. Bunun bir başka yansıması da Yakup adını alan Jacob ve arkadaşlarının 1695'te toplu halde Hicaz'a hacca gitmelerinde görülüyor (VI/64). Bu davranışlarına karşılık hem Türklerden hem de Yahudilerden ayrı yaşamaya özen gösterdikleri de biliniyor. Ancak 'İyi Yahudi'liğe yönelen Marranolardan farkları Türkçe öğrenmeye bir parça daha istekli görünmeleridir.

Doğulu Yahudiler uzun yüzyıllardan beri yerleştikleri yerlere uyum sağlamış, diğer cemaatlerle kaynaşmasalar da bütünleşmişlerdi. Nehama da onların Türkçeyi hattâ Rumca ve Bulgarcayı yeterli derecede bilmelerine karşılık Marranoların hiçbirini bilmediklerini saklamıyor. Bahsetmiyor ama, Türkçeden başka dil bilmeyen Rum ve Ermenilerin varlığı da unutulmamalıdır. İspanyol Yahudilerinin durumunu ise şöyle özetliyor:

"İspanya'dan gelen Yahudiler dillerini korudular. Türk'ten uzak kapalı bir vazo içindeymiş gibi, hoşgörülen yabancı bir misafir gibi yaşadılar" (VI/70).

Çok uluslu bir toplum içinde bu içe kapanıklığın getirdiği yabancılaşmayı da şöyle anlatıyor:

"Türkçeyi anlamak bir şeye yaramaz. Sadece İspanyolca kullanırlar. Ama bu dil yüzyılların sonunda zayıflamıştı. Bütün zenginliğini kaybetmişti. Yahudi İspanya'dan tamamen kopmuştu, uzun zamandır hiçbir etkisini hissetmiyordu. Bir İspanyol edebiyatının varlığından da haberi yok. Ama ona göre İspanyolca konuşmayan Yahudi değildir ve yalnız onu konuşan Yahudidir. Bir İspanyol turiste rastlasa, onun gizli kökenini açıklamak istemeyen bir Yahudi olduğuna inanır" (VII/724).

Marranoların bu tutuculuğuna ve içe kapanıklıktaki inatlarına karşılık Sabetaycılar Türk kültürüne yavaş yavaş da olsa yanaştılar. Böylece daha sonra [19. yüzyılda] belirecek gelişmeler için zeminin ilk taşları atılmış oluyordu. Kendisi de Yahudi asıllı olan tarihçi Profesör Bernard Lewis eserlerinde Doğulu Yahudilerin geri kalmasında bu kapanıklığın başrolü oynadığını ve sorumluluğun tamamen kendilerine ait olduğunu kaydeder. Tanzimat'la Osmanlı Devleti Batı-İslâm Sentezi'ni devlet politikası haline getirip Müslüman-gayri-Müslim eşitliğini benimsediğinde, önceki hazırlıkları sebebiyle Sabetaycılar daha kolaylıkla Osmanlı kültür ve yönetim kadroları içinde yeralabildiler. Marranolar ise uzun süre direndikleri değişim önerilerine 'Alliance' aracılığıyla Fransız kültürünü benimseyerek açıldılar.

Sabetaycıların daha Abdülhamid zamanında başlayan yoğun işbirlikleri Jön Türklerle ilişkileri sonucu onları daha da İstanbul'a yaklaştırdı. Bu aşırı bütünleşmelerinin sonucunda, Balkan Savaşı'nda (1912-1913) Selânik'in Osmanlı Devleti'nden kopması öncelikle onların topluca Türkiye'ye sığınmaları sonucunu doğurdu.[6] Cemaat halinde yaşama alışkanlıkları giderek kayboldu ve Türk toplumu içinde bireysel rol almaya baş-

6 Nehama kitabını Selânik Yunan egemenliği altına girdikten sonra yazdığı ve orada bastırttığı için, Osmanlı döneminde Rumlarla ilişkileri konusunda zülfüyare dokunmamaya özen göstermiş, hattâ aşırı bir dostluktan bahsetmiştir. Müslümanlar ve Yahudiler gibi Ortodoksların da Katoliklerden korkuyor olmaları-

ladılar ve dolayısıyla eski geleneklerinden hızla kopma sürecine girdiler.

Bu bölümü Nehama'nın Türk yönetimi altında Selânik Yahudilerinin yaşamını özetleyen, kitabının en son bölümündeki yargısıyla bitireceğiz. Bazen dedikodu nitelikli söylentileri aktardığına rastlanır. Örneğin İslâm'dan dönenin kafasının testere ile kesildiğini kaydeder. Hattâ Sabetay olayı üzerine kızarak sultanın bütün yedi yaşından aşağı Yahudilerin zorla Müslüman edilmesi, yediden yukarı olanların hepsinin de öldürülmesi kararı verdiğinden bile bahseder. Rivayete göre Valide Sultan'ın müdahalesiyle vazgeçilmiştir. Buna karşılık kitabın son cümlelerinde şunlar okunuyor:

"Thomas More ya da Volter'in hoşgörü sözcüğünü gündeme sokmalarından önce bu deyim Türkler tarafından Yahudiler için kullanılıyordu. (...) Hepsi de asker ya da memur olan ve bir ara sınıfa ihtiyaç duyan Türklerin yönetimi altında Yahudiler refah içinde yaşayan bir burjuvazi oluşturdular" (VII/805).

Dönmeler Sorununun Belirmesi

Bu bölümde Nehama'nın eserinden yaptığım alıntılara ara vererek bazı değerlendirmeler yapmaya çalışacağım. Yahudi cemaatinin iç sorunu olarak patlayan daha 17. yüzyılda Osmanlı toplumunda derin bir iz bırakmadan sonuçlanan Sabetaycılık ya da Avdetiler olayı, 20. yüzyılın başından itibaren Dönmeler adı altında büyük bir yoğunlukla gündeme getirildi. İttihat ve Terakki'nin II. Meşrutiyet'i ilan ettirmeyi sağlayacak eylemleri için örgütlenme merkezi olarak Selânik'i seçmiş olması bu yeni canlandırmanın başlıca sebebi olmuştur. Bu seçimin gerekçesi Selânik nüfusuyla ilgili değildir. Avrupalıların Balkan vilayetlerimizde yapılmasını şart koştukları reformların icrası kadar, bölgedeki Rum, Bulgar, Sırp, Arnavut ve benzeri komitacıların terörist girişimlerini engellemek için de merkezi Selânik'te bulunan III. Ordu'ya Harbiye'den yeni yetişen en dinamik elemanlar gönderiliyordu. Bunlar daha okul dönemlerinden beri ülkenin kurtuluşu için radikal önlemler gerektiğine inanan kimselerdi. Ayrıca komitacılarla aynı yöntemleri kullanarak savaşıp başarıya ulaştıkları için de pek genç yaşta lider niteliği kazanmışlardı.

İster istemez bir soru akla geliyor: "İttihatçı hareketi Selânik yerine Ankara ya da Konya'da gelişseydi, acaba aynı tepkiler belirir miydi?" Birincide önemli bir Ermeni cemaati, ikincide ise kalabalık bir Karamanlı Rum (türkçeden başka dil bilmeyen Ortodokslar) cemaati vardı. Böyle bir olasılıkta yine Dönme deyimi kullanılır mıydı?.. Sanmıyoruz. Selânik'in özelliğini nüfusunun yaklaşık yüzde 60'ını Yahudilerin, yüzde 25-30 kadarını Türklerin ve geri kalan yüzde 10-15'i Rum, Bulgar, Ulah ve benzeri cemaatlerin teşkil etmesiydi. Dikkati çeken, o döneme ait bu istatistikleri verenlerin asla ayrı bir Sabetaycılar ya da dönmeler yüzdesi vermemesidir. Bunlar tabiî ki Yahudiler arasında sayılmıyor, Müslüman kesimine dahil ediliyordu. İttihatçıları Dönmelikle suçlayanların ise bütün Selânik Yahudilerini Dönme saydıkları dikkatlerden kaçmıyor.

İttihatçıların damgalanmasının bir diğer sebebi de Abdülhamid'in hafiyelerinden kurtulmak için kapitülasyonların sağladığı dokunulmazlıktan yararlanmak. Mason localarını toplanma yeri olarak kullanmış olmalarıdır. Özellikle Emanoel Karasso'nun başında bulunduğu Makedonia Rizorta locası bu hizmeti görmüştür. Ancak Karasso Dönme değil, Yahudiydi. Ayrıca o yıllarda Siyonist akım da örgütlenme çabalarını hızlandırmıştı. Bunun karşısına dikilen anti-Yahudi, anti-siyonist ve anti-mason akımlar da bütün Avrupa kamuoylarını meşgul ediyordu.

Bu akımların Türk toplumunda yaygın bir şekilde bulunmadığını, daha çok Avrupa yayınlarını izleyecek dil bilgisine sahip olanlarca bilindiklerini kabul gerekir. İttihat ve Terakki'nin iktidara geçişi ve ifade özgürlüğünün işler hale gelmesi siyasî alandaki çekişmelere alışılmamış bir boyut kazandırmıştı. İktidarı kaybeden Abdülhamid yanlıları, seçimlerde İttihatçı listesine giremeyenler, İttihat ve Terakki içindeki iktidar mücadelesinde kaybedenler, Abdülhamid zamanında görüş açıklama fırsatı verilmeyen dinciler, hep birlikte saldırıya geçerlerken bu temaları birbirine karıştırarak kullanmaya giriştiler. Kabul gerekir ki bu konular üzerindeki bilgileri yüzeyseldi ve çoğu kez Avrupa'nın fazla güvenilmez kaynaklarına dayanıyorlardı.

Bunların dışında, Osmanlı Devleti'nin parlamenter rejime girmesinin kendi sömürgelerini kışkırtabileceği endişesine kapılan İngiltere de -daha önce Abdülhamid'in baskıcı rejimine karşı olduğunu tamamen gözardı ederek- İttihatçıları yerme ve şaibeli gösterme taktiğine büyük bir hız vermişti. Kendi kralı masonluğun başı olan, yönetiminde Yahudilere bütün Avrupa devletlerinden daha fazla yer ayıran, siyonizmi destekleyen ve Dışişleri Bakanı Balfour'un ünlü deklarasyonu ile Filistin'i verme vaadinde bulunan İngiltere'nin, İttihatçıları Yahudi yanlılığı ve masonlukla suçlaması, bu amaçla Dönmeler temasını kullanması, önemli bir etki yarattı. Sadece İngiltere'nin İstanbul elçisinin 1909 yılı olaylarını değerlendi-

---

nın bir ortak kader tutkusu doğurduğu doğrudur. Ancak Rumlarda pek yaygın olan Yahudilerin küçük çocukları kaçırıp kanını içtikleri efsanesinin etkilerinden bahsetmekten kendini alamıyor (VI/33). Yedinci cildin 805. sayfasında (Sonuç) ise, Türkler dönemindeki Yahudi yaşamının rahatlığına övgüden sonra, Selânik Yahudilerinin aynı şeyi Yunanlılardan bekleyemeyeceklerini kaydetmekten de geri kalmıyor.

ren raporundaki ifadeler bile bu katkının önemini kanıtlar.[7]

"Cavid Bey Selânik halkının çoğunluğunu oluşturan gizli-Yahudi mezhebi olan Sabetay Sevi mezhebine mensuptur. 1908 İhtilali zamanında çoğu Avrupa masonluğuna mensup olan bu Yahudiler localarında yuvalanmalarına olanak sağlayacak hem Jön Türkleri desteklediler hem de kısmen ilham kaynağı oldular. Gerçekten Selânik olayı tamamen Yahudi ve Türktür. Bulgar, Rum ve benzeri diğer Osmanlı cemaatleri onda aktif rol almamışlardır. Dolayısıyla Jön Türk çevrelerinde Yahudilerin etkisi, yüzeyde görünmese de, büyüktür. (...) Siyonist amaçlara tam karşı çıkmış olan Abdulhamid'den sonra şimdi siyonist basın açık çalışıyor. (...) Judaizm şimdi Filistin'e barış yoluyla girmek için Jön Türkleri etkilemeye çalışıyor."

Sabetaycıları böylesine etkili göstermesine karşılık isminden bahsedebildiği sadece üç kişiden var. "Sekreteri Museviliği uygulayan bir Yahudi olan Cavid Bey hiç şüphesiz Türk hükümetinin en etkili üyesidir. Biur dındaşı da basın bürosunun başına getirildi. Bir diğer Yahudi de İstanbul Belediyesi'nin başına geçmek için gayret sarfediyor."

Sadece üç örnekle bütün İttihatçı mekanizmasını Yahudi ya da Sabetaycı saymak hiç şüphesiz abartmadır. Ayrıca bütün Yahudilerin siyonist inançlı olduğu iddiası da geçerli değil. Aksine Avrupa'dan gelen siyonistlerin kampanyalarına karşı yerli Yahudi yayınlarında kampanya yürütülmüştür.[8]

İttihatçıların masonluğunun ise dışa bağımlı değil, aksine ulusal nitelikli olduğu inkâr edilemez. Mısır Masonlarının Türklere katılacağı korkusudur ki İngilizleri İttihatçı masonluğuna aşağılamaya yöneltmiştir. Her şeyin dışında bütün İttihatçıların mason oldukları iddiasının da aslı yoktur, sayıları son derece sınırlıdır.[9]

Dönme'ye Yakıştırılanlar

1908-1918 yılları olaylarına İttihatçılar ve karşıtları mantığı içinde yaklaşmadığımızı özellikle belirtmek isteriz. Tarafların siyasî haklılık ya da haksızlıkları değil, sadece Dönme damgasının geçerliliği üzerinde duruyoruz. Bu sözcüğü kullanarak aşağılamanın tamamlayıcısı olarak Dönmeliğe her türlü kötülüğü yakıştırmak bir adet haline gelmişti. Bütün suçlamaları yansıtmaya kalkışmak çok daha geniş çaplı bir çalışmayı gerektirir. Biz burada, 1919 yılının son aylarında İstanbul'da yayınlanan 16 sayfalık bir broşürde (Dönmeler) yeralan damgalamaları özetlemekle yetineceğiz:[10]

- Dinleri ve milletleri meçhul kalmış ir kavim.

- Ne İslâm, ne Yahudi, namı diğer Avdeti.

- Dönmeler aslen kimisi Kıpti, kimisi Mecusi ve Musevi olan bu taifei garibe.

- Honeyos, Kavayros, Sazan namıyla üç fırkaya ayrılmışlardır.

- Erkekleri hâlâ her cuma, Selânik'te Aziz Mehmed'in (Sabetay Sevi) gelmesini beklerler.

- İslâmlık ve Yahudilik arasında delalette kalmışlardı.

- Kendi aralarında evlenir, İslâmlara kız vermezler.

- Dışarıdan kız almamaları nesillerinde sari hastalıkların yayılmasına sebep olmuştur, nesillerinin ıslahı için dışarıdan gelin almaya başladılar.

- Verem ve emrazı asabiye ile malüldürler. Bunlara kız veren cinayet işlemiş olur... Hayatını tehlikeye atmış olur.

- Dönme kızlarından İslâmlara varan görülmemiştir.

- Kızlarının bazıları fakırdıyı horoz ötüşü gibi söylerler.

- Konuşurken gözlerini, kaşlarını ve hattâ bütün vücutlarını durmadan oynatmak gibi garip davranışları vardır.

- İslâmlar arasında ahlâksızlığa, dinsizliğe ve emrazı sariyenin yayılması ve gelişmesine en büyük etki yapanın Selânik Dönmeleri olduğu unutulmamalıdır.

- Kendilerinden başka insan saymadıkları anasırı muhtelifeyi ve hattâ Avrupalıları bile türlü entrikalarla aldatmayı şiarı diniye ve hasaili memduhaları icabından ad ederler.

- Honeyos ve Kavayros cinsleri ticaret aleminde ortalığı dolaba sokmayı ve Sazan kısmı da hazine-i devleti soymayı huy edinmişlerdir. Yalnız kendi çıkarlarına hizmet ederler. Bunlardan hükümet memuriyetlerinde, vatana, millete hüsnü niyet ve sadakat beklemek abestir.

- Rumeli muhaciri, Selânik muhaciridirler.

- Annelerini gizli devam ettirirler.

- Kadınlarının açık saçık dolaşması saf kalpli insanlar üzerinde fena oldukları yolunda bir fikrin yerleşmesine sebep olmuştur.

- Anadolu ahalisi bilmelidir ki, bütün Rumeli ahalisine teşmil etmek istedikleri ahlâksızlık, dinsizlik, yalnız İslâm namıyla hareket eden bu Selânik Dönmelerine münhasırdır.

- İsimleri Müslüman ismidir ama Fatma'ya Fatoş, Mustafa'ya Mutoş

---

7 Sir Lowther'den Sir E. Grey'e, Turkey Annual Report 1909 tarihi 31.1.1910, FO 321/1002.) [Bu raporu yazan İngiliz elçisinin antisemit bir tutumu olduğu gözardı edilmemelidir. Bu konuya ışık tutacak bir makele yayımlanmıştır. Eli Kedourie (Çeviren Zeynep Avcı Karaney) "Jön Türkler, Farmasonlar ve Yahudiler" **Birikim**, Kasım 1978, sayı 45, s.54-86].

8 Orhan Koloğlu, "Celal Nuri'nin Jeune Turc Gazetesi ve Siyonist Bağı", **Tarih ve Toplum**, Aralık 1992, s.46-48.

9 **İttihatçılar ve Masonlar** (Eylül Yayınları, 2002, 2. bas.) isimli kitabımızda bu konuda geniş bilgi vardır.

10 Dönmeler, Honiyos Kavayros Sazan, İstanbul, 1335-1338, Şems Matbaası.; Ilgaz Zorlu, "Sabetaycılık Hakkında İki Eski Kitap", [Bu iki kitap daha önce Ilgaz Zorlu tarafından tanıtılmıştır.] **Toplumsal Tarih**, Aralık 1994, sayı 12, s. 58-60.

derler. Aralarında Avramiko, Buhuriko gibi isimler kullanırlar.

- İslâmlığa değil, Frenkliğe, Hıristiyanlığa eğilimlidirler.

- Hıristiyanlığın kadınlara sağladığı serbestiden yararlanırlar.

- Camiye hiç gitmezler. Gitseler de faraizi İslâmiyeyi ifa için değildir.

- En ağır cezaları, kabahatliyi bir müddet için camilere devama itmektir.

- Komşularına işittirmek için Ramazan'da 'Kız abdestini aldık mı... Haydi cemaate yetiş...' diye bağırırlar.

- Cumartesi günleri toprak altında yaptıkları havralarında ayini Musevi yaparlar. Surların dışına çıkıp Mesih'in gelmesini beklerler.

Bu broşürdeki suçlamaların 1714 yılında İstanbul Hahambaşılığı'nca yayınlanan sirkülerdeki iddialara pek benzediği dikkatlerden kaçmıyor. Broşürün son sayfasında "Mabadi ikinci formada" kaydı var. Bu ikinci formayı görmedim, yayınlandığını gösteren kayıtlara da rastlamadım. Bilenler varsa yardımlarından mutlu olurum. Bir olasılık da, aynı yıl ona yanıt olarak çıkarılan *Dönmelerin Hakikatı*[11] isimli broşürün tezleri karşısında ikinci formadan vazgeçilmiz olmasıdır.

"Dönmelerin Hakikati" İddiası

18 Aralık 1919 tarihini taşıyan Dönmelerin Hareketi'nin yazarı 'Atik Nizamiye 41. Alayı'nın 3. Taburu binbaşılığından mütekaid Sadık (Süleyman)'dır. Verdiği bilgilere göre Balkan Savaşı sırasında Yenice Vardar Savaşı'nda taburu ile birlikte esir düşmüştür. Ondan sonra emekliye ayrılması İttihatçılar tarafından tutulmayan biri olduğunu düşündürüor. Muhtemelen ordu içindeki anti-İttihatçı 'Halaskâran' grubunun taraftarıydı. Emekliliğinden sonra siyasetten nefret ettiğini ve hiç gazete okumamaya özen gösterdiğini belirttiğine göre, tam kenara itilmiş bir adam. Ayrıca Abdülhamid dönemine ve bu sultana büyük övgüler yağdırması, Sevr'in hazırlanmakta olduğu bir sırada Sultan Vahidettin'e tam itimat gösterilmesini istemesi dinci anlayışının egemen olduğunu gösteriyor zaten. İttihatçıları serbesti ile tam itaata dayalı sistemi bozmakla suçluyor. Birçok yargısı da tarikat mensubu olduğu kanısını güçülendiriyor. Her şeyden önce Sabetaycı olmadığı muhakkak. Sabetaycı deyimini hiç kullanmıyor, Dönme sözcüğü bir iki yerde var. Aksine bunların tam bir Müslüman olduklarını her fırsatta vurguluyor. Yargıları şöyle:

- Aziz Mehmed kalbini İslâmiyet nuru ile yakmış birçok insanı da hidayet yoluna eriştirmiştir.

- Tasavvuf lisanıyla İstanbul'da sarf ettiği sözleri ricali devlet ve ulema anlayabilse veya dutumunun araştırılması bir tarikat meclisine verilse, derhal bir hidayet yolu rehberi olduğu anlaşılır.

- Şeyhi ekber Hallacı Mansur ve benzeri evliyaların uğradıkları sonuçlar (onunki gibi) söyledikleri sözlerin yanlış yorumlanmasından ileri gelmiştir. Aziz ünvanını layık görmüştür.

- Dönmelerin Mesih gelecek diye cumartesi sabahları kale önüne çıktıklarının aslı yoktur. Her sabah, köylülerden ucuz yumurta, tavuk vesaire almak için Rum, Yahudi, İslâm herkes Selânik kalesinin önüne çıkardı.

- Tek cemaat olarak Selânik'e gelmiş iken sonradan reisleri arasında çıkan anlaşmazlıklar sonunda üç grup oldular. Irkları karışıktır. Hukuk eşitliğinde tarak dişlerine benzetilen insan cinsinde ırkiyet aramak insanlığın çıkarına aykırıdır.

1919 tarihli Dönmeler *adlı broşüre göre bir "Sazan" ya da "Sazaniko".*

- Türklerle akrabalık kurmamalarının sebebi olarak, ileri gelenlerinden birinin Hamza Bey camii şadırvanında abdest alırken, kavuğunu koyduğu yerden bir Türk çocuğunun itip suya düşürmesinden doğan tartışma üzerine artık Türklerle akrabalığı terk ettikleri söylenmişse de, bu gibi arızi bahanelerin tesirinin devam edemeyeceği açıktır. Asıl sebep Türklerin birden fazla kadın almalarından korkudur, kızlarını ortak kahrından korumak istiyorlardı.

- Kabile halinde birlikte yaşamaktan zevk alıyorlardı. Aynı şey Anadolu'dan getirilen Türk kabilelerinde de vardı.

- Selânik valisiyken Midhat Paşa'ya bunları gammazlamış, kötülemişler. Hapisaneden bir Dönme getirmelerini istemiş, 'Yok' demişler; bir dilencilerini bulmalarını istemiş, ona da 'Yok' denince gammazı azarlamış, bunları övmüştür.

- Sari hastalık yaydıkları yalandır, hem kız alıp vermezlerse nasıl hasta-

11 Sadık, **Dönmelerin Hakikatı**, Dersaadet 1335, Karabet Matbaası.

دوغه‌لرك حقيقتى

عتيق نظاميه قرق برنجى الاينك اوچنجى طابورى
بيكباشيلغندن متقاعد
صادق

١٨ كانون اول سنه ١٣٣٥

هر حقى صاحبنه عائد اولوب مهرسز نسخه‌لرى ساخته‌در

درسعادت
قرديت مطبعه‌سى
١٣٣٥

Dönmelerin Hakikati *adlı broşürün kapağı.*

lık yayabilirler. Aksine tam temizdirler. 120 yıl yaşayanı var.

- Kavga ve küfür etmezler, en hakaretli sözleri 'Yabani'dir, onu da karşılarındakileri kırmamaya özen göstererek yumuşakça söylerler.

- İbadetleri yan bakıcı mağrurlarınkinden kat kat kabule şayandır.

- Sadece Meşrutiyet'ten sonra Müslüman kızlarıyla evlendikleri iddiası boştur. Eski vakitlerde de münasebet düştükçe Türk kızlarıyla evlenirlerdi. Türklerden uygun gördüklerine de kız verdikleri vakidir. Müslüman kızının Müslümandan başkasına verilmediği unutulmamalıdır.

- Camiye gitmezler deniyor, bugün de camilerimiz boş değil mi?

- Fatoş, İboş gibi kısaltmaları sadece onlar kullanmazlar, Arnavutluk'ta da İbrahim'e İboş, Ali'ye Aloş derler.

- Anadolu ahalisi bunların elbise vesairelerinden müteessir olacaklarına gözlerini açıp haiz oldukları sebat, birlik, yardımlaşma ve dayanışma ile ticaretteki ihtisas ve maharetlerini benimsemeye çalışsınlar ki, ekmeğini taştan çıkarıp kimseye minnet etmeyen bu gibi eğiticileri felek memleketlerine getirmiştir. Övgüye layıktırlar.

- Kadınları Müslüman kadınlar gibi çarşaf, ferace giyer, tesettüre riayet ederlerdi. İttihatçılarla beraber onlarda da bundan ayrılanlar oldu.

- Sahip oldukları insaf ve hüsnü niyetleri sayesinde ne gibi şikâyetçileri görülmüş ve ne de hizmeti devlette çalışanlarının şimdiye kadar şan, hamiyet ve sadakata aykırı bir hareketleri işitilmemiştir. İçlerinde melek haslet ve temiz yüzlü öyle Müslümanlar vardır ki ibadet ve iyiliklerini Allah rızası için yaparlar.

- Broşürün son cümleleri kendilerine özgü mezarlık yapmalarıyla ilgili. Bunu şöyle değerlendiriyor: "Ne temiz yürekli Müslümanlardır ki, ebedî uykuya daldıkları yeri bir sürekli gezinti yeri haline koymakla zevkiyab oluyorlar."

Komplo Teoricileri

Böylece, her Selânikliyi hattâ Balkan göçmenini Dönme-Yahudi-Siyonist-Mason sayan anlayış ile bunları tam bir mümin sayan görüş ortaya çıkıyor. Birinci anlayışın yanlışlığını ortaya koymak hiç de güç değildir. Her şeyden önce Yahudi cemaati Sabetaycıları resmen dışlamıştı. Yahudi saymıyordu. Siyonizm ise 20. yüzyılın başlangıcında Yahudilerin çoğunluğunca henüz benimsenmeyen bir siyasî hareketti. Sabetaycılar için büsbütün yabancı kalıyordu. Masonluğa gelince, cemaatlerin topluca benimsedikleri değil, bireysel girişimle bağlanılan ve kabulü karşı taraftan gelen bir kurumdu. Oysa, siyasî rekabette yararlanılmak amacıyla bu dörtlü formül bütünleştirilerek yüzyıla yakın bir zamandır tam bir komplo teorisi çerçevesinde toplumumuzda kullanılmaktadır.

Damgalanmak istenenler arasında Atatürk'ten günümüzde Rahşan Hanım ya da Orhan Pamuk gibi kimselerin bulunmasıbu yersiz ve şaçma girişimden önemli sonuçlar bekleyenlerin bulunduğunu kanıtlıyor.

Tam bir mümin sayma yolundaki karşı görüşü hangi ölçüde kabul etmemiz gerekiyor? Dönmelerin Hakikatı yazarının önemle üzerinde durduğu bir husus ciddiyetle ele alınmayı gerektiriyor. Müslümanlığını ilan eden kimselerin imanlarını yargılamak yersizdir. "Zira, diyor, ahvali kalbiyeye nüfuz ve gizli gayeleri keşfe bizim iktidarımız yoktur." Yani, bunu ancak Allah'ın bilebileceğini anımsatıyor. İslâm'ın bu ilkesinin yanısıra, 250 yıllık bir süreç sonunda Sabetaycılığın ilk dönem yapısından pek çok şeyi kaybetmemesinin mümkün olamayacağını da kabul etmek zorundayız. 20. yüzyılın başı için geçerli olan bu yargı, yüzyıl daha eklenip 21. yüzyılın başına eriştirilince, mutlaka daha da geçerli olacaktır. Açıkçası bütün etkenliğini kaybettiğini ve ona mensup oldukları iddia edilenlerin bireysel çözümlerle toplumda yer aldıklarını kabul gerekiyor.

Profesör Mehmet İşpirli Anlattı:

Tanınmış sosyal bilimcimiz Profesör Nurettin Şazi Kösemihal'e (1909-1972) öğrencilerinden biri, kökünün Rumluğa dayandığını belirterek, Türk ve Müslüman olmadığını herkesin içinde anımsatmaya kalkışmış. Bilindiği gibi profesörün atası olan Mihail Kosses 1310'lu yıllarda Müslümanlığı kabul ederek Abdullah Nihal adını almış ve Osmanlı Devle-

Ahmet Emin Yalman'ın babası Osman Tevfik Yalman'ın (1291/1874-1948) hat çalışmalarından bir örnek.

ti'ni kurulma aşamasında Osman Gazi'nin en büyük yardımcısı olmuştur. Altı yüz yıl boyunca da bu aile hizmetinde küsur etmemiştir.

Profesör soruya kızmamış, sükûnetle yanıtlamış:

"Bizim ihtida'mızın tarihi belli, ya senin ailen ne zamandan beri Müslüman."

İhtida ya da hidayete erme (Hak yoluna girme) olayı bütün İslâm tarihi boyunca karşılaşılmış bir davranıştır. Bu sebepledir ki ihtida edene toplumca törenler yapılması, sünnet ettirilmesi ve hediyeler verilmesi gelmekti. Ondan sonra da bundan asla bahsedilmemesi yerleşmiş bir kuraldı. Osmanlı tarihi bu şekilde devletin en yüksek görevlerine gelmiş kişilerle doludur. Ayrıca göçebe Türkmenler dışında soyunda mühtedi karışmamış aile bulmakta pek güçtür.

Kimseyi rahatsız etmeden kendi ailemden örnek vereyim. Baba tarafından büyükannem Giritlidir. Yunan baskısı üzerine Derne'ye (Libya) göç etmiş ve orada evlenmiştir. Giritli'de Rum kanı bulunmaması düşünülemez. Anne tarafından büyükannem ise Of'ludur. Karadeniz'in o bölümünde yoğun bir Rum nüfusunun yaşadığı bilinir. Büyükannemin de zaman zaman Rumca sözcükler kullandığını anımsarım. Bu durumda bizim ailenin de geçmişinden şüphe ile mi bahsedeceğiz?.. Halbuki, Giritli olan tam bir mümindi, eşiyle birlikte hacca da gitmiştir. Aile içindeki ismi de 'Hacı Nine'dir. Of'un toplumumuzun en koyu dindar kesimine sahip olduğu, hoca ve imam yetiştirmekte birinciliği elinde tuttuğu sır değildir. Nitekim bizim Of'lu, ailemizin beş vakit namazını asla kaçırmayan tek üyesiydi. Hattâ 1940'lı yıllarda o yaşlı halinde, dönemin ünlü "Yeşil Hoca"sının peşinden her namazı bir başka camide kıldığını da anımsarım. Daha eski atalarım içinse 19. yüzyıl başından öncesi için garanti verebilecek durumda değilim.

Soruyu daha da genişletebiliriz. Bütün toplumumuzca yüzlerce yıl boyunca kutsal bir nitelikle anılmış olan Osmanlı hanedanının kadın kesiminde sayısız yabancı kökenli vardır. Buradan hareketle kimisi ile dünya çapında övündüğümüz sultanlarımızı da mı dışlayacağız?.. Sorunun bir kan, ırk sorunu olmadığını, bir kültür sorunu olduğumu dikkatten kaçırırsak yanlış değerlendirmelerden kurtulamayız.

İslâm en son dın olarak taraftarlarını doğal olarak başka inançlara sahip olanlar arasından alacaktı. Mesajını Arapça vermiş olsa da bir Arap dini olmak iddiası taşımadığını bütün insanlığa açık olduğunu kabul gerekir, kısacası ırkçı bir yaklaşıma karşıdır. Bu anlayışını pekiştirmek için kişinin dünyaya Müslüman olarak geldiği ve sonradan imandan ayrıldığı teziyle ihtidayı kolaylaştırmayı hedeflediği bellidir. İnançlar arasında çıkarcı zigzagları önlemek için de bir kere İslâm'a girenin ondan ayrılmasına ölüm cezası koymuştur. Buna karşılık, bir kere Kelime-i Şahadet'i söyleyenin bir daha imanını sorgulamak hakkı da kimseye verilmemiştir. Birey bu konudaki hesabını sadece Allah'a verir. Böylece din adamı kisvesi altında diğer dinlerde mevcut olan bireyi baskı altında tutma sistemi önlenmiş oluyordu. İslâm'ın başlangıçtaki çok hızlı yayılışında bu rahatlattırıcı anlayışı büyük çapta etkili olmuştur.

Bir dine yeni girenin eski kültürünü bir anda bütünüyle kafasından atıvermesi tabiî ki düşünülemez. Üstelik içinde yaşadığı ortamda 'toplumsal bellek'in buna izin vermeyeceği de bir gerçektir. İslâm'ı uygulamada Arapların, Türklerin, Kara Afrikalıların, Pakistanlıların farklılıkları çok belirgindir. Bu sebepledir ki Hazreti Peygamber 'Müslim' ve 'Mümin' ayırımını peşinen vurgulamıştır. Birincisi İslâm'ı kabul ettiğini açıklayan ama tezleri konusunda ayrıntıya girmeyen kişidir. Mümin ise bilim ve bilgiyle bu aidiyeti savunandır. Ama ikisi de Müslümandır.

Çok yakın tanıdığım Abdi İpekçi'ye yönelik iddiaları hep şaşkınlıkla okumuşumdur. Kızının "Biz Müslümanız" feryatlarına rağmen hâlâ şüphe yaymaya çalışanlar var. Aynı damgalamaya uğrayan Orhan Pamuk, ailesinin Çerkes kökenli olduğunu ve atalarından birinin Gördes'te müftülük yaptığını açıkladı.[12] Daha doğrusu açıklama yapmaya zorlandı. Bakan

olarak Amerika'dan gelinceye kadar kimsenin önemsemediği Kemal Derviş'in Sabetaycı kökeni de politikada boy gösterince gündeme getirildi. Cahil araştırıcıların bu buluşu da boşa çıktı, çünkü onun ailesi de Arnavut kökenli. Selânikli Derviş'lerden değil.

Son örnek olarak bu damgaya en çok layık görülen Ahmet Emin Yalman'ın babası Osman Tevfik Yalman'dan bahsedeceğim. Sabetaycı bir kökenden geldiği doğrudur, ancak yaşamını tam bir Müslüman olarak sürdürdüğü biliniyor. Atatürk'ün tarih ve hat hocası olan baba Yalman'ın ailesine bıraktığı en büyük miras, ayetlerden oluşan hat levhalarıdır. Hattâ Kur'an'ın tamamını evinin duvarlarında bir şerit halinde yerleştirilecek şekilde yazmaya bile girişmişti. Bu insanlar kendilerine haksız yere yöneltilen suçlamalara yanıt vermek ihtiyacını bile duymamışlardır. Gelgelelim komplo teorisi meraklılarının yakıştırmalarının ardı gelmiyor. Ben Müslümanım ve de Türküm diyene 'hayır' demek ancak 15. yüzyıl enginizisyoncusu mantığıyla geçerli olabilir.

İnsanların dinlerini, uluslarını seçmekte tam özgür olduğu ve bunları değiştirmenin cezasının da bulunmadığı 21. yüzyılda "Sabetaycılık ya da Dönmelikle benim ilgim yok," diyene damga vurma tutkusunun arkasında çirkin oyunlar bulunduğunu kabul etmemiz gerek.

Düşünme yeteneğini kaybetmiş boksör Mohammed Ali ya da Cat Stevens'in Müslümanlıklarıyla övünüp onları Dönme saymayanların, 150 yıl önceki ihtidaları sorun etmeleri, kendilerinde bir sorun bulunduğu kanısını uyandırıyor.

12 Orhan Pamuk ile röportaj, "Vallahi Yahudi Değilim", **Aksiyon**, 10 Haziran 2002, s.42-45.

Sabetay Sevi'nin Serüveninden Notlar...

"Filistin'in Gazze şehrinin sokaklarında Sabetay Sevi İsrail Kralı diye dolaştırılıyordu. Halk da katılıyordu. Sultanın ismi yerine Sabetay'ın ismi konuyordu. Yahudiler frenlenemez hale gelmişti. Hahamlar korku içinde devlet görevlilerine başvurup dine küfür sebebiyle idamı gerektiğini ihbar ettiler" (V/119).

"Gazze amacı için küçüktü. Başarı için davasına büyük Türk şehirlerini kazanması gerekliydi. (...) İzmir'de Yahudi cemaatinin hahambaşılığı çekişmesi o hale geldi ki bazen Türk otoritelerinin müdahalesi gerekiyordu. Öyle ki, bir gün vali dayanamayıp adaylardan Benvenniste'yi hapse mahkûm ettiği gibi, sokaklarda rakibinin bindiği eşeğin kuyruğunu tutarak yürümeye de mecbur etti" (V/120).

"İstanbul başhahamı Yontov ben Yaar Filistin'deki olayların sahtekârlar tarafından yapıldığını hükümete mektup yazarak bildirdi" (V/121).

"Bu Mesih'in gelişi halkı delicesine heyecanlandırmıştı. Çok Müslüman bile lehinde konuşuyordu. (...) Onlara göre Muhammed'in geri dönüşü bahis konusu idi" (V/122).

"İzmir'de (yandaşları çoğalınca) gücünü Türk yönetimine kabul ettirmenin zamanı geldiğini düşündü ve aniden konağa gitti. Önce şaşıran kadı yanına gelmesine izin verir ve sokaklardaki gösteriler konusunda bilgi ister. Sabetay ise şaşkındır neden orada bulunduğunu çözemez. (...) Kendisini kral diye tanıtır, kadı da bir deli karşısında bulunduğuna inanır. Sabetay'ın dostlarının verdikleri hediyeler kadıyı iyimser yapmıştı. Onu bir para cezasına çarptırmakla yetinir ve serbest bırakır. Doğululara ruh hastalarına yönelik olan acımaya dayalı hoşgörüyle davranmıştı..." (V/123)

"Altın gücüyle elde edilen İzmir kadısı ve sivil ve askeri görevliler, o ana kadar olaylara müdahale etmiyorlardı. Bu şaklaban Mesih'in çevresinde coşan halkın çılgınca gösterisini eğlenerek, daha çok iyi niyetli seyirciler şeklinde bakarak izliyorlardı. Hem gülünç hem de acınacak durumda saydıkları bu bön kütleden para sızdırmak hiç de zor değildi. Ama karşıt grupların zincirden kopmuş kızgınlığı onları da korkuttu. Kadı zırvalığın bu derecesinden bıkmıştı. Sorumluluğu daha fazla taşımak istemedi. Korkunç Sadrazam Ahmed Köprülü zaten haberdar edilmişti. İzmir'in tanık olduğu acayiplikleri anlatan raporlar başkente gönderilmişti. Bu karışıklıkları en üst makamların gözünden kaçırmak daha fazla mümkün değildi. Esasen yabancı tüccarlar da şikâyetçiydiler: Mesih'in geleceği bahanesiyle bütün ticari işlemler durmuş, borçlar iptal edilmişti. Genelde borçlarını ödemekte son derece muntazam olan Yahudiler artık yükümlülüklerini yerine getirmiyorlardı. Bu gelişmeden tüccarlar Sabetay'ı sorumlu tutuyorlardı. (...) Kadı kendisini çağırdı. (...) Binanın çevresinde toplanan taraftarları 'Mesih, Mesih' diye bağırıyorlardı. Topluca hayal görerek bir ateş sütununun gökyüzüne yükseldiğini ve konağı aydınlattığını zannediyorlardı. Kadınlar ve çocuklar çırpınarak yerlerde yuvarlanıyor, çıldırıyor ve "Sabetay kurtarıcıdır" diye bağırıyorlardı. (...) Kadı yüz türlü sonu yöneiterek sorguladıktan sonra serbest bıraktı. Sabetay zafer şenlikleri ile götürüldü. Kurtuluş günü geldi (... denirken) soruşturmayı bitiren onu çağırıp hesabını Yüce Divan'ın huzurunda vermek zorunda olduğunu bilirdi" (V/128).

"Büyük Türk (padişah anlamında) ve divanın huzuruna çıkmakla dünyanın en öndeki yöneticileriyle temasta olacak demekti. Hatta Osmanlı sultanını devirip yerini alacağını hayal ediyordu; daha da iyisi sultanın kendisinin tacını ona vereceğini. Mesihliğini kanıtlayacak mucizenin bundan önce belirmesi gerekliydi. Allah her şeyin gereğini yapacaktı. (...) Başkente gidişinin de Allah tarafından istendiğine inanıyordu. (...) İzmir'den hareketinden önce dünyadaki krallıkları yakınları arasında dağıttı. (...) Çanakkale'de zincire vurulup İstanbul'a götürüldü. (...) Dünyadaki Yahudiliğin karşılaştığı tehlikelerin bilincinde olan İstanbul cemaati onun hakkındaki -olumsuz- düşüncelerini yönetime kendileri ulaş-

tınrlar. (...) Sabetay hapse gönderilir. (...) Taraftarlarının ilgisi Müslüman sokak serserilerine de eğlence olur, Yahudilere "Geldi mi?" alaylı sorusunu yöneltirler" (V/131).

"(Gelibolu'da sürgündeyken) bir derviş sultanın iktidar günlerinin artık sayılı ve Sabetay'ın Türkiye imparatorluğunun ve dünyanın başına geçmesinin yakın olduğu haberini yayar" (V/134).

"Kendisi de, sultanın başlangıç olarak Filistin hükümetini, kurtarıcı sayarak kendisine bağışlayacağını söyler. (...) Polonya'da Mesih'lik iddiasında ortaya çıkan Nehemia Kohen'le buluşurlar. (...) Ama iki iddialı peygamber anlaşamazlar. Sabetay onu kovar. Nehemla hayal kırıklığını saklamaz, sözlerini de sakınmaz: Sabetay sahtekârdır. Yahudilerin huzuru için bir tehlike oluşturmaktadır. Sabetay'ın yandaşlarının intikamından korktuğu için Nehemla Edirne'ye koşar, Müslüman olur ve Sabetay'ı Filistin'i Imparatorluktan ayırma ve sultanın tacını alma yolundaki iddialarıyla suçlayarak sadaret kaymakamı Mustafa Paşa'nın huzuruna çıkar. (...) Acele bir araya getirdiği 5-6 huri ile oluşturduğu haremin keyfini sürdükten sonra Polonya'ya gider ve Yahudiliğe döner" (V/137).

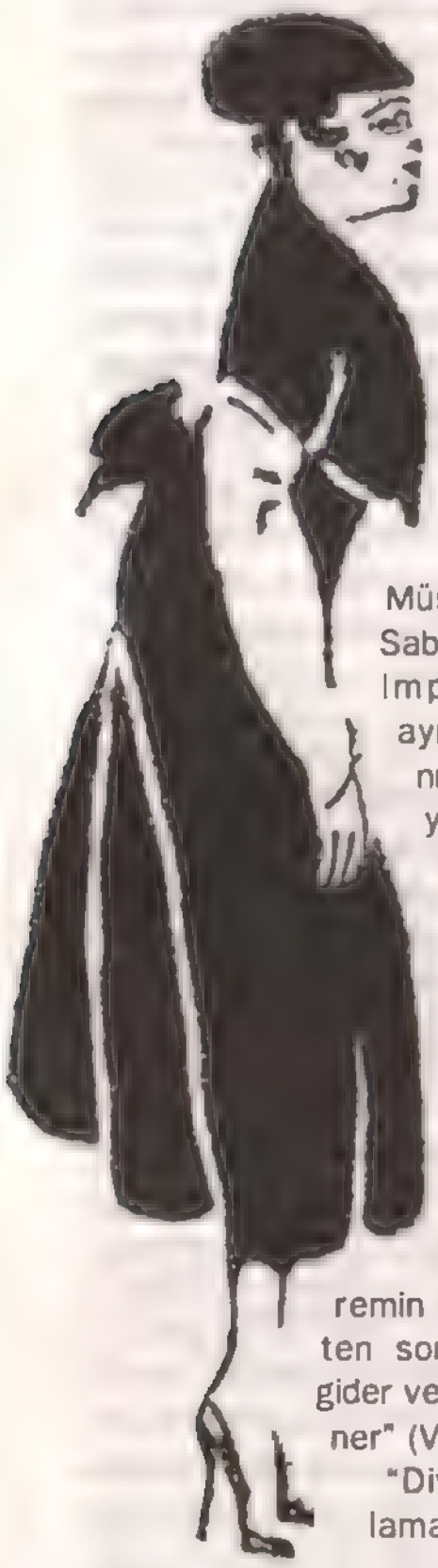

Dönmeler adlı broşüre göre bir Dönme kadını.

"Divandaki sorgulamasında bir gerçek hükümdarın huzurunda olmak onu rahatsız etmiştir, şaşırır. Söyleyecek söz bulamaz. Zaten az Türkçe bilmektedir. Dili dolaşır, kekeler, kendini suçlar, özür diler ve kral unvanı vermeyi İsraillilerin istediklerini söyler. Şaşkındır, korkmuştur, hayatı için telaştadır. Sultan ona, madem ki peygamberdir bütün dilleri bilmesi gerekirken niçin iyi konuşamadığını sorar. Mucize yapıp yapamayacağını öğrenmek ister. Zavallı sadece mırıldanmakta olduğu için elbiselerini çıkarttırır, okçularını karşısına dizdirir ve ekler: "Eğer peygamber isen bu durumdan kendini kurtarmayı bilirsin." (...) Sabetay Allah'ın yardımının gelmeyeceğini anlar. (...) Basit bir fani olduğunu farkeder, kendisini kurtarmak için aşağılık bir şekilde dindaşlarını, onlardan aldığı dalkavukça mektupları ibraz ederek suçlar. Konuşmaları çeviren Hayatzade hayatını kurtarmak istiyorsa Müslümanlığı kabul etmesi gerektiğini söyler. Zavallı kabul eder. Boyun eğerek tahtın ayaklarına kapanır, külahını atar ve kavuk ister. Sultan bu sonuçtan memnundur. Çarpıklıkları, kusurları ve bitkinliğiyle kendisine gülünç bir gösteri sunmuştur. (...) Zaten kan dökülmesi kurbanı bir aziz durumuna getirebilirdi ve bu saçkınlığın yayılmasına ve ayaklanmanın hızlanmasına sebep olabilirdi. Vanizade din değiştirmesini sağlamakla görevlendirilirken kendisine de Kapıcıbaşı rütbesi verilir" (V/137).

"Başkentin hahambaşılığı bu saçma lakiara bir son verilmesi gerektiği inancındaydı. Sabetay'ın getirdiği inanç ve ibadet değişikliklerinin iptali ve adının anılmaması istendi. Buna karşılık bütün Türk vilayetlerinde dönek Mesih'in örneği izleniyordu. Birkaç ay için de çoğunluğu Selanikli 2000 Yahudi Müslüman olmuştu" (V/139).

"Uzun aylar boyunca Vanizade'nin eğitimini izledi. Onun güdümünde çok sayıda İslâmı kabul eden Yahudi'yi etkiledi. (...) İslâmın propagandasını yapması amacıyla Edirne sinagoglarında vaazda bulunmasına izin veriliyordu. Oralarda Musevi duaları yapıyor ve İsrail'i gerçek insanlara daha kolay sahip ettirmek için Müslüman olmasını Allah'ın emrettiğini söylüyordu" (V/140).

"Din değiştirmesinin Mesih olayının İsrail'e getireceği sıkıntıları defetmek için yapıldığı söyleniyordu. Esasen asıl amacı bu yolla Kurtuluş'a götürmekti. Sözcüleri ise daha da ileri gidiyorlardı. Sadece Mesih'in gölgesinin İslâmı kabul ettiğini ve bunun Türklerin gözlerine toz serpmek için yapıldığını, asıl Mesih'in göğe çıkmış olduğunu ileri sürüyorlardı" (V/144).

"Toplu çılgınlık patladı, örgütlendi, coştu. Sabetay'dan yana ya da karşı iki grup çatışıyor ve insafsız bir savaş başlamış oluyordu. Her zaman sakin diye bilinen Yahudi mahalleleri Selanik'te kanlı savaşlarla dolmuştu. İnsanlar sokak ortasında birbirlerini öldürüyorlardı. (...) Aralarında büyük burjuvalar, ileri gelenler, alimler etkili kişiler bulunan sayısız Selanik Yahudisi İslâmı kabul etmişti. Türkler bu aralarına gelenleri hoş karşılıyor ve onlara bütün korumayı sağlıyorlardı. Bu yeni Müslümanlar, şımarıkça davranıyor, parlak süslü giysilerle dolaşıyor, ata binip mahmuzlarını çınlatıyor, sadece Müslümanlara tanınan kılıçlarla bellerine takıyorlardı" (V/145).

"Sabetay'ın etkisi Türk imparatorluğundaki bütün Yahudi cemaatlerinde hissedildi. Birkaç hafta içinde 900'den fazla Yahudi sinagogları terketti. Sadece Edirne, İstanbul, İzmir'de değil, Kastoria, Serez, Sofya gibi en küçük yerlerde de mühtedilere rastlanıyordu. Bireysel olanlar İslâm grupları içinde eriyor, grup halindekiler ise bir arada ve birbirlerine bağlı olarak yaşıyorlardı. (...) Bazıları hahamlara kafa tutmaktan geri kalmıyor, sokakta Türkçe konuşuyor ve rastladıkları Yahudilere aşağılayıcı şekilde bakıyorlardı" (V/147-148).

"Alçaklığına ve inkârcılığına rağmen Sabetay halkın zihninden silinmiştir. (...) Hiçbir doktrin getirmedi. (...) Ama tarihi kişilerin önemi kişisel prestijleriyle ruhlar üzerinde icra ettikleri etki ile ölçülür. Sevi'nin prestiji muhteşemdi. (...) Bu din değişmede şaşılacak şey de yoktur. Musa da Allah'ın halkı'nı kurtarmadan önce uzun süre Firavun'un sarayında yaşamadı mı? Hakkında çıkarılan yasağa rağmen pek çok sinagogta ismi dualarda geçer. Birçok alim, yazar, doktor, tüccar, bankacı eylemine katılmıştır. Bütün Avrupa Yahudilerini etkilemiştir" (V/152-153).

Sabetaycılık Konusunda

Bir Bibliyografya Denemesi

Sabetaycılık konusunun Türkiye'de bazı kesimlerin zihinlerini neredeyse "saplantı" düzeyinde meşgul etmesine rağmen bu konuda yayınlanan makale ve kitapların ezici çoğunluğu konuya ideolojik bir şekilde yaklaşmakta, akılcı ve bilimsel yöntemlere itibar etmemektedir. Aynı nedenle yabancı dillerde yayımlanmış onlarca kitap ve makale Türkçe'ye kazandırılmadığı gibi, alanında aşılmamış bir başyapıt olan Scholem'in kitabı da maalesef kısaltılarak ve tahrif edilerek Türkçe'ye çevrilmiştir.[1] Bunun sonucunda tarihten toplum bilimlerine kadar çok geniş bir alanı ilgilendiren bu konu söylenti, dedikodu ve rivayetlerin egemen olduğu bir ortamda ele alınmıştır.

Bu bibliyografya denemesinde gerek Türkiye'de ve gerekse yurtdışında bu alanda yayımlanan çalışmalar derlenmiştir. Yurtdışında yayımlanan çalışmaların son derece az bir bölümü, temsili mahiyette, bu bibliyografyada yer almaktadır.[2] Scholem'in kaynakçası ise Sabetaycılık konusunu bilimsel açıdan inceleyecekler için apayrı bir hazinedir. Sabetay Sevi'nin gizemli şahsiyeti ve Sabetaycılığın uyandırdığı ilgi sadece bilimsel alanla kısıtlı kalmayıp, edebiyat dünyasına da sirayet ettiğinden bu alandaki çalışmalar da bu denemeye dahil edilmiştir.

Rıfat N. Bali

Türkiye'de Yayımlanmış Kaynaklar

• "Abdi İpekçi'nin kızı Nükhet İpekçi, Sabetaycılar ile ilgili son tartışmalara ışık tuttu: 'Babam ilgilenmez ve tavsiye etmezdi'", *Tarih ve Düşünce*, İstanbul, 2000 (Kasım), Sayı 2000/11, s. 21-22.

• "Bir Sabetaycı'nın problemli düğünü", *Tarih ve Düşünce*, İstanbul, 2000 (Kasım), Sayı 2000/11, s. 23.

• "Dönme meselesi (Selanikli bir genç dönme) imzasıyla aldığımız son derece mühim ve şayan-ı dikkat bir mektup", *Resimli Dünya*, İstanbul, 1925 [1341 (15 Teşrin-i Sani)], Sayı 15/3, s. 3-4.

• *Dönmeler, Honyus, Kuvaryus, Sazan*, Şems Matbaası, İstanbul, 1919 (1335/1338), 15 s.

• "Dönmeler (Jean Brunhes'un tarihin coğrafyası kitabından)", *Mihrab*, 1924 [1340 (15 Kanun-i Sani)], Sayı 5, s. 150-154.

• "Dönmelere dair -Mihrab Mecmuası", *Sebîlürreşad*, İstanbul, 1924 [1340 (Ocak)], C. 23, Sayı 585, s. 203-205.

• "Dönmelere dair", *Sebîlürreşad*, İstanbul, 1924 [1340 (Ocak)], C. 23, Sayı 586, s. 220-221.

• "Dönmelerin esrarı, Müzeyyen Hanım nişanlısının kendisini ikinci defa nasıl felakete sürüklediğini hikaye ediyor", *Resimli Dünya*, İstanbul, 1925 [1341 (15 Teşrin-i Evvel)], Sayı 14/2, s. 2.

• "Dönmelik hakkında", *Sebîlürreşad*, İstanbul, 1924 [1340 (Ocak)], C. 23, Sayı 584, s. 189-190.

• "Dönmelik işinin yegâne komisyoncusu Rüşdü Karakaş Beye", *Resimli Gazete*, İstanbul, 1925 [1341 (19 Kanun-i Evvel)], Sene 3, Sayı 120, s. 4.

• "Dönmelik meselesi, Rüşdü Karakaş Beye cevap", *Resimli Dünya*, İstanbul, 1925 [1341 (15 Kanun-i Evvel)], Sayı 16/4, s. 12.

• "Sabetaycılık medyanın gündeminde", *Tarih ve Düşünce*, İstanbul, 2000 (Kasım), Sayı 200011, s. 36-39

• "Selanik Dönmeleri", *Resimli Gazete*, İstanbul, 1924 [1340 (12 Kanun-i Sani)], Sene 1, Sayı 19, s. 5.

• "Selanik Dönmelerinin duası (1-2)", *Resimli Gazete*, İstanbul, 1925 [1341 (14/21 Teşrin-i Sani)], Sene 3, Sayı 115/116, s. 5 ve 4.

---

1 Bu çevirinin bir eleştirisi için bkz. Rıfat N. Bali, "Bir kitap nasıl katledilir?", **Virgül**, Nisan 2001, S. 40, s. 32.

2 Yabancı dilde yayımlanan bu çalışmaları zikrederken Cengiz Şışman'ın derlediği çok geniş kaynakçadan faydalandım. Cömertliğinden ötürü kendisine candan teşekkür ederim.

• Aydın, Mustafa, "Cemaatini arayan Sabetaycı", *Aksiyon*, İstanbul, 2 Eylül 2000, Sayı 300, s. 24-26.

• Aydın, Mustafa, "Sebataycılık Yahudi dininin bir parçasıdır", *Matbuat*, İstanbul, Kasım 1998, Sayı 30, s. 27-30.

• Aydın, Mustafa, "Yahudi araştırmacı-Yazar Rıfat N. Balı: 'Sabetaycılar ne olduklarını bilmiyor!'", *Aksiyon*, İstanbul, 26 Ağustos 2000, Sayı 299, s. 20-23.

• Baer, Marc David / Çev: Esra Özyürek, "Osmanlı Musevilerinin mesihi ve onun Türkiye Cumhuriyetindeki izleri", *Virgül*, İstanbul, Eylül 1998, Sayı 11, s. 48-51.

• Baer, Marc David / Çev: Esra Özyürek, "Selânik dönmelerinin camisi, Ortak bir geçmişin tek yadigârı", *Tarih ve Toplum*, İstanbul, Aralık 1997, C. 28, Sayı 168, s. 30-34.

• Bali, Rıfat N., "Bir Diğer Düşman: Dönmeler veya Gizli Yahudiler", s. 411-449, *Musa'nın Evlatları Cumhuriyet'in Yurttaşları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001 içinde.

• Bensason, Yomtov ve Coşkun, Erol Levi, "Sabetay Sevi (1-2-3-4)", *Şalom*, İstanbul, 27 Ekim - 17 Kasım 1993.

• Brunhes, Jean, "Dönmeler", *Mihrab*, 1924 [1340 (15 Kanun-i Sani)], Sayı 5, s. 150-154.

• Danacıoğlu, Esra, "Selanik Yahudileri ve dönmeler hakkında", *Toplumsal Tarih*, İstanbul, Nisan 1994, C. 1, Sayı 4, s. 26-28.

• Danon, M. / Çeviren: Rıfat N. Bali, "Türkiye'de bir mezhep Yahudi-Müslüman mezhebi", *Tarih ve Toplum*, İstanbul, Aralık 1997, C. 28, Sayı 168, s. 23-27. (Bu çeviri makale *Tarih ve Düşünce* dergisinin Kasım 2000 tarihli sayısında tekrar yayımlandı.)

• Demir, Adem ve Adakoğlu, Ali, "Yalçın Küçük ile söyleşi: Sabetaycı Veliahtlar", *Anadolu'da Vakit*, 12-19 Mart 2002.

• Derviş, A. Haluk, "Sabbetay Sevi olayı ve 'Dönmeler'", *Tarih ve Toplum*, İstanbul, 1986 (Haziran), Sayı 30, s. 9-14.

• Dilipak, Abdurrahman, "Bülbül Deresi", *Cuma*, İstanbul, 7-13 Nisan 2000, Sayı 493, s. 9.

• Doğan, D. Mehmet, "Vel Asr...", *Yörünge*, İstanbul, 27 Ocak - 3 Şubat 1991, Yıl 1, Sayı 13, s. 5.

• Doğan, Süleyman, "İki kimlikli sırlar", *Tarih ve Düşünce*, İstanbul, Kasım 2000, Sayı 200011, s. 8-20.

• Düzdağ, Ertuğrul, "Dönmeler ve dönmelik", *Millî Gazete*, İstanbul, 10-23 Ocak 1994

• Düzdağ, Ertuğrul, "Sabatay Sevi ve dönmelik", *Sebil*, İstanbul, 19 Mart - 18 Haziran 1976, Sayı 12-25

• Düzdağ, Ertuğrul, "Sabatay Sevi ve dönmeler", *Zaman*, İstanbul, 8-27 Aralık 1987.

• Düzdağ, M. Ertuğrul, "Dönme kimdir? 'Dönmelik' nedir?", *Tevhid*, İstanbul, 1979 (26 Şubat), Sayı 10, s. 4-5.

• Düzdağ, M. Ertuğrul, *Düşman Acımaz*, İz Yayıncılık: 92 - M. Ertuğrul Düzdağ Kitaplığı: 8 - Yazılar: 3, Eramat Matbaası, İstanbul, 1994, 215 s. (s.103-161: "Yahudiler ve Dönmeler")

• Düzdağ, M. Ertuğrul, *Yakın Tarihimizde Gizli Çehreler*, İz Yayıncılık: 23 - M. Ertuğrul Düzdağ Kitaplığı: 1, Eramat Matbaası, İstanbul, 1991, 462 s. + 1 y. (s. 143-443: "Dönmeler")

• Edib, E.(şref), "Müslümanlığa suikast - bir Yahudi dönmesi neler yaptı?", *Sebilürreşad*, İstanbul, Şubat 1953, C. VI, Sayı 144, s. 292-294.

• Edip, Eşref, "Dönmeliğin Türkleştirilmesi", *Sebîlürreşad*, İstanbul, Aralık 1952, C. 6, Sayı 140, s. 226-231.

• Edip, Eşref, "Düzme Yahudi Mehdisi", *Sebîlürreşad*, Istanbul, Şubat 1953, C. 6, Sayı 145, s. 318-319.

• Edip, Eşref, "Türkiye'de dönmelik tarihçesi (İlmi ve tarihi tetkikler)", *Sebîlürreşad*, İstanbul, Haziran-Temmuz-Ağustos-Eylül 1948, C. 1, Sayı 4-5-8-9-10-11-12-13, s. 55/77/125/139/153/174/190/205.

• Eren, Betül, "Mehmed Şevket Eygi cevapladı: Yahudi Türkler yahut Sabetaycılar", *Eğitim Bilim*, İstanbul, Kasım 2000, Yıl 3, Sayı 26, s. 66-67.

• Esad Mahmud, "Dönmelerin esrarı, Selanikli dönme bir hanım mensup olduğu cemaatin bütün esrar ve adatını ifşa ediyor", *Resimli Dünya*, İstanbul, 1925 [1341 (15 Eylül)], Sayı 13, s. 4-6.

• Eygi, Mehmed Şevket, *Yahudi Türkler Yahut Sabetaycılar*, Zvi-Geyik Yayınları, Matsan, İstanbul, 2000, 200 s. + fotoğraf

• Galante, Abraham (Prof.), "A propos de Sabbetai Sevi", *Hamenora*, İstanbul, Ekim-Kasım-Aralık 1936, Yıl 14, Sayı 10-11-12, s. 159-162.

• Galante, Abraham (Prof.), "Abdul Hamid II et Sabbetai Sevi", *Hamenora*, İstanbul, Temmuz-Ağustos-Eylül 1934, Yıl 12, Sayı 7-8-9, s. 147-150.

• Galante, Abraham / Çev: Erdoğan Ağca, *Sabetay Sevi ve Sabetaycıların Gelenekleri*, (Nouveaux Documents sur Sabbetai Sevi Organisation et Us et Coutumes et Ses Adeptes), Zvi-Geyik Yayınları, Matsan, İstanbul, 2000, 168 s. (Sunuş: Moşe Grosman)

• Galante, Abraham, "A propos d'un poème Arménien sur Sabbetai Sevi", *Hamenora*, İstanbul, Mayıs-Haziran 1935, Yıl 13, Sayı 5-6, s. 116-119.

• Galante, Abraham, "Un document Grec sur Sabbetai Sevi", *Hamenora*, İstanbul, Mayıs-Haziran 1935, Yıl 13, Sayı 5-6, s. 120-122.

• Galante, Abraham, *Nouveaux Documents Sur Sabbetai Sevi Organisation et Us et Coutumes de Ses Adeptes*, S.A. De Papeterie Et d'Imprimerie (Fratelli Haim), İstanbul, 1935, 125 s. + 1 y.

• Galante, Abraham, *Un Poème Arménien Sur Sabbetai Sevi*, S.A. De Papeterie Et d'Imprimerie (Fratelli Haim), İstanbul, 1934, 16 s. (Bu risale ilk kez *Hamenora* dergisinin Temmuz-Ağustos-Eylül 1934 tarihli sayısında yayımlandı.)

• Galante, Avram (Bodrumlu), "Sabetay Sevi hakkında Ermenice bir şiir", *Tarih ve Toplum*, İstanbul, Aralık 1991, C. 16, Sayı 96, s. 44-49.

• Galante, Avram, "Sabetay Se-

vi", *Tiryaki*, İstanbul, Temmuz 2000, Yıl 5, Sayı 38, s. 27-31.

• Galip, Selahattin, *Belgelerle Türkiye'de Dönmeler ve Dönmelik*, Kıraçlı Yayınları, Güryay Matbaası, İstanbul, 1977, 157 s.

• Georgeon, François / Çeviren: Cüneyt Akalın, "Müslüman ve Dönme Selânik", *Selânik 1850-1918*, (Hazırlayan: Gilles Veinstein), İstanbul, 1988, s. 86-103, (İletişim Yayınları).

• Goldstein, H., "Sectes diverses issues des fragments du peuple Juif Caraites, Samaritains, Falascha, Bene Israel, Donmes, Marranes", *Hamenora*, İstanbul, Temmuz 1926, Yıl 4, Sayı 6, s. 205-209.

• Gönüllü, Gani, "Laiklik, laikçilik ve Sabetaycılık", *Yeni Düşünce*, 4-10 Ağustos 2000, Sayı 2000/32, s. 8-9.

• Gövsa, İbrahim Alâettin, "Sabatay Sevi", *Meşhur Adamlar Ansiklopedisi*, İstanbul, s. 1390-1392.

• Gövsa, İbrahim Alaettin, *Sabatay Sevi - İzmirli Meşhur Sahte Mesih hakkında Tarihi ve İçtimai Tetkik Tecrübesi*, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul (tarih yok), 97 s. (Bu kitap 2000 yılında sadeleştirilerek Milenyum yayınları ve Anka Yayınları tarafından iki kez ayrı ayrı yayımlandı.)

• Hasırcı, Metin, "Avdetilerin tonunları", *Cuma*, İstanbul, 1-7 Ekim 1999, Sayı 468, s. 20-21.

• İlhan, Atilla, "Birçok büyük gazeteyi kuran dönmelerdir. Bir konuşma", *İslâm*, Ankara, 5, (59), Temmuz 1988, s. 37-38.

• Çeviren: Leyla İpeker, "Sabetay Sevi'den bir mektup", *Şalom*, İstanbul, 7 Haziran 1989, Sayı 2093, s. 2.

• Kahraman, Hüseyin ve Ümit, K. Taner, "Yılların dönmeyenleri: Dönmeler", *İslâm*, İstanbul, Temmuz 1988, Sayı 59, s. 33.

• Kalyoncu, Cemal A., "Cemil İpekçi: Sabatay Sevi'nin torunuyum", *Aksiyon*, İstanbul, 18 Eylül 1999, Sayı 250, s. 33-38.

• Karakaşzâde Rüşdü, Mehmed, "Dönmeler hakkında (mektup) -Yeni Gün Gazetesi-", *Sebîlürreşad*, İstanbul, 1924 [1340 (Ocak)], C. 23, S. 583, s. 170-175.

• Koç, Yaşar Taşkın, "Semitizm antisemitizmden daha da kötü", *Anadolu Gençlik*, 1 Şubat 2002, s. 18-23.

• Koç, Yaşar Taşkın, "Yalçın Küçük: 28 Şubat'ı Sabatayistler planladı", *Gerçek Hayat*, 8 Mart 2002, s. 26-28.

• Kocabaş, Süleyman, *Türkiye'de Gizli Tarih II - Dönmelik ve Dönmeler*, Vatan Yayınları, Bayrak Yayıncılık-Matbaacılık San. Ve Tic. Ltd. Şti., İstanbul, 2001, 124 s.

• Kutay, Cemal, "1666'da İzmir'de taç giymesinden üç yüz yıl sonra kapalı örfler içinde: Sabatay Sevi ve dönmelik!", *Cemal Kutay'ın Tarih Sohbetleri*, İstanbul, Mayıs 1968, Sayı 8, s. 172-194.

• Kutay, Cemal, "Senc: 1648 İzmir'de genç bir Haham: Sabatay Sevi ve Dönmelik!... (Musevîlik "Yahudilik" ve İsevîlik "Hiristiyanlık" dinlerinin beklediği Son Mesih'e ait tarihî vesikalar ve sonrası...)", *Cemal Kutay'ın Tarih Sohbetleri*, İstanbul, Şubat 1967, Sayı 4, s. 253-270.

• Kutay, Cemal, "Sene: 1666 İzmirde Beklenen Mesih taç giydi! Sabatay Sevi ve Dönmelik!...(Musevîlik "Yahudilik" ve İsevîlik "Hristiyanlık" dinlerinin beklediği Son Mesih'e ait tarihî vesikalar ve sonrası...)", *Cemal Kutay'ın Tarih Sohbetleri*, İstanbul, Eylül 1967, Sayı 6, s. 290-319.

• Kutay, Cemal, "Senc: 1666 İzmirde beklenen mesih taç giydi! Sabatay Sevi ve Dönmelik!...(Musevîlik "Yahudilik" ve İsevîlik "Hristiyanlık" dinlerinin beklediği Son Mesih'e ait tarihî vesikalar ve sonrası...)", *Cemal Kutay'ın Tarih Sohbetleri*, İstanbul, Mayıs 1967, Sayı 5, s. 280-298.

• Kutay, Cemal, "Türkiye'de Yahudilik, Masonluk, Dönmelik ve Siyonist cereyanlar", *Tarih Konuşuyor*, İstanbul, Şubat 1965 / Ocak 1966, C. III+IV, Sayı 13-24 arası.

• Küçük, Abdurrahman (Doç. Dr.), "Münâfıklık ve Dönmelik üzerinde bir araştırma", *Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara, 1987, Sayı 29, s. 347-359.

• Küçük, Abdurrahman (Dr.), "XVII. yüzyılda Osmanlı toplumunda Sabatay Tzevi (Sevi) hareketi", *Milli Eğitim ve Kültür*, Ankara, Mart 1983, C. 5, Sayı 20, s. 36-50.

• Küçük, Abdurrahman, "Dönme", *İslâm Ansiklopedisi*, 1994, C. 9, s. 518-520.

• Küçük, Abdurrahman, "Genel hatlarıyla Dönmeler ve Dönmelik tarihi", *İslâm*, İstanbul, Temmuz 1988, C. 5, Sayı 59, s. 29-31.

• Küçük, Abdurrahman, *Dönmeler Tarihi*, Hamle Basın Yayın, Çetin Ofset, İstanbul, 1997, 496 s. (Yazarın doktora tezidir. Bu kitabın birçok baskısı mevcuttur. En son baskısı zikredilmiştir.)

• Küçük, Yalçın, *Şebeke "Network"*, YGS Yayınları, 2000, 330 s.

• Küçük, Yalçın, *Tekelistan*, YGS Yayınları, 2000, 365 s.

• Macar, Elçin, "Selânik Dönmelerinin Yaşayan Son Simgesi Yeni Cami", *Tarih ve Toplum*, Aralık 1997, Sayı 168, s. 28-29.

• Mısıroğlu, Kadir, "Kemalist inkilâb'ın anatomisi - Selanik'den ne çıkar bol Yahudi çıkar", *Sebil*, İstanbul, 10 Aralık 1976, Sayı 50, s. 4.

• Nassi, Gad, "Sabetaycılık ve Osmanlı mistik geleneği", *Tarih ve Toplum*, İstanbul, Mart 1990, C. 13, Sayı 75, s. 16-18.

• Neyzi, Leyla, "Selanikli Kim?", s. 96-99, *İstanbul'da Hatırlamak ve Unutmak - Birey, Bellek ve Aidiyet*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999 içinde.

• Opçin, Tuncay, "Üsküdar'daki Selanik", *Aksiyon*, İstanbul, 2 Eylül 1995, Yıl 1, Sayı 39, s. 20-21.

• Ortaylı, İlber, "Osmanlı modernleşmesi ve Sabataycılık", *Tiryaki*, İstanbul, Mayıs 1998, Yıl 3, Sayı 24, s. 9-18. (Bu makale *Tarih ve Düşünce* dergisinin Kasım 2000 sayısında yeniden yayımlandı.)

• Ortaylı, İlber, "Ottoman modernisation and Sabetaism", s. 97-104, *Alevi Identity-Cultural, Religious and*

Social Perspectives, İstanbul, 1998 içinde. (İsveç Araştırma Enstitüsü Yayını, No. 8) Derleyen: Tord Ollson, Elisabeth Özdalga, Katarina Randvere.

• Pamukciyan, Kevork, "Sabetay Sevi hakkında Ermenice şiirin müellifi kimdir?", *Tarih ve Toplum*, İstanbul, Mart 1992, C. 17, Sayı 99, s. 2.

• Sabancalı, Hakkı, "Selanikliler", *Yaşama Sanatı*, İstanbul, Aralık 1994 - Ocak 1995, Sayı 4, s. 49-58.

• Sadık, *Dönmelerin Hakikati*, Karabet Matbaası, İstanbul, 1919 (1335), 32 s.

• Sâfî, Ahmed / Yayına Hazırlayan: M. Ertuğrul Düzdağ, *Dönmeler Âdeti*, İstanbul, 2001, Zvi Geyik Yayınları, Minyatür, 104 s.

• Saka, Füsun, "Türkiye'de ikinci Sabetay dönemi", *Tempo*, İstanbul, 1-7 Mart 2001, Sayı 690/2001, s. 36-38.

• Sancaktar, Hatice, "Ilgaz Zorlu: Türk ulus devlet modeli, Sabetayıcıları asimile etti", *Gerçek Hayat*, İstanbul, 23 Şubat – 1 Mart 2001, Yıl 1, Sayı 2001-08(18), s. 14-15.

• Scholem, Gershom G. / Çeviren: Doç. Dr. Abdurrahman Küçük, "Gizli Yahudi Cemaati: Türkiye Dönmeleri", *Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara, 1988, Sayı 30, s. 217-244.

• Scholem, Gershom, /Çeviren: Selahattin Ayaz, *Sabatay Sevi "Mesih mi? Sahte Peygamber mi?*, Burak Yayınları, Ayyıldız Matbaacılık, İstanbul, 2001, 431 s.

• Sevilla-Şaron, Moşe / Çev: İnci Kut, "Dönmeler", *Tarih ve Düşünce*, İstanbul, Kasım 2000, Sayı 200011, s. 24-27.

• Ş.Ü. (Prof.), "Dönmeliğin romanı (1-2)", *Büyük Doğu*, İstanbul, 16 Şubat - 2 Mart 1951, Sayı 48-50, s. 12 / 12.

• Uğur, Ali, "Dönmelik veya Sabataistlik", *Gençlik*, Ankara, Ocak 1995, Yıl 3, Sayı 34, s. 11-12.

• Yesevizade, *Yahudilik ve Dönmeler*, Araştırma Yayınları, Özyılmaz Matbaası, İstanbul, (tarih yok), 501 s. + 1 y.

• Yörük, M. Ali, "Masonluk ve Sabataistlik" (Dizi), *Bizim Anadolu*, İstanbul, 1 - 28 Eylül 1972.

• Zamantılı, Hüseyin, "Dönmeler", *Yeni Devir*, 5-10 Haziran 1979.

• Zorlu, Ilgaz, *Evet, Ben Selanikliyim* (8. Baskı), Zvi Geyik Yayınları, Matsan Matbaacılık, İstanbul, 2001, 272 s. (Bu kitabın birçok baskısı vardır. En son baskı zikredilmiştir.)

• Zorlu, Ilgaz, *Selanikliler ve Şişli Terakki Yolsuzluğu*, Temel Ofset, İstanbul, 2000, 20 s.

Yurtdışında Yayınlanmış Kaynaklar

• "Les 'Deunmes'", *Les Cahiers de l'Alliance Israélite Universelle*, Mayıs 1954, Sayı 83, s. 4-7.

• Alqayam, Abraham, "Bury my Faith: A letter from Shabbetai Zevi in Exile", [İbranice], *Peamim*, 1994.

• Alqayam, Abraham, "Sabbatai Sevi's Holy Zohar", [İbranice], *Kabbalah*, 3(1998).

• Amarillo, Abraham, "Sabbatean Document form the Saul Amarillo" *Sefunot*, 1961 (5), 235-75.

• Anton, Carl, *Falschen Messiah Sabbathai Zebhi*, 1752.

• Attias, M, *Sirot ve Tishbahot shel haShabtaut (Songs and Hymns of the Sabbatians)*, M. Attias tarafından çevrildi, G. Scholem tarafından notlandırıldı, I. Ben-Zwi giriş yazısını yazdı, [İbranice], 1948.

• Baer, Marc David,"Revealing a Hidden Community: Ilgaz Zorlu and the Debate in Turkey Over the Dönme/Sabbateans", *The Turkish Studies Association Bulletin*, Bahar 1999, Cilt 23, Sayı 1, s. 68-75.

• Barnai, Jacob, "From Sabbateanism to Modernization: Ottoman Jewry on the Eve of the Ottoman Reforms and the Haskala", *Sephardi and Middle Eastern Jewries*, Harvey Goldberg (Der.), Indiana, 1996 içinde.

• Barnai, Jacob, "The Outbreak of Sabbateanism-the Eastern European Factor", *Journal of Jewish Thought and Philosophy*, 4(1994), 171-183.

• Barnai, Jacob, "The Sabbatean Movement in Smyrna: The Social Bacground", *Jewish Sects, Religious Movements, Political Parties*, Menahem Mor (Der.), Nebraska, 1992 içinde.

• Barnai, Jacob, "The Spread of the Sabbatean Movement in the Seventeen and Eighteenth Centuries", *Communications in the Jewish Diaspora: Pre Modern World*, Sophia Menache (Der.), Brill, 1996.

• Barnai, Jacob, The *Sabbatean Movement - Social Perspective*, Shazar Center Press, Kudüs, 2000, 250 s. (İbranice)

• Ben-Zvi, Itzhak, *The Exiled and the Redeemed*, The Jewish Publication Society of America, Philadelphia, 1961. (s. 110-128 Sabetaycılarla ilgilidir).

• Ben-Zvi, Yitshak, "The Sabbatheans at the present time" *Metzudah VII*, Londra, 1954, 331-338. [İbranice].

• Beneyahu, Meir, *The Shabbatean Movement in Greece*, [İbranice], Kudüs, 1973.

• Bensabat-Amzalak, Moses, *Shabbethai Sevi*, Lizbon, 1925, 14 s. (Portekizce).

• Carlebach, Esriel, *Exotische Juden*, Berlin, 1932.

• Danon, Abraham, "Documents et traditions sur Sabbatai Cevi et sa secte", *Revue des Etudes Juives*, Sayı 37, s. 103-.

• Danon, Abraham, "Une Secte Judéo-Musulmane en Turquie", *Revue des Etudes Juives*, Ekim-Aralık 1897, Sayı 35, s. 264-281.

• Danon, M, "Amulettes Sabbatiennes," (Extrait du *Journal Asiatique*), Paris, 1910.

• Davies, W.D. "From Schweitzer to Scholem: Reflections on Sabbatai Sevi", *Modern Critical Views on Gershom G. Scholem*, Harold Bloom (Der.), Newyork, 1987 içinde.

• Einhorn, Itzhak, "Three Shabbatean Plates", [İbranice], *Pe'amim*, 44(1990)

• Elmaleh, Abraham, *Shabtai Tsevi: Kitotav u-Seride tenuato ha-Meshihit be-Yamenu Eleh*, Kudüs, 1947

• Epstein, A, "Une Lettre D'Abraham ha-Yakhini à Nathan Gazali," *Revue Des Etudes Juives*, Paris, 1893.

• Evelin, John, *History of the Three Late Famous Impostors, Padro Ottomano, Mahamed Bei and Sabatai Sevi, viz. Padre Ottomano, Mahomed Bei, and Sabatai Sevi. The one, pretended son... to the late Grand Signior; the other, a prince of the Ottoman family, but counterfeit. And the last, the suppos'd Messiah of the Jews, in ... 1666. With a brief account of the ground ... of the present war between the Turk and the Venetian. Together with the cause of the exile of the Jews out of the empire of Persia.* [London] In the Savoy: H. Herringman, 1669.

• Falk, A. "The messiah and the Qelippoth: On the Mental Illnesses of Sabbatai Sevi", *Journal of Psychology and Judaism*, 7(1982), s. 5-25.

• Fenton, Paul "A Document from the Internal Circles of Sabbateans in Adrianople"[İbranice], *Pe'amim*, 44(1990).

• Fenton, Paul, "Shabbatay Sebi and His Muslim Contemporary Muhammed an-Niyazi", s. 81-88, *Approaches to Judaism in Medieval Times*, Cilt III, David Blumenthal (Der.), Atlanta, 1990 içinde.

• Freely, John, *The Lost Messiah*, Viking, Londra, 2001, 275 s.

• Freimann, Aaron, *Inyanei Sabbatai Zwi*,(İbranice) [Sabbatai Zebi und dessen Anhanger], Berlin, 1912.

• Georgeon, François / Çeviren: Cüneyt Akalın, "Müslüman ve Dönme Selânik", Selânik 1850-1918, (Hazırlayan: Gilles Veinstein), İstanbul, 1988, s. 86-103, İletişim Yayınları.

• Gey Hizzayon, "a Sabbatian apocalypse form Yemen, written in 1666". Gershom Scholem (Der.), *Qobes 'al Yad*, IV, New Series (1946)103-41; III (1940) 185-215; II (1937) 121-56; VI (1966) 419-56.

• Goitein, S.D., "When did Sabbatai Sevi die?" [İbranice], *Tarbiz*, 27.1(1957).

• Gordlevsky, W., "Zur Frage Uber die 'Donme': Die Rolle Der Juden in den Religionssekten Vorderasiens.", *Islamica*, 1926, 2(2), s. 200-218.

• Hathaway, Jane, "The Grand Vizier and the False Messiah: The Sabbatai Sevi Controversy and the Ottoman Reform in Egypt", *Journal of the American Oriental Society*, 117.4(1997).

• Kastein, Josef, *The Messiah of Ismir Sabbatai Zevi*, (İngilizceye çeviren Huntley Patterson), John Lane The Bodley Head Ltd., Londra, 1931, 346 s.

• Lewis, Geoffrey L. & Roth, Cecil, "New Light on the Apostasy of Sabbatai Zevi", *The Jewish Quarterly Review*, Cilt LIII, 1962-1963, s. 219-225.

• Liebes, Yahuda, "A Crypto Judaeo-Christian Sect of Sabbatean Origin", [İbranice], *Tarbiz*, 57.3(1988).

• Liebes, Yahuda, "Sabatai Sevi's attitude towards his own Conversion" *Sefunot*, 17(1983), 267-307.

• Marcus, Jacob, "Shabbethai Zebi, False messiah", *The Jews in the Medieval World: A Sourcebook*, Cincinatti, 1933 içinde.

• McKeon, Michael, "Sabbatai Sevi in England", *Association of Jewish Studies Review*, 3(77) 131-69.

• Molho, Raphael, "On Sabbatai Sevi and His Sect" [İbranice], *Ha'Olam*, Hamursuz Bayramı özel sayısı, 1947.

• Nassi, Gad, "Exploring the Pagan and Ottoman Roots of the "Sabbatean Lamb Festival", *Turkish-Jewish Encounters*, Mehmet Tutuncu (Der.), SOTA Haarlem, 2001 içinde.

• Nassi, Gad, "Los Donmes", *Aki Yerushalayim*, Kudüs, 1992, Sayı 46, s. 16-20.

• Nassi, Gad, "Secret Muslim Jews Await Their Messiah Shabbetai Tzvi", *Moment*, Washington DC, Ağustos 1992, Cilt 17, Sayı 4, s. 42-51.

• Nassi, Gad, "The Young Turks Revolution, Sabbateans and the Zionist Connection", *Los Muestros*, Brüksel, Eylül 1993, Sayı 12, s. 20-21.

• Nassi, Gad, "Three Sabbatean Objects", *Turkish-Jewish Encounters*, Mehmet Tütüncü (Der.), Haarlem, 2001 içinde.

• Nehama, Joseph, "Sabbatai Cevi et Les Sabbateens de Salonique", *Revue Des Ecoles de L'Alliance Israélite*, 5(1902), s. 289-323.

• Neyzi, Leyla, "Remembering to Forget: Sabbateanism, National Identity, and Subjectivity in Turkey", *Comparative Studies in Society and History*, Ocak 2002, 44(1): s. 137-158.

• Ozer, Leyb, *Sefer Measheh Sabbatai Zvi*, [Accounts of Sevi], ed. Sayı Shazar, 1978.

• Polakoff, S., *Sabbatai Zewi*, Welt-Verlag, Berlin, 1927, 300 s.

• Popkin, Richard, "Three English Tellings of the Sabbatai Zevi Story", *Jewish History*, 8(1994).

• Popkin, Richard, "Two unused sources about Sabbeati Zevi and his Effect on European Sources", *Dutch Jewish History*, Cilt 2. Ed. Jozeph Michman, Kudüs, 1989 içinde.

• Radensky, Paul Ira, Leyb "Ben Ozer's Bashraybung Fun Shabsai Tsvi: An Ashkenazic Appropriation of Sabbatianism", *The Jewish Quarterly Review*, 88(1997), 43-56.

• *Relation de la Veritable Imposture du faux Messie des Juifs.* Anonim. Avignon, Michel Chastel, 1667. 51 s. (by Jacques Becherand, 1667-sch.5084)

• Reuven, Feingold, "The story of Shabbetai Zevi as Related by a Spanish Converso of the Seventeenth Century", *Pe'amim*, 1995?

• Ross, Dan, *Acts of Faith – A Journey to the Fringes of Jewish Identity*, St. Martin's Press, New York, 1982, (s. 83-98 Dönmelerle ilgilidir).

• Roth, Cecil, "New light on the apostasy of Sabbatai Sevi," *Jewish*

Quarterly Review, 1963 185-90.

• Ruvsow, Z, "The attendant of Sabbatai Sevi", *Tarbiz*, 3 (1934).

• Rycaut, Paul, Sir, *The counterfeit Messiah; or false Christ, of the Jews at Smyrna; in the year 1666. / Written by an English person of quality there resident; soon after the affair happened*, Keene-(New Hampshire;): Printed by C. Sturtevant, Jun. & Co.for Amos Taylor., 1795.

• S.(lousch), N., "Les Deunmeh. Une secte judéo-musulmane de Salonique", *Revue du Monde Musulman*, La Maison Scientifique du Maroc, Cilt 6, Ernest Leroux (Ed.), Paris, Eylül 1908, s. 483-495.

• Saban, Giacomo, "Ilgaz Zorlu, Evet Ben Selanikliyim-Türkiye Sabetaycılığı-Makaleler", *Kabbalah: Journal for the Study of Jewish Mystical Texts*, 5, 2000, s. 207-223.

• Saban, Giacomo, "Residui di Tradizioni Sabbatiane Ancora Presenti in Turchia", *Annuario del Collego Rabbinico Italiano*, 1988-1991, Sayı 3, s. 117-131.

• Saban, Giacomo, "Sabbatai Sevi as Seen by a Contemporary Travellew", *Jewish History*, Güz 1993, Cilt 7, Sayı 2, s. 105-118.

• Saban, Giacomo, "Sabbatean Genealogical Trees", *Kabbalah: Journal for the Study of Jewish Mystical Texts*, 4, 1999, s. 61-74.

• Schauffler, William G., "Shabbatai Zevi and his Followers", *Journal of the American Oriental Society*, Cilt 2, George P. Putnam, New York ve Londra, 1851, s. 3-26.

• Scholem, Gershom, *Sabbatai Tzvi: The Mystical Messiah, 1626-1676*, (İbraniceden çeviren: R. J. Zwi Werblowsky), Princeton University Press, Princeton, 1973 (ilk baskı).

• Sephiha, Haim Vidal, "Les Deunmés, ces 'marranes' de l'ex-empire ottoman et de la Turquie moderne. Leurs ordonnances", *YOD*, 20 (84), s. 57-72.

• Sephiha, Haim Vidal, *Le Judéo-Espagnol de Sabbatay Tsevi et des Deunmes*, Institut Universitaire d'Etudes du Judaisme Martin Buber, Brüksel, 1984, 26 s.

• Sevilla-Sharon, Moshe, "Los Donmes", *Aki Yerushalayim*, Kudüs, Nisan 1984, s. 3-7 / Temmuz 1984, s. 8-12.

• Sholem, Gershom Gerhard, *Researches in Sabbateanism* [İbranice], Tel Aviv 1991.

• Sholem, Gershom Gerhard, *Studies and Texts Concerning the History of Sabbateanism and its Metamorphoses*, [İbranice] Kudüs, 1982.

• Spivak, Isaac, *Ha-Mashiah me-Izmir Shabtai Tsevi: Shelosh meot Shanah le-Hofaat ha-Shabtaut, Naftuleha u-Sefiheha*, Kudüs, 1967

• Stavroulakis, Nikos, "Shabbetai Zevi and the Donmeh of Thessaloniki", *Forum*-53.

• Swiderska, Hanna, "Three Polish Pamphlets on Pseudo-Messiah Sabbatai Sevi", *British Library Journal*, 15 (1989), s. 212-216.

• Vajda, Georges, "Autour du Mouvement Sabbataiste", *Revue Des Etudes Juives*, 7 (1947).

• Valensi, Raphael, "Une Dunmeh Parle", *L'Arche*, Paris, Nisan 1977, no. 241, s. 41-44.

• Wolfson, Elliot, "The Engenderment of Messianic Politics: Symbolic Significance of Sabbatai Sevi's Coronation", *Toward the Millenium*, P. Shafer&M.Cohen (Der.), Brill 1998 içinde.

• X.X. "Shabbathai Zevi and His Followers", *Journal of American Oriental Society*, 1849.

• Yeshua, Nasim, "Philosophical background of the Sabbatian Thelogy of Avraham Cordoza", [İbranice], *Exile and Diaspora*, Kudüs, 1988.

• Zonne, Isaiah, "New Material on Sabbatai Zevi from a Notebook of Abraham Rovigo", [İbranice], *Sefunot*, 1960.

Romanlar

• Gold, Avner, *The Impostor*, Publications Division Lakewood, New Jersey, 1985, 188 s.

• Gutman, Claude, *La Folle Rumeur de Smyrne*, Gallimard, 1988, 276 s. (İzmir'in Çılgın Dedikoduları başlığıyla Türkçeye çevrildi. Cep Yayınları, İstanbul, 1994)

• Rubens, Bernice, *Kingdom Come*, Hamish Hamilton, 1990.

• Temar, Yeshim, *Rembrandt's Model*, Vehicule Press, Montreal, 1998, 171 s.

• Wolf, Leonard, *The False Messiah*, Houghton Mifflin Co., Boston, 1982, 278 s.

Tiyatro Oyunları

• Asch, Sholem, *Kiddush Ha-Shem and Sabbatai Sevi*, Meridian Books ve the Jewish Publication Society of America, 1959, 249 s., (s. 189-249 "Sabbetai Sevi" piyesi yer almaktadır).

• Ash, Sholom, (Rusçadan İngilizceye çeviren Florence Whyte ve George Rapall Noyes) *Sabbatai Zevi*, The Jewish Publication of America, Philadelphia, 1930, 131 s.

Opera

• *The False Messiah*, *The Life of Shabtai Zvi*. Bu operanın ilk gösterimi 9-10 Nisan 1983 tarihlerinde New York, The Jewish Opera at the Y'de yapılmıştır.[2]

Belgesel Film ve TV Programı

• Blumental, Michèle ve Grosman, Michel, *Sazanikos les Derniers Dönmehs*, Hyperion, İstanbul Film Ajansı, La Sept/Sodaperega, Paris, 1992.

• Kanal 7, "Sabetayizm'in Arka Planı", Sunan; Süleyman Çobanoğlu, Katılımcılar: Mehmed Şevket Eygi, Ilgaz Zorlu, 10 Şubat 1999.

• Kanal 7, 22 Eylül 2000, İskele Sancak programı, *Sabetaycılık*, Katılımcılar: Mehmed Şevket Eygi, Abdurrahman Dilipak, Nükhet İpekçi, Sunucu: Ahmet Hakan.

• STV, "Türkiye'de Yahudilik ve Sabataycılık", Sunan; Ünal İnanç, Katılımcı: Prof. Dr. Zekeriya Beyaz, 1 Ekim 2000.

---

2 Bu bilgiyi ve opera broşürünün kopyasını veren Ilgaz Zorlu'ya teşekkür ederim.

KİTAP DAĞARCIĞI

Sabetaycılar Hakkında

ORHAN KOLOĞLU

Evet, Ben Selânikliyim Türkiye Sabetaycılığı

ILGAZ ZORLU

İstanbul, 1998, Belge Yay., 174 s.

Dönmeleri cemaatinden saymayan Yahudilere karşı Sabetaycı olduğunu dolayısıyla Yahudi sayılması gerektiğini savunan ve mahkeme kararıyla nüfus cüzdanındaki Müslüman kaydını Yahudi olarak değiştiren Ilgaz Zorlu'nun kitabı, 26 makaleden oluşuyor. Kitapta Sabetaycılık ve Sabetay Sevi hakkında görüşler ve belgeler ileri sürüldüğü gibi polemik konusu olan hususlara da yazar kendi iddialarıyla yaklaşıyor. Türkiye'de yapay bir Yahudi sorunu yaratmak istediği konusundaki suçlamalara da yanıtları bu kitapta.

Histoire Des İsraelites De Salonique

JOSEPH NEHAMA

Selanik, ilk iki cilt 1935'te, 3 ve 4. ciltler 1936'da, 5. cilt 1959'da, 6 ve 7'ncller 1978'de yayımlanmıştır.

Bu sütunlarda Türkiye'de ve Türkçe yayımlanan kitaplara ağırlık vermeye özen göstermekle birlikte, konu üzerindeki içeriğinin zenginliği sebebiyle bu yedi ciltlik diziyi tanıtmayı gerekli gördük. "Selânik Musevileri Tarihi" adını taşıyan Fransızca eser tamamen Osmanlı döneminde İspanya'dan gelen Yahudilerin tarihlerini ve kültürlerini içermektedir. Beşinci ciltte 68, altıncıda 47 sayfa Sabetay olayına ve sonraki etkilerine ayrılmıştır. 20. yüzyıldaki Dönmeler olayı hakkında kayıt yok.

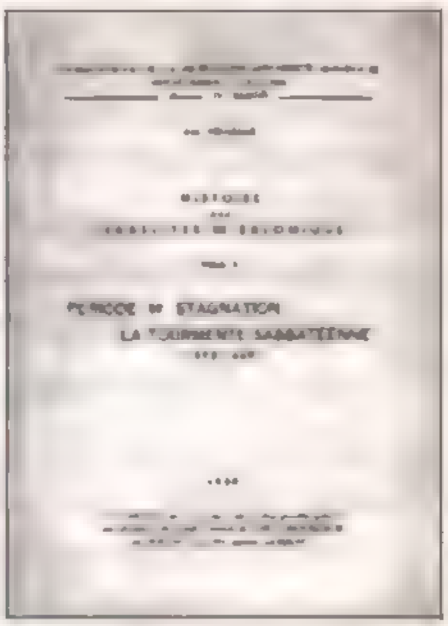

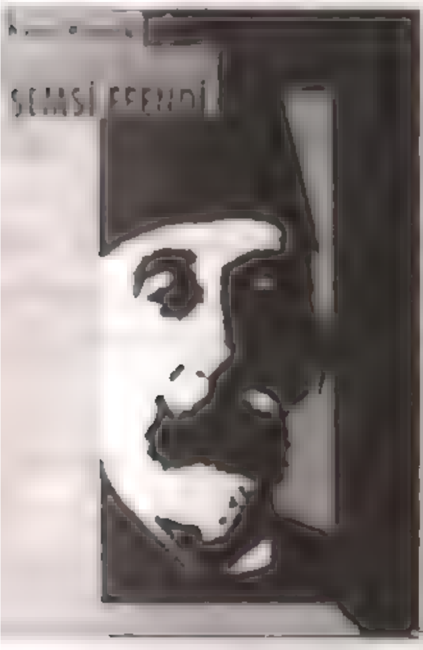

Atatürk'ün İlk Öğretmeni Şemsi Efendi

AZMİ KOÇAK

İstanbul, 2000, Düşler Sokağı Reklam Yayın ve İletişim Hizmetleri, 144 s.

ISBN 975-97283-0-3

Atatürk'ü ve ailesini dönmelikle suçlamak için kullanılan bir araç, ilkokulu mahalle mektebinde değil de 'tarzı cedid' eğitim veren Şemsi Efendi'nin mektebinde tamamlamış olmasıdır. Bir roman üslubuyla yazılmış olan bu eserde Şemsi Efendi hakkında bundan önce yapılmış bütün bilimsel çalışmalara ve anılara da yer verilmiş bulunuyor. İçinde Dönme ya da Sabetaycılık deyimlerinin hiç geçmediği eseri, karşı tezlerle karşılaştırmayı kolaylaştıracağı için tanıtmayı uygun bulduk.

Yahudi Türkler Yahut Sabetaycılar

MEHMED ŞEVKET EYGİ

İstanbul, 2000, Zvi-Geyik Yay., 208 s.

ISBN 975-8516-01-9

Köktendinci polemikçilerin en tanınmışlarından olan yazarın 1993-1999 yılları arasında Sabetaycılarla ilgili olarak gazetesinde yazdığı 78 fıkrayı içeren bir kitap. Türkiye'deki bütün siyasî gelişmelerin Siyonizmin, dolayısıyla Sabetaycıların eseri olduğuna, ülkenin İsrail'den idare edildiğine inanan yazar, "Bundan sonraki cumhurbaşkanı ve başbakanın Yahudi kökenli olması için sinsi faaliyetler, kulisler sürüp gidiyor" iddiasında. Bilimsel, tarihsel bir çalışma niteliği taşımasa da araştırmacılar için okunması gereken bir kitap.

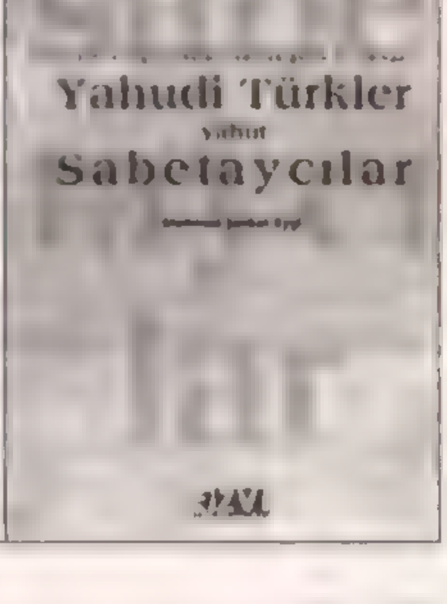

Sabatay Sevi

İBRAHİM ALÂETTİN GÖVSA

Sabatay Sevi: İzmirli Meşhur Sahte Mesih hakkında tarihi ve İçtimai tetkik tecrübesi, Semih Lutfi Kitabevi, 1940, 97 sayfa.

1920 ile 1940 yılları arasında Türkiye'de 'Dönmeler' ile ilgili lehte ve aleyhte pek çok yazı **Vakit, Vatan, Resimli Dünya, Son Saat, Yedi Gün** gibi yayın organlarında yayınlanmıştır. Bir Kız lisesinin müdürlüğünü yapan Alaattin Gövsa bir gün öğrencilerin birinin defterinin arasında Sabetay Sevi ile ilgili ezberlenmek üzere hazırlanmış bir dua bulur. Konunun ilginçliğini farkeden Gövsa, gazete ve dergilerde yazılan yazılardan ve ayrıca Joseph Kastein ve Abraham Galanti gibi yazarların araştırmalarından yararlanarak bu kısa kıtapçığı ortaya çıkarır. Kitap konu hakkında modern Türkçedeki ilk kitaptır.

Türkiye'de Gizli Tarih-II: Dönmelik ve Dönmeler

SÜLEYMAN KOCABAŞ

İstanbul, 2001, Vatan Yay., 124 s.
ISBN 975-7526-24-X

Dönmelere karşıtlığını "Sabetay Sevi Mesihçi Siyonistliği ile Osmanlı devlet otoritesi ve toprak bütünlüğünü sarsacak bir olaya sebep oldu" diyerek belirtiyor ve ekliyor: "Korku sonucu Müslüman olması hem Yahudiler, hem de Türkler için talihsiz olayların başlangıcı olmuştur." Kitabın sadece kısa bir bölümü Sabetay Sevi'ye ayrılmıştır ve sınırlı kaynaklara dayanmaktadır. Hemen hemen beşte dörtlük kısım daha çok 20. yüzyıl ve günümüzde gazetelere de yansıyan tartışmalara ayrılmıştır. Bu bakımdan belge niteliği taşımaktadır.

Erensya Seradi (Proverbos İ Diças)

KLARA PERAHYA-SUZİ DE TOLEDO-SUZİ DANON-FANİ ENDER

İstanbul, 1995 (2. bas.),
Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın, 647 s.
ISBN 975-7307-17-4

Eski İspanyolca ile Türkçe, Fransızca, Rumca ve İbranice'den -çoğu kez çarpıtılarak- alınmış sözcüklerin de katılımıyla oluşan Judeo-Espanyol adı verilen dilin atasözleri ve deyimlerini içeren bir eser. Araştırmacılar Yahudilerin içe kapanık yaşadıklarını kabul etmekle birlikte yabancı düşünce akımlarından da etkilendiklerinin bu atasözleri ve deyimlerle ortaya çıktığını belirtiyorlar. Deyimlerin Judeo-Espanyol orijinallerinin yanına Fransızca, Türkçe ve İngilizce çevirileri de eklenmiş bulunuyor. Türk kökenli deyimlere ait bir bölüm de var.

Dönmeler Tarihi

ABDURRAHMAN KÜÇÜK

Gözden geçirilmiş ve Genişletilmiş Yeni Baskı, Rehber Yayınları, 1990. 580 s.

Yazarın 'Sabatay Sevi ve Cemaati Üzerine bir Araştırma' adlı doktora çalışmasına dayanan bir kitabıdır. Yazar İslam ve Yahudilik ilişkilerininin tarihinden başlayarak Sevi olayını bu tarihi çerçeveye oturtmaya çalışır. Ancak asıl bağlantı kurmak istediği konu ise kitabın altbaşlıklarında da görüldüğü gibi 'Münafıklık' ve 'Sabataycılık' arasındaki ilişkidir. Akademik bir çalışmadan beklenecek en son şeylerden birisi bu tür yargılar olduğu için kitabın genel üslubu akademik yaklaşımdan uzaktır. Daha sonraki bölümler ise Sevi'nin hayatına, müslüman oluşuna ve ölümünden sonra cemaatinin geçirdiği aşamalara adanmıştır.

KİTABİYAT

Kayıp Mesihi Aramak!

MARC DAVID BAER

İzmirli Haham Sabetay Sevi, mesih olduğunu iddia ettiği 1665-1666 yıllarında, Yahudiler arasında büyük beklentiler yaratmıştı. Amsterdamlı Leyb ben Ozer'in yazdığı gibi: "Tek bir Yahudi çalışmıyordu. Dükkânlar kapanmış, zanaatkârlar çalışmaktansa günahlarının kefaretlerini ödemeye çalışıyor, oruç tutuyorlardı. İnsanlar Mesih ve onun Peygamberi Eliyah'ın (Hızır'ın) ortaya çıkıp sonun geldiğini ilan edecekleri anı beklemekte, o an geldiğinde hazır olabilmek için mal ve eşyalarını ne fiyata olursa olsun satmayı denemekte ve kendilerini o son an için hazır tutmaktaydılar. Ancak Haham'ın müritlerinin büyük kısmı hayal kırıklığına uğrayacaktı. Osmanlı Sultanı IV. Mehmed'i tahtından indirmek ve geniş topraklarını müritlerilerine dağıtmaktansa Sabetay Sevi ihtida ederek Aziz Mehmet Efendi adıyla Saray'ın kapıcıbaşısı oldu. Sevi'nin sonradan "Dönme" olarak adlandırılacak müritleri nezdinde, mesihin ihtidası, hemen anlaşılmasa da taklit edilmesi gereken esrarengiz bir davranmıştı. Günümüzün pek çok yazarının şaşırmasına rağmen, İslâm'ı seçen Sabetay Sevi müritlerinin torunlarının bir kısmı bugün hâlâ Müslüman olmalarına rağmen Sabetay Sevi'nin dönüşünü bekler ve O'nun için Kabalistik dualar okurlar.

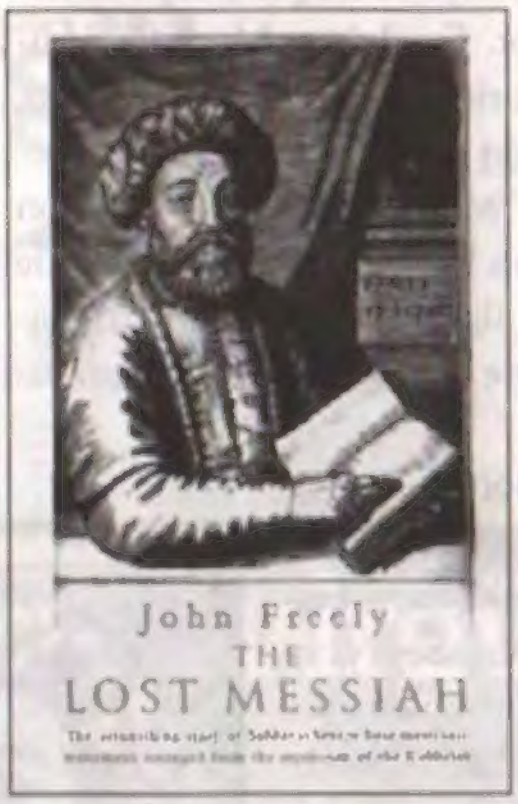

John Freely

The Lost Messiah: In Search of Sabbatai Sevi

Londra, Viking 2001, 275 sayfa, resimli, ISBN 0-670-88675-0.

Boğaziçi Üniversitesi'nde fizik profesörü olan ve günümüzde bir klasik haline gelen *Strolling Through Istanbul*'un (İstanbul'da Dolaşırken) da aralarında bulunduğu bir dizi gezi rehberi kitabıyla tanınan John Freely, Sabetay Sevi ve bu hareketi ilk kez 1960'lı yılların başlarında öğrendi. Mesih olduğunu iddia eden bu kişinin hikâyesiyle Paul Rycaut'nun onyedinci yüzyılda yazdığı *The Present State of the Ottoman Empire* eserini Tünel'deki Kohen Hemşireler Kitabevi'nde okurken tanışmış. Bu hikâyeden etkilenen Freely bu gizemli kişi üzerinde yazılmış her şeyi büyük bir heyecanla okumaya başlamış. Hahamın doğum yeri olduğu rivayet edilen İzmir'e seyahat etmiş. Burada şaşırtıcı bir şekilde, Mesih'in ardından Ladino dilinde dua eden yerel bir mümin grubuna tanık olmuş ve böylece kırk yıl sürecek olan "Kayıp Mesih" arayışı başlamış. Yazar araştırması sırasında Yunanistan ve Türkiye konularında uzman kişiler ve bazı Dönmeler tarafından da desteklenmiş. Bu araştırma Freely'yi haha-

• Pittsburg Üniversitesi Tarih bölümü öğretim üyesi.

mın Akdeniz'deki seyahat güzergâhını takibe ve mezarını tespit için 1999 yılında Arnavutluk'un Ülgün ve Karadağ'ın Berat kentlerine sonuçsuz kalacak geziler yapmaya mecbur etmiş.

Araştırmanın ürünü *The Lost Messiah: In Search of Sabbatai Sevi* kitabıdır. Freely bu eserinde Sabetay Sevi'nin "şaşırtıcı hikâyesi"ni ve bunun yanı sıra, Sevi'nin izlerini aramaya yönelik kendi çabalarını anlatıyor. Kitabın "İstanbul" ve "İzmir" başlıklı ilk iki bölümünde, Freely'nin konuya nasıl ilgi duyduğunu ve bu iki şehirde Sabetay Sevi ile Dönmelerin izlerini tespite yönelik ilk girişimlerini tasvir ediyor. Sevi'nin hayatını anlatmaya "İzmir" bölümünde başlayan Freely, müteakip onyedi bölümdeyse hem hahamın bilinen hayat hikâyesini sunuyor, hem de Gazzeli Natan, Sevi'nin karısı Sarah ve Lurianik Kabala'yla ilgili bilgiler veriyor. "Dönmeler ve Diğer Müminler" başlığını taşıyan yirminci bölümde ise Dönmelerin yirminci yüzyılın ilk yarısında Selanik'te bir cemaat olarak nasıl yerlerini sağlamlaştırdıklarını, ve Osmanlı İmparatorluğu, Türkiye ve Doğu Avrupa'da nasıl yayıldıklarını anlatılıyor. Freely'nin Mesihlik iddiasında bulunan Sevi ve müritlerinin Selanik, İstanbul, Arnavutluk ve Karadağ'daki yaşamlarını yeniden izlemek için nihai girişimleri "Mesihi Beklemek" ve "Son Seyahat" başlıklarını taşıyan kitabın son iki bölümünde yer almaktadır. Burada asıl ilgi çekici olan, yazarın, hahamın mezarını bulmak üzere giriştiği sonuçsuz kalan çabaların muhasebesidir.

Lost Messiah'in ilk iki ve son iki bölümleri Freely'nin konuya karşı olan tutkusu ile ilginç bir okuma metni oluşturmaktadır zira burada yazarın Sabetay Sevi'yi izlemekteki "saplantısı" anlatılmakta ve "içeriden gelen bilgiler"den kaynaklandığı açıkça anlaşılan Dönmelerle ilgili bilgileri nakledilmektedir.Çok başarılı bir gezi kitapları yazarı olan Freely'nin Dulcigno ve Berat'ı tasvirindeki başarısı sürpriz değildir. Konunun yabancısı olan okurlar için bu bölümler hahamın yaşam öyküsünün bir özetini okumaları için iştahlarını kabartır. Ancak konuya aşina okurlar için kitabın geri kalanında fazlaca yeni bir bilgi yoktur.

Lost Messiah'in büyük kısmı esas itibariyle Gershom Scholem'in *Sabbatai Sevi: The Mystical Messiah* (Princeton, 1973) başlıklı eserinin kısaltılması ve Dönmelere ayrılmış yeni bölümlerin eklenmesidir. Freely konu hakkında özgün bir araştırma yapmadığından ne konuya yeni bir şey getirmekte, ne de Scholem'in kitabının yayımlanmasından bu zamana kadar geçen süre zarfında yapılan araştırmaların pek çoğunu okumamış göründüğünden sahaya yeni bir katkıda bulunmaktadır. Freely kitabında dipnotlarına yer vermediği için eserin "Seçme Kaynakça" bölümünde sıralanan İngilizce, Fransızca, Almanca, Türkçe, Yiddişçe ve İbranice kaynakları özgün dillerinde mi okuduğu yoksa, Scholem'in Avrupalı, Yahudi ve Osmanlı yazarlarından yaptığı aktarmalarla mı yetindiği belli olmuyor. Okur Freely'nin, özgün kaynaklara yönelmektense, Scholem ve adlarını anmadığı başkalarına ait ikincil kaynaklardan serbestçe yararlandığından şüphe etmektedir. Dahası yazarın Sabetay Sevi konusundaki yaşam öyküsünü nasıl oluşturduğu da bir merak konusudur, zira yazarın atıfta bulunduğu metinler, her zaman, yazarın yazılı olduğunu iddia ettiği şeyleri kapsamamaktadır. (Örneğin bkz. s. 137). Buna ilaveten yazar, konusu hakkında anlattığı hikâyelerin gerçeğe uygun, ya da bunların fantastik öyküler olup olmamasıyla ilgilenmemektedir. Daha ciddi bir sorun ise yazarın başkalarına ait eserleri atıfta bulunmaksızın kullanmasıdır (s. 134; 238). Dipnotsuz bir metni kapsayan ticarî bir yayındaki standartların, üniversite yayınevleri tarafından basılan akademik eserlerdekinden farklı olduğu kesindir. Ancak böyle olmasına rağmen bir eserde alıntı olduğuna dair hiçbir işaret olmaksızın bir başkasının fikirlerine ve hatta diline rastlamak yine de rahatsızlık vericidir.

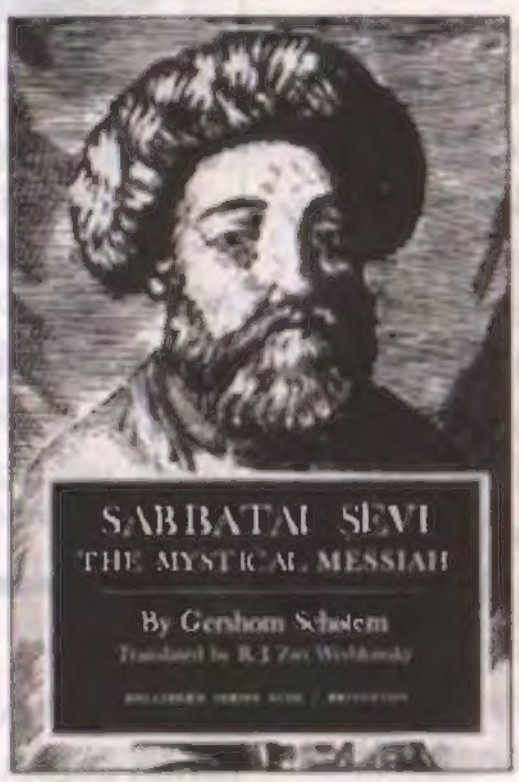

Gershom Scholem

Sabbatai Sevi: The Mystical Messiah

Princeton, 1973, 1000 sayfa,
ISBN 0-691-0 1809-X

En rahatsızlık verici olanıysa, Freely'nin yirminci yüzyıl sonlarında yazılmış kurgusal yazılarla, üç asır önceden kalma tarihî belgeler arasındaki farkı ayırd edememesidir. Bunun en bariz örneği de, bu satırların yazarının 1999 yılında yayımlanan Türkçe bir şiirinin söz konusu kitapta bir onyedinci yüzyıl eseri olarak zuhur etmesidir (s. 214-215 ve 247). Bu şiirin kitabın kaynakçasında anılmaması tabii ki şaşırtıcı değil (bkz. Marc Baer, "Sabbatai Sevi, Bekliyorum Seni", *Hayalet Gemi*, sayı 51, Kasım-Aralık 1999, s.17).

Sabetay Sevi çok etkileyici ve karmaşık bir kişiliğe sahip olmasından ötürü uzun zamandan beri akademisyen ve sanatçıların ilham kaynağı olmuştur. Onun hayatı sanki gerçek ve hayal arasında bir yerde durmaktadır Nitekim bu yazıda tanıtılan kitabın ne bir tarihî roman, ne de bir biyografi olmayıp olgular ve kurgunun zevkli ve sürükleyici bir bileşimidir.

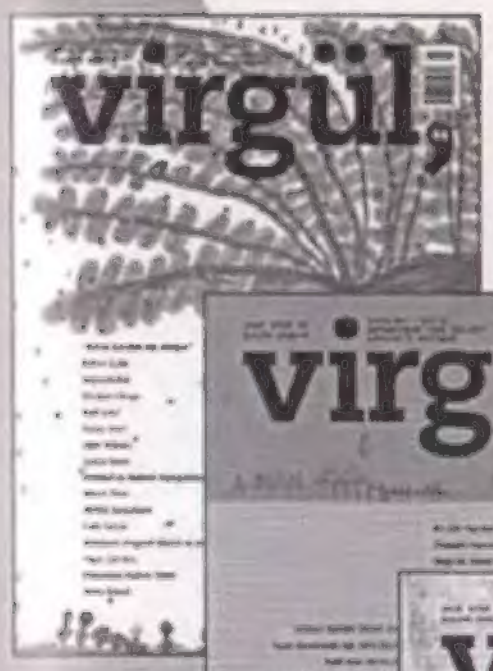

tarihten bilimkurguya
şiirden arkeolojiye

önemli yazarların
önemli kitaplara bakışı

zengin bir
düşünce platformu

unutulmuş
kitaplar

yeni
yazarlar

yeni
kitaplar

yeni sayısıyla
her ay bayilerde

eski sayılarıyla
her an internette

virgül,

AYLIK KİTAP VE ELEŞTİRİ DERGİSİ

PUSULA AKYOL SOKAK EVEN APARTMANI NO: 55/3 CİHANGİR / İSTANBUL

Souvenir de
SALONIQUE

Souvenir de Salonique
VARSANO
SALONIQUE
J. LEITMAIR

SOUVENIR de SALONIQUE